

M E D D O B J E

Splošnokulturna revija
1 9 9 0

Letnik XXV.

Št. 1/2

IZDAJA SLOVENSKA KULTURNA AKCIJA

UREDNIŠTVO: FRANCE PAPEŽ (GLAVNI UREDNIK), TONE BRULC, LEV DETELA IN
ANDREJ ROT (KI TUDI ODGOVARJA ZA REVILJO PRED OBLASTMI).

Načrt za ovitek: arh. Andrej Horvat.

NASLOV UREDNIŠTVA IN UPRAVE, RAMON L. FALCON 4158, 1407 BUENOS AIRES,
ARGENTINA.

Revija izhaja štirikrat na leto. Za podpisane prispevke odgovarjajo avtorji. Spisi
s psevdonimom se objavijo, če je uredniku znano tudi pravo avtorjevo ime.
Rokopisi se ne vračajo.

Ta zvezek je 141. publikacija Slovenske kulturne akcije, dotiskan januarja 1990.

Tisk tiskarne Editorial Baraga, Colón 2544, Rem. de Escalada, Bs. Aires, Argentina.

Editor responsable: Andrés J. Rot.

Registro Nacional de Propiedad Intelectual No. 259299.

Esta publicación se terminó de imprimir en el mes de enero de 1990, en los
Talleres Gráficos Editorial Baraga del Centro Misional Baraga.

CORREO
ARGENTINO
586

CONCESION 7806

TARIFA REDUCIDA

ŠOUKAL GRADI MOST PREKO HUDE REKE

(Iz dnevnika)

Kadar si ožuljen, si sezuj čevelj.

Ni ga imelo, da bi se vsedel in odpočil. Žulilo ga je nekje v globinah. Ker pa je bila oteklina čudno prijetna, je potoval naprej, naj bolečina dozori.

Šoukal je bil nekak Ahasver. Rad je potoval skozi danes, včeraj in jutri. Njegovi sopotniki so bili up in strah, pogum vandrovca in žalost človeka, ki se zmerom vrača, pa se nikoli ne vrne.

Od časa do časa se vendarle ustavi, pravzaprav ga ustavijo misli. Takrat vzame pero da mu spomini ne odletijo, kakor v sapi porumeneli listi. Bolečina v križu ga je spomnila, da ni več mlad.

Čutil je, da je med njim in njegovim svetom Nekdo. Govori mu na uho, se dotika srca. Tisti neznanec je tih kakor svetloba in molčeč kakor luč.

Razodeva se mu ob zvokih Beethovnovе devete, dotakne se ga v Mozartovi sonati. Melodični akordi Brahmsa in Schuberta mu poglobljajo prijateljstvo z Nevidnim. Kadar ga zalotiš v rokah s Prešernovo Zdravljico ali Zupančičevo Dumo, mu zvezde zažarijo kot šentjanžve rože.

Po utrudljivem delavniku rad prižge radio. Včasih ima srečo, da ga valovi prenesejo bliže ljubljenih krajev.

„Venite al agile barchetta mia;
Santa Lucia, Santa Lucia...“

13. maj 88. V resnici šoukal ne sedi doma ob Gangesovem kanalu pri Rdečem mostu, niti ne posluša litanij žalostnih ljudi, ki polnijo njegov vsakdanjik, marveč se vozi nad oblaki proti Delhiju z Air-India, ki ga bo izročila Alitaliji. Avion bo v devetih urah preskočil 4.500 kilometrov. Aladinove pripovedi niso več sanjarjenje perzijskega duha, marveč uresničevanje v tehniko potopljenih človeških vizij.

„Pridi šoukal, dovolj si se nahodil teh osemtrideset let. Povedal nam boš o dogodkih iz skrivnostnega Vzhoda. O Tomaževi Cerkvi, o poletu svetega derviša iz gradu Ksaver, o mistiki šankačarija in njegovega oporečnika Ramanudža, pričaraj nam mistično deklico Mirabai in Tagoreja. O konvertitu Bramopadda, ki ga je Cerkev zanemarila, o Belgijcu Svami Abišiktananda. Tam so naši slovenski pričevalci, ki so prisluhnili Ignacijevemu vabilu in postavili svoje šotore ob bregovih Gangesa. Vsi so umrli v svojih škornjih. Kako čudovit mora biti njih sen, ko je iz setve vstala nova škofija Baruipur.“

„Ne grem.“

Stavba njegovih ugovorov vendar ni bila tako trdna, da ne bi uzrl razpok ob prijaznem vabilu preroškega Kopeiniga iz Tinj na Koroškem.

Pa je seizmografska lestvica njegove odločitve zaznamovala lahek potres. Povzročilo ga je pismo rimskega Slovenika, starega znanca in prijatelja Jezernika. V treh vrsticah je ravnatelj zavoda veliko povedal. Pridi!

Rim.

Vsak kristjan ima dvoje domovin, pravi poljski pisatelj Quo Vadisa. Svojo lastno in Rim.

„Jaz imam tri.“ se je upiral. Sklep je postajal šibek kot bambusov most za vasjo. Šoukal ni računal, da nosi v sebi kri svojih dedov, ki so že pred dvemi stoletji vandrali, prodajali svojo robo od Velikovca do Kranja in nazaj in naposled odprli klobučarno na Bregu pri Borovnici. „Klafernice“ so simbol vandrovcev. „Dajte doli klafernice, v luft povzdignite oči,“ poje ena romarskih.

Šoukal ne pomni, koliko poletij je pridišalo, kar so lipe odcvetele. Nekdo je šel mimo lestve, kjer je obiral lipov cvet, cvet naše lipe. Pogledal je v šoukala in vprašal mimoidoče –

„Ali ni ta dečko klobučarjev fant?“

Šoukalu ni bilo povsem jasno, zakaj očetu ni bilo všeč, da ga kličejo za klobučarjevega. Morda zato, ker so se vsi očetovi bratje razšli po svetu? Zadnji, deseti brat, ki ga je imel najrajši, se ni nikdar vrnil. A tisti neznanec, ki se je ustavil pod drevesom, mu je za novo mašo prinesel čisto nov klobuk sinje barve in šoukal ga je bil neznansko vesel. Klobuk je simbol vandranja.

„Veš, te obrti sem se učil pri tvojem starem očetu na Bregu.“

Pred njim je vstala postava, malo upognjena, z značilno bledico na razoranem licu, ki je še stopnjevala milino, ki je lila iz njenih sivkastomodrih oči. Na ženi je bila razlita svetloba tistega jutra, ki še ni bil razodet človeku.

„Mati, ali naj grem?“

Odgovor je žuborel iz nje, podoben mlademu potoku, ki se

skoraj neslišno vije izpod Planine in se sprostí pri Klisu blizu njegovega očetnega doma na vrhniškem Bregu.

„Dobro bo za vas, še boljše za druge. Toliko dobrih stvari je, ki jih samo vi morete povedati. Človek zahoda je žejen sporočil in pobud tretjega sveta. In vi rabite počitka.“ Šoukal je bil zares izmozgan od vročine in dogodkov.

Nasmeh ji je pomladil obraz, gube so skoraj izginile v luči smehljaja in skozi prosojno kožo je šoukal zapazil valovanje jesenskih lila rož.

„Tudi jaz grem. Na svidenje v Rimu, kjer bodo naše Sestre praznovale Dan obljub pri Santa Maria Maggiore,“ je zaokročila Mati Terezija kalkutska.

In dolgoletna stavba z napisom „NE GREM“ se je pričela podirati in trinajstega maja je padla.

A ob Gangesu je vse tako preprosto; šoukal pa je čutil, da je ven iz „viže“. Neka tresavica je šla skozenj, pomešana z upom in strahom, ki ju ni mogel določiti. Indijski poet pa mu je razrešil vozal na gordijski način z zgodbo o zrcalu. Zrcalu je bilo hudo pri srcu, ker so imele njegove čistine polno prask in raz. Brž pa ko je nekdo vrgel kamen vanj in ga potrl v koščke, so vse praske izginile. Nasmehnil in oddahnil se je.

Izvoščki v Delhiju se niso brigali zanj. Verjetno, ker je imel na sebi kurto, to je srajco žafranaste barve. Sanijasiji so pa poznani nemaniči. Stisnil je zobe in dvignil svoja dva kovčka ter ju vrgel na avtomatski trak. V loži čakajočih na Alitalijo, so ga ohladili ventilatorji in tam je srečal Kalkutčana g. Singha, ki je bil na poti v afriški Dahomé. Varovala sta si prtljago, ki jima je ostala ob nogah.

„Ostal bom celo leto v Afriki, vi pa se vrnete že po nekaj mesecih. Pozdravite mi ženo, ki je katoličanka, zelo vas bo vesela in povejte ji, da sva imenitno potovala.“

Potisnil mu je v roke kozarček viskija in piškote. A prijeten ženski glas ga je z mikrofona opozoril, da je čas vstopa v letalo. Ne spominja se več, kdaj se je pogreznil v tako mehak fotelj. Bil je dobre volje. Motorji so zabrneli, potniki so pripenjali pasove. Alitalija se je poslavljalna z delhijskih tal in se zavihtela pod nebo. Skoraj so bili postreženi z bogatimi mesnimi izdelki, in čaša chiantija ga je poživila. Torej je res, da vince nam zdravje da, ker moč v sebi ima... „Oj dragi rojak s Klanca, skoraj bi ti verjel, da ti je zlata kapljica napajala duha,“ in šoukal je pričel pisati dnevnik.

Tisti Nekdo je dobival zmerom bolj živo določenost. O njem so pričali psalmi, ki so hodili skozi njega, kadarkoli jih je vzel v roke...

Gospod je moj pastir,
nič mi ne manjka.
Na zelene paše tja me vodi,
mojo dušo poživlja (ps. 23).

Odprl je torbo, ki je stala pri njegovih nogah, da okusi spet nekaj tiste poezije, pa so zadišale daritvene paličice. Njega in njegovo sopotnico je objel duh po cvetočih limonah, ki ga je zapustil na vrtu tik pred odhodom. Mladi Avstralki je očitvidno prijal tisti šmarnični vonj. Vesela je bila podarjene škatljice „agarbati paličic“ iz indijskega Bangalorja.

Misli so mu hitele na papir, besedni izraz pa je kasnel.
„Pridi!“

A tokrat je prihajal klic iz furlanskih nižin, kamor si je spet enkrat zaželel. To je bila pesem, ne, veliko več, prijateljstvo. Ena sama ljubezen, ki ga je po štirideset letih še zmerom skrivnostno vezala s krajem in ljudmi ob Piavi.

„Pridi!“

Tam velike reke namakajo vrtove prav do Vidma in navzdol do Benetk, spreminjajoč grozdje v sladko kri. Tam so eno leto hranile šoukala murve, ko je taval okrog bolj lačen domovine in njenih gora, kot kruha. Tisti sen kresne noči se mu je izjalovil, in z njim vred tisočem, ki so se odločali, da gredo taborit na peščene obale oceanov. „Najboljši so padli,“ je zakrožil eden partizanskih poetov. Preroško je povedal resnico za junjske padle. Tudi šoukalovi verzi niso mogli molčati –

Prérok govoril je,
pevci so zrlí,
slavec je v logu
divje prepeval.
šipek vzcvetel je,
pa se ospel je,
vsí dobri ljudje so umrli...

Imel je pri sebi Puškina in ena tistih mu je zbudila verze. A zdaj so mu vizije božjepotile med Trevisom, Bellunom in Vičenco.

Tam mu nihče ni branil seči po breskvah, ki so visele čez plot, čeprav je bil pripravljen, da ga bo kdo nadrl.

„Čaoo!“

Zdrznil se je, a nobene ostrine ni zaznal na obrazu pozdrava. Nasprotno. To je bil odmev neke naklonjenosti, ki bi rada pričela poznanstvo.

V začetku je čutil neko nezaupljivo zadržanost do tistih čaov, zato si je zapel gumb na zdomsko oguljenem suknjiču. Iz severa je hladno zavelo in sam je bil hladen kakor nebo, ki se je jelo oblačiti.

Ali ni klapa teh ljudi pričela razsajati na sam veliki Petek in se razlila preko Nanosa in čez Planino? Ena sama črna lava, ki je valila smrt proti beli Ljubljani, tako da je otemnela sončna stran Alp. Zdelo se mu je, da so reke pričele počasneje teči. Zemlja je morala piti toplo kri v pesku gramoznih jam. Vendar!...

Ali je mogoče, da ustvarja ta laški izrodek toliko lepot v kamnu, barvi in pesmi? O sole mio, kako naj ubogi šoukal razume, zakaj ga opijanjuje preprosti spev, tako podoben našemu – Fantje se zbirajo –

La tradotta, la tradotta di Torino
a Milano no se ferma piú,
essa va diritt' al mare,
cimitero della gioventú...

Vlak z mladino iz Torina, se v Milanu več ne ustavi, od pogorja vse do morja kot valovi so grobovi, reka Piava pravi...

Hotel je odgovor na vprašanje, zakaj so mu tisti ljudje tako blizu? Ali je res vse skupaj iluzija, ali pa je potrdilo pesnika, mladega Marka Pavčka, „To ni nobena pesem, to je ena sama ljubezen“...

Polet je bil čudovito miren in prijaznost avijonskih uslužbenk čudovita.

Preja spominov je postajala zmerom bolj bogata, le od časa do časa jo je pretrgalo serviranje italijanske vljudnosti in nič manj prijazen smehljaj osebja, ki ga Alitalia zaposluje.

Popotnik se je spet zamaknil v tisti furlanski svet, ki ga mah časa še ni obrasel. Imel je dolgo pot do bolnišnice, da bi obiskal bolnega Toneta. Angleški kamijoni so se menda naveličali vandrovcev in njih dviganja rok in odbrzeli mimo.

Pred njim se je ustavil avto z znamko Lancia.

„Desidera?“

Zaprlo mu je sapo. Takrat so bili časi nevarni in ceste preveč jezne, vijoč se od Benetk preko Vidma v jugoslovanske novotvorbe. Zares, bile so nasajene, kakor bajoneti. Tudi njegov župnik je izginil na eni izmed njih...

„Vado a Castagnole. Sem na poti v Castagnole.“

Mlajši je bil za volanom in stari zdravnik mu je prijetno pokimal iz zadnjega sedeža.

„S' accomodi!“ Strah je minil. Vstopite!

Starejši gospod je bil zdravnik, in šofer, njegov sin, je nekoč nosil uniformo fašistovskega častnika po Alžiriji. Starejši je bil na poti v bolnišnico in dober kirurg.

„Kako je Don Giuseppe? Ali vas vročina še nadleguje?“ šoukal je v njem prepoznal zdravnika, ki ga je rešil malarije. Jetra so bila že načeta.

V zbiralnem centru za begunce v Monigo so odpeljali bolnega šoukala v župnišče, kjer ga je sprejel stari duhovnik in ozdravil dr. Maratti.

šoukal se spominja.

„Don Giuseppe, vieni!“

Z okna ga je poklicala zajetna dobrodušna vdova, že malo naglušna. Odzibala se je na dvorišče, da mu izroči nekoliko gnjāti in dobrih salam.

„Io voglio diventar' tua mamma.“ Slišala je pa narobe, ko ji je pripovedoval o izgubi doma, razumela pa je izgubo matere, saj sta ta dva pojma tako korelativna, tako blizu, da je srce dobre žene jokalo. Take mehkode je bil trdi alpski šoukal komaj vaje, pa mu je le dobro dela.

Nekaj občinskih možakov, veteranov že iz prve svetovne vojne, ga je ob večerih povabilo na češnje ali na čašo furlanca.

Kako ozek, majhen je bil dotlej šoukalov svet!

Trpljenje in stik z ljudmi ga mu je pomagalo širiti.

Blagroval je širino profesorja šolarja, dr. Fajdige, dr. Aljančiča, Rude Jurčeca in Kocbeka, katerim se je posrečilo prebiti ozke ograje človeške ograjenosti. Med Berlinom, Parizom, Londonom.

Torej ne več zviti Lahoni, marveč srčnodobri Italijani in Furlani. Kar sama od sebe mu je pričela prizvanjati Prešernova

živé naj vsi naródi,
ki hrepene dočakat' dan,
da koder sonce hodi,
prepír iz sveta bo pregnan...

Moj Bog, to ni le literatura, to je evangelijski verzih božanskega poeta!

Iz teh starih obročev se je šoukal počasi, a vztrajno prebijal.

„Čao don José!“

Šoukal se še ozrl ni, saj je vedel, da vpije za njim Beppi.

Ta človek je partizanal po Furlaniji, opravljal kurirsko službo med Čedadom in Vidmom in se včasih sestajal s slovenskimi komunističnimi edinicami v bližini Kobarida. Zajet od gestapovcev, jim je ušel. Ponosen je bil na svojo rdečo ruto, ki si jo je vsako jutro zavezal krog vratu in budil ljudi

bandiera rossa trionferá,
viva il comunismo e la libertá.

Kakšen paradoks! Ob nedeljah je pobožno prižigal sveče in ministriral staremu župniku...

„Majčkeno je prifrknjen, a zmerom prijeten družabnik,“ se je pohvalil duhovni. „In dobrega srca tudi. Če rabim pomočnika, da odpelje bolnika v zdravilišče, Beppi è pronto – Pripravljen je!“

Vsak mesec se je v soboto na večer oglasil v župnišču in prosil za spoved.

„Pridem takoj,“ mu je odzdravil župnik.

„Voglio il prete slavo.“ – Hočem Slovenca, mu je odvrnil Beppi.

„Takah je nebeško kraljestvo.' Kaj pravite, Padre?“

Šoukal je prikimal. Z Beppijem sta postala dobra prijatelja in šoukal mu je pripovedoval o domači revoluciji. Bepi je razumel. Rdeča himna je utihnila po vaseh in ljudje so se spraševali, zakaj?

Stari duhovni je rad zbijal šale, posebno, kadar mu je kuharica pripravila dobre „gnocchi“.

„Ko se je Togliatti bahal v Moskvi, da ima Italija že sedem milijonov ljudi v partiji, mu je Džugasvili zabrusil, da bi bilo dobro vreči dve tretjini iz partije, potem bi mogel računati na Togliatovce in Togliatelke. Voditelj rdečih se je vrnil v Italijo s težkim glavobolom.“

„Vsaj glavo je obdržal na vratu.“ Tako šoukal.

Enakomerno brnenje ogromne zračne prekoceanke, ki se je jela približevati Apuliji in uravnavala krila proti Rimu, je uspavalo damo iz Avstralije, da ji je glava omahnila na šoukalova ramena. Prameni njenih las so zablesteli v sončni jutranjosti in šoukal je pustil, da je njeno enakomerno dihanje vpadalo z njegovim.

Ni je hotel buditi.

RIM, 15. maja.

Redovni sin Ignacija iz Lojole je zrl skozi napol zastrto okence zrakoplova, kako so mu pred očmi pričeli zeleneti griči rimske okolice. Že je razločeval drevesa, tudi že pota. Potniki so pričenjali zapenjati pasove. Med tem se je tudi dama že prebudila in se mu oprostila.

„Excuse me, if I have disturbed you.“ Oprostite!

„The pleasure was all mine,“ ji je vrnil smehljaj. Odgovor je pomenil toliko kakor hvala za prijetno družbo. Avstralka ga je začudeno pogledala s svojimi plavimi očmi. Pogled ji je obstal na križcu, ki ga je nosil jezuit na verižici. Šoukal je ugotovil, da je povedal več kot je hotel. Pridržala je njegovo roko v svoji za trenutek in mu izročila vizitko, vtaknil jo je med liste brevirja, a ko se je zvečer sklanjal nad Davidom, je ugotovil, da se je vozil z generalno predstojnico avstralske redovne kongregacije...

O.K. Avstralija! O.K. Fiumicino! O.K. Rim!

Imel je naslov Slovenika. Zavrtel je telefonsko in zaslišal rektorjev glas, ki je imel še zmerom tisto prijetno, skoraj preveč štajersko narečno barvo, kot pred leti, ko ga je oveselil s svojim obiskom v Kidderporju.

„Dobrodošel stari fant, kako si potoval? Vzemil taksi, voznika plača Slovenik. Tu Jezernik.“

„V Rimu vam bom stal ob strani“, mu je padlo na um ob spominu božje obljube svetemu Ignaciju iz Lojole, ko je ta trkal na vrata mesta Rima.

„Vizum, prosim.“ Dežurni oficir je šel s svojimi tankimi prsti skozi oguljeni vatikanski „travel dokument“.

„Agencija Transair me je zagotovila, da vizuma ne potrebujem.“

„Pošljemo vas nazaj s prvim avijonom,“ je zagrozil policijski inšpektor. Nataknenega uradnika je Šoukalova dobra italijanščina pomirila. Neprijazen odzdrav sicer vljudnega Rimljana, ki mu je obrnil hrbet, je pomenil odvezo.

Zunaj pri ograji je mlad fant dvignil karton, kjer je bilo zapisano z veliko abecedo ŠOUKAL. Jezuit dijakon Silvo mu je vzel iz rok oba težka kovčka in Šoukal mu je vdano sledil k prevoznemu avtobusu za Termini. Šoukalu se ni predstavil.

„Iz Slovenika?“ je radovedil popotnik.

„Vaš indijski provincijal Noel D'Souza, me je poslal, da vas privedem v jezuitski kolegij Al Gesù.“

„Hvala ti, Silvo, vesel sem te kot Tobija angela.“

V Rimu vam bom naklonjen. Božja obljuba dela dolg, a Bog je zvest.

Monsignor prelat Vengano z državnega Tajništva svetega Sedeža je pogledal v arhive, potem pa vzel v roke stari oguljeni dokument in se prijel za glavo.

„Kako se vam je sploh posrečilo priti v Rim? To je čudež! Ta dokument je že sedem let ob veljavo. Papež Pavel VI. ga je razveljavil in sporočil vsem nuncijem po svetu, naj izstavijo nove pasporte. Pater Šoukal, koliko let že delate v Indiji?“

„Skoraj bo štirideset let, Ekscelenca.“

„In vidim, da imate že naslednika,“ se je priletni asketski prelat nasmehnil jezuitskemu diakonu Marku, ki ga je spremljal skozi čudovite labirinte skrivnostne palače vatikanskega Tajništva.

„Misijoni so mi zelo pri srcu, Monsignore.“

Prelat Vengano je obema segel v roke in obljubil nov dokument.

„Nekaj bomo naredili za vas. Pridita čez teden dni.“

Vatikanske straže so jima strumno salutirale in eden njih jima je kazal pot, da jima ni bilo treba arijadnega klopčka...

Že v teku par dni so pozvonili telefoni iz Tajništva. Telefonist je po kolegiju nervozno iskal Šoukala, ki se je zaljubil v rimske ceste. Telefoni iz Secretaria dello Stato di Sua Santità le redko odmevajo po Rimu.

20. maja 88.

Poduhovljeni obraz prelata je čakal na prišleka. Bil je podoben Don Bosku, katerega je imel šoukal v veliki časti. Izročil mu je diplomatski pasport z željo, da bi še dolgo oral božjo njivo po Bengaliji. Misijonar ga je prosil za blagoslov.

„V poklon vašemu dolgoletnemu delu za Kraljestvo.“

„... ki že prihaja...“ ga je zagotovil šoukal.

Stopala sta z zakladom po stopnicah, pokritih z bogatimi preprogami, po katerih so stopali preprosti in cesarji. Slike s sten ju danes niso vabile. Prosil je Marka, naj ga spremlja do bazilike. Vleklo ga je k Michelangelovi Pietà, da se zahvali Njej, ki ga je izbrala za svojega, kateremu je bila Mati in Gospa, v čast kateri je zapisal ob prvem obisku, občudujoč mojstrovino -

Tako sta sama.

Mati in Sin. Glej sinova glava

danes smehlja se ji bleda, krvava...

Kararski marmor je ostal bel, a poet je videl dalje, umetnika je hotel razumeti, ki je s kipom upodobil „sled sence zarje onstranske glorie“. Šoukal je bil Marijin popotnik pri iskanju bogočloveškega v ljudeh, s katerimi se bo srečal. Pred Njo je hotel prinesiti svojo ponovno vero v človeka, kajti razbitine zadnje vojne so strašno gospodarile po njegovi notranjosti. Počasi pa je odkrival bogastva. Ne meč, sekira, ne lopata ne butara s sekirico ne kljukasti križ in ne rdeča zvezda se ne bodo mogli več upirati civilizaciji ljubezni, ki ji je simbol križ.

„Koliko divizij ima papež?“ je nekdanj sarkastično vprašal moskovski Georgijec. Odgovor je trden.

„Stat crux, dum volvitur mundus.“ Zvezde se utrinjajo, križ pa stoji. Gorbačev in NATO že potapljata bojne konje z vozovi vred. Berlinski zid kaže razpoke. Ograje kitajskega bambusa trhlenijo. Nekega novembra se bo zbrala pisana slovenska družba na Plečnikovem pokopališču in bo molila za mir, za partizane in domobrance, za žrtve dachauskega procesa, tudi za kominformovce in policija ne bo upala razganjati čuječih Slovencev, ki so ob nadškofu šuštarju in Spomenki Hribarjevi peli in molili v tihi večer. „Lipa zelenela je“...

Pesnik Tone Pavček pa bo predložil deklaracijo pravic slovenske suverenosti in svobode. Šoukal nosi s seboj njegove verze. Všeč so mu -

Videl sem, kako so odšli zmagovalci
in pozabili na zmago.

Kako so odšli poraženci in niso
mislili na breme poraza...

Imaš prav, Pavček, zdaj se ne vidi več, kdo so premaganci, ne ve se, kdo so svatje in kdo pogrebci...

23. maja 88.

Sobota. Rektor Slovenika je prišel po šoukala. Odkazal mu je najlepšo sobico, rezervirano misijonarjem. S stene ga je pozdravil Knoblehar, katerega misijonski podvig so v Rimu odpisali. A Abuna Soliman je dokazal večnemu mestu, da mu je uspelo postaviti temelje božjemu kraljestvu ob Nilu.

Vstopil je v škornje slovensko bengalske misije kot najslabotnejši člen v verigi pionirjev. A božja moč se s človeško slabostjo utrjuje. Dovolj je zanj, da je prisoten. Slabotni šoukal!

Ob poštnem kiosku, ki zre na prostrani trg svetega Petra, piše v Bengalijo.

Danes je sobota, ob tretji uri. Pomakne v duhu svojo uro za štiri ure nazaj in ve, da zdajle Sestre Matere Terezije delijo zdravila. Posebno pažnjo posvečajo otrokom. Morda ni danes Sestre Andreje, ali Sestre Gertrude ali Sestre Santi, z doktorskimi diplomami. Nič zato. Misijonarke Ljubezni zdravijo s posebno metodo. Vzbuditi hočejo v bolniku Njega, v katerega rokah cvetě zdravje. Preprostost njih vere dela čudeže.

Ženske zaženejo od časa do časa krik in vik. Sonce, bengalsko sonce jim gori nad glavami, zato jim kri hitro zavre. Tu se ponavlja scenarij Zadnje večerje, kjer Sestre umivajo noge ubogemu Kristusu. S pismi pošilja pozdrave na Rakov oddelek.

„Torej nismo zapisani slepi usodi? Na čelu nam ni zarisan kismet?“

„Tam, kjer je trpljenje, tam je sveta zemlja,“ zatrjuje „guru“ šoukal.

„Ali bom ozdravela?“ vprašujejo oči žene, katero čaka doma petorica otrok.

Šoukal povabi bolnico, da skupaj odmolita k Očetu, ki ga kliče bolnik morda Bhagavan morda Alah.

In glave po posteljah se sklonijo k molitvi.

„Kdaj prideš spet k nam na obisk, sanjiasi?“

24. maj 88.

Šoukal je na poti v Pariz in v Lurd.

Svojo božjo pot je pričel 13. maja. To je spomin zadnjega dne fatimskih prikazovanj. To je spomin tistega dne, ko je pod krogljami obležal Janez Pavel Drugi. Saj je bilo rečeno, da bo papež „zelo trpel“. Obljubljena beseda je padla v naročje Luciji. Papež je padel, pa je spet vstal in danes je junaški Poljak, pričevalec vsega dobrega. On je popolnoma v Njenih rokah. „Semper tuus“...

„Ti si človek enaindvajsetega stoletja, kaj še vedno veruješ v Fatimo?“ ga je prijel eden kolegov.

„Se spomniš, kdaj je Hitler anektiral Avstrijo? Preko vse Evrope je zažarel sij, ki so mu rekli časopisi „aurora borealis“. Govoril sem o skrivnostih, zaupanih trem vidcem, pa sem jim komaj verjel,“ je priznal šoukal.

„Grožnja, da bodo celi narodi uničeni, je šla mimo mene. Ob koncu vojne, ob euforiji zmage, ko je, bodimo odkriti, večina naroda jokala nad mrtvimi, ki so jih že razgreble lisice in požrle fojbe. Rodomor desettisočev in splavi, splavi, splavi. Gandijeva prerokba se ujema s fatimsko – "Evropa (tudi Slovenija) pleše nad svojim grobom".“ Oporečnik je opazil roso v šoukalovih očeh in utihnil. „Verujem v Fatimske prerokbe.“

Alitalia mu je ustregla in dobil je prostor pri okencu. Kri-la avijona so se strmo držale obale in čistina neba je odsevala z obronkov francoskih Alp in predalpskih azurnih jezer. Zdi se, da je letalo nalašč ukrivilo svoj polet na uslugo potnikom. Odprl je psalterij:

Gospodova je zemlja in kar jo napolnjuje

zemeljski krog in njegovi prebivalci.

Zakaj on ga je utemeljil na morjih

in ga ustalil na tekočih vodah. (ps. 24)

Odtod naprej se je menda letalo spet dvignilo in enakomerno drdranje je pričelo ljudi uspavati. K dremačici so pomagale slušalke, z romantično melodijo španskih trubadurjev. Skozi megle, ki so se zgostile nad postaje šoukalovega potovanja skozi življenje, so se prikazovali obrazi njegovih dragih. Vabili so ga na Vetrinjsko polje, med njima sta bila brata, eden najboljših vaških pevcev – slovenski Gigli imenovan – in drugi, z imenom Nani, in s sanjami bodočega diplomata, kateremu je segel zadnjič v roke na višinah Ljubelja –

„...če vidiva se spet, se nasmehljava,

če ne, pa prav da vzela sva slovo.“ (iz „Cezarja“)

To je bil zadnji pogovor med Brutom in Kasijem. A Kasij je moral v roške grobove. Bil je pokončen fant. Ko ga je skušal rešiti partizanski vodja iz šentviških zaporov in ga ostro nagovoril –

„kako si ti zašel med domobransko svojat?“

mu je ta zabelil nazaj

„jaz sem, kar sem, ti pa si, kar si.“

In pokončni brat Kasij si je zapečatil usodo. Eden komunistov mu je s karabinko razbil čeljust, ko ga je Nani prosil za kozarec vode. Odpeljan je bil v jame na Rogu. Tisti partizanski vodja pa je zasedel ministrski stolček.

„jaz ližem vročo kri,
ki leze čez obraz.“ In dalje
„Ležim v globini tiho, tiho,
v dolini mrzel je večer in pust.
Pri meni noč je in mi sveti.
Joj, lep je molk s prstjo zasutih ust!“

(France Balantič)

Kdo je Stanko?

Nad Cerknico so se zbirali temni oblaki. Fašisti so razbili obroč oddelkov narodnoosvobodilnih edinic. Ko so se razbežale, so pustili vas ognju in strelom črnih srajc na razpolazjenje. Na šoukalovo Planjavo so pripeljali žene in otroke in nekaj starejših mož, zaznamovanih za Rab.

Italijanski kurat je bil majhen možiček iz Kalabrije, molčeč frančiškan. Zaprošil je župnika, da ga eden jetnikov prosi za previdenje. Mrzlo je zagomazelo kaplanu in župniku po hrbtu. Kaplan šoukal se je ponudil.

Zrak je bil nabit z grožnjami srditih vojakov, ki so se vrnili iz cerkniške akcije. Srh je spreletel duhovnika, ko je šel s stražo mimo kamijona strelcev. Potisnili so ga v ozko celico, shrambo za vrtno orodje osnovne šole...

šoukal se je zgrozil in stopil nazaj.

„Kaj hočete s tem mladostnikom?“ je kot ranjen zarjul nad stražo.

„Comunista brigante.“ je prejel odgovor.

„Govoriti hočem s komandantom.“ Eden oficirjev ga je vodil do telefona.

„Impossibile.“ je zadonel polkovnikov odgovor.

„Fant je mladoleten in mednarodni dogovori...“ Glas z druge strani je umolknil in slišal je, kako je padla slušalka. To je smrt.

„Prinesel sem Ti Jezusa, božji človek.“

Stanko je razprl oči in trenutek gledal neverjetno, prestrašeno.

„Ali me bodo ubili?“ Vrgel se je šoukalu krog vratu.

Vojak je pazil ob priprtih vratih in pozneje pripovedoval, da sta bila oba duhovnik in fant blede kot zid. Šoukal je za hip padel v omedlevico pa se zravnal in mu stoje podelil sveto obhajilo. Po prejemu je mladec ostal čudovito miren. Šoukal ni pustil, da bi obsojencu uklenili roke.

„Pojdite z mano to zadnjo pot.“ je zahlipal Stanko.

„Zdaj je ura, da služiš, šoukal.“ mu je Nekdo zašepetal.

„Impossibile!“ je bil komandantov ugovor. A dobri laški zdravnik – praktičen katoličan – ju je porinil na kamijon in

zabrnili so motorji, ko je nočna povorka odbrzela skozi drevored Planjave v smeri Zaplane. Na kaplanov rožni venec sta oba prebirala jagode. Getzemani je prešel. Odklonili so mu zadnjo željo, da bi Stanko videl ateka; takrat je ranjeni šoukal izustil – „prokleti“ – to ni bila več kletev, marveč zakletev, ki naj pritegne ogenj z neba in razvozlja ta strašni vozelj krivice.

Preden se je kamijon ustavil, je Stanko potegnil iz žepa mošnjiček, ki mu ga je izročila mama in prosil, naj šoukal opravi nekaj maš za njegov mir in za ateka. Ta je sprejel dar, ki je bil le nova rana. Še danes se ni zacelila. Morda v Lurdu?

Ljudje so pravili, da je bil italijanski polkovnik velik prijatelj ustrelenega župnika iz Zaplane, ubitega od partizanov. „Maščeval sem prijatelja,“ je kasneje izjavil polkovnik vojnemu kuratu. Kruta ironija.

„Skleni roke, Stanko,“ in fantič je ubogal šoukala. Zgrmeli so strelj in mlado jagnje se je zgrudilo na pesek poleg šoukala, ki še zmerom vidi Stanka in se razgovarja z njim.

„Ta fant ni bil nikak komunist,“ je siknil laški doktor skozi zobe, da je slišal polkovnik, ki se je umaknil, da se izogne duhovnikovemu pogledu. Zdravnik je ležečemu Stankotu pognal milostni strel v tilnik.

„To vas bo pokopalo,“ je s preroškim ponosom izjavil prerok šoukal.

Čudo, vojaki so prenesli truplo fantovo nazaj na pokopališče in ko je odmolil duhovnik blagoslovilne besede, so vsi vojaki salutirali pred grobom.

„Žrtve morajo biti.“ Kadarkoli je slišal te gorostasnosti iz ust bojazljivcev, je grmelo iz njega.

„Smrt fašizmu, svobodo komunizmu.“ Oplah dolomitske izjave je že tedaj visel v zraku. „Car Nikolaj, izdal manifest, mrtvim svobodo, živim arest...“

„Ne postavljajte spomenika tistim, ki stoje s puško ob nogi,“ je govorilo njegovo srce. „Postavljajte spomenik tistim ljudem, ki tiho jokajo za požganimi domovi in čakajo, kdaj se njih otroci vrnejo iz taborišč smrti. V revoluciji postaja državljan igrača v rokah zblaznelih voditeljev.“ Zato je šoukal zdaj na poti v Lurd. Ne zanima ga moč lurške vode, vabi ga Gospa, ki ozdravlja...

„Zakaj se tako rad prevažaš z metro?“ ga je pred odhodom v Pariz poščegetal prijatelj.

„Katakombe privlačujejo,“ se je odsmejal nagovorjeni. Njih mistika je tako blizu njegove. V rovih Cecilijinih katakomb se je nekoč izgubil in čisto nič ga ni bilo strah, če bi ne našel izhoda.

Prijatelj je poznal šoukala, a ne dovolj.

„Metro ti morda pomeni tudi tvoje politično skrivanje, tvoj "underground", kjer si plaval skozi nevarne ožine podtalnih struj. Pa reci, da se motim?“ je sogovornik zamižal s celim očesom in čakal, kaj mu pove. Bil je veliko mlajši in radoveden.

„Ko sem izkusil surovost okupatorjev, ki je bila do gotove meje razumljiva, saj jim je šlo za biti ali ne biti, njihov prefinjeno izmenjavo orožja, zdaj domobrancem zdaj partizanom, se mi je zagabilo. Odločil sem se za ilegalo.“

„Pa to je bila čisto desničarska organizacija starih Jugoslovanov, ki so sprožili puč in potem jadrno pobegnili v London.“

„Nimaš čisto prav, ali tretje izbire ni bilo. Pričela je svojo organizacijo še preden sta Hitler in Stalin podpisala pakt o nenapadanju. Povezani smo bili s Kairo in Londonom. Moj višji predstojnik je bil Tone, ki je služil pri nacističnem generalu Rösenerju v Trstu in igral na najbolj nevarne karte. Iz Trsta je pobegnil s fotokopijami visokega Gestapa proti Ankoni, pa so ga zalotili fašisti in ga blizu Padove predali Nemcem. Sežgan je bil v Mathausenu. Drugi član našega trio je bil zajet v Trstu od Ozne in prebil osem let v bunkerju. Pomilostili so ga in izhiral je doma.“

„Hvala Bogu, ti si nam ostal živ.“

„Fizične rane se hitreje celijo kot psihične, kajne prijatelj?“

Kdor molči še devetim odgovori, je pomislil šoukal. Res je, da navadno duhovni obkladki ne zboljšajo fizičnih prask. Nekaterih ran tudi čas ne ozdravi. Morda mu jih tudi Zdravnica iz Lurda ne bo? Torej, šoukal, nosi jih s seboj in sprjazni se z njimi, mu je nekaj v globinah svetovalo.

25-5-88. Pariz.

Potrkal je na vrata prelata Naceta in bil sprejet s kruhom in soljo, to je s pristnim slovenskim gostoljubjem. Odtod ni bilo težko na jug z železnico proti Pirenejem.

To je bil žametni vlak in žametno tiho je drvela ena najhitrejših lokomotiv preko reke Loire, skozi Limoge in Poitiers.

Iz levega žepa suknjiča je potegnil listek, ki mu ga je neki Parižan stisnil med prste.

„Zbudi se človek, dan se je storil. Vstali Jezus je posvetil z lučjo Vstajenja med mrtve. Stopi v to luč. Bodi nov človek. Od štirih vetrov napaja zemljo sveti Duh in jo posvečuje. Pojdi med brate in jim pripoveduj preprosto kakor otrok, da Jezus živi...“

Vzpetine proti Pirenejem so utrudile vlak, ki je dotlej vozil 150 km na uro, tako da je bilo potniku žal, da se ni mo-

gel pogovarjati z drevesi, hribi, cvetočimi lehami ter vinogradi. V soteski je vlak ostro zavijal, da so zastokale tračnice in odkrila se je pred njim lepota doline, stisnjene med bujno košato vejevje in v ozadju bazilika Lurške Marije. Bil je sam v oddelku in rad ga je zapustil. Podvival se je, kajti zdaleč so se pričele zgrinjati množice za večerno procesijo. Hitel je.

Mimo čudovitih izložb okrašenih z zlatom in dragulji, z umetno keramiko, slikami in kipci, ki niso predstavljali navaden kič, pač pa izvrstno ornamentiko, katere se je držal nadih onostranstva, barvani diapozitivi in okusne fotografije pirenejskega okolja. Njegova torba je bila lahka, noge še lažje.

Na levi je hotel zaviti v kripto enega velikih Pijev, pa ga je skrivnostna sila ravnala naravnost k sredi dolgega vrta, zvrhanega z rožami, vrtnicami, in posvetilnimi pismi.

Z mogočnih stolpov je zazvonilo srebrno, slovesno, počasi, da ga je spomnilo na poezijo Paula Claudela Poldne. Zvoni...

Če kdo božjepotnih spregovori, se skloni in usta le šepetajo. Samo reka Gava je zgovorna, kjer objema baziliko in ji šepete besede ljubezni. Na desni velebazilike rasto pečine in tam so massabielske skale. V eno tistih špilj se je skrila mladenka čudovite miline, drhtela je kot golobica, se premikala in stopala bliže, dokler je ni zagledalo čisto oko Bernardke Soubirous. Deklica je srečala deklico, ena, ki je hodila po trdi zemlji in druga, ki stopa po nebeškem mahovju med lilijami, oblečena v bele čistine, prepasana z modrim pasom, z rožnim vencem in med prsti nog dvoje zlatih vrtnic.

Če bi vprašal romarje, zakaj so prišli tako daleč, bi mu odgovorili, k materi domov, na počitek. Pri materi je zmerom tako dobro.

„Čestitam ti, Mati, dober okus imaš.“ Premeril je ozadje in zelenino. Baldahin krošenj, pristava gozdličev in Gava. Izvrstna izbira!

Preden se je prikopal v bogato vrsto pomikajoče se množice, se mu je roka stegnila in prsti so odkrušili nekoliko mahu, za spomin na mesto, ki so ga blagoslovile njene oči. Pogled mu je obstal na kipu, ki ga je po opisu Bernardke izklesal umetnik. Bernardka se je razjokala nad njim. Tudi šoukalu ni bil čisto nič všeč. Misli so mu splavale h kipu pri Rdečem mostu v Bengaliji. Tam se lurški Mariji vse poklanja, ne le ker imajo radi Kristusovo Mater, tudi ker je kip delo izredno nadarjenega duha in tako lepotno živ...

Zakaj se moji ljudje vseh ras in verovanj klanjajo Mariji tam ob Gangesovem kanalu? Hindujski ne prenesejo božanstva brez ženskega elementa. Muslimani se klanjajo pred materjo Aissa, pred Jezusovo materjo.

Duhovniki beneškega patrijarha so ga sprejeli medse in šoukal je našel mesto maševanja tik pod kipom Brezmadežne, tako da se je stegnil in skoraj dotaknil robu njenega krila.

Pozdravil jo je ali pa je Ona pozdravila božjehodca iz Indije, kdo naj razume. Iz desettisoč gri pa je pod nebo zadonela himna

„Ave, Ave, Ave Maria...“ In potem se je razvil živi rožni venec dvajsetih tisočev. Večerni mir je vladal nad pokrajino, sončna luč se je umaknila žaru prižganih sveč v dvignjenih rokah. Ena je bila Šoukalova za Indijo, za Slovenijo, za prijatelje in neprijatelje, za spravo, za žive in mrtve,

Ave, Ave, Ave Maria...

Šoukal se spominja.

Ali je bil sen ali vizija, resničnost ali le preprosti dar, ki jih ima onostranstvo zmerom milijon na razpolago, zagledal je Njo. Tega je že dolgo in bile so zgodnje jutranje ure, potem ko je vso noč sanjal o domu. V krogu svojih domačih je zagledal Gospo in Nje povabilo. „Za koga?“ „Zate,“ mu je spregovorila, in zadrhtelo je mlado duhovnikovo srce. Čudna sila ga je vlekla kot magnet.

Bil je v njenem objemu, v objemu Matere in Gospe v tisti hudi uri, ko ni imel drugega ob sebi kot žalost in težke sanje.

Po štiridesetih letih je moral spet k Njej, da se ji osebno zahvali za tisto vizijo, on, nevredni grešnik, ki računa le Nanjo, saj nima ničesar, kar naj bi njegov naročaj vrednega prinesel, ko ga pokliče Jezus...

2. 6. 88.

DRO Koroška!

Nikar ne obupuj nad to posvečeno zemljo svete Heme, dokler ima vsaj enega Kopeiniga, pa jih ima več!

Tudi zato je šoukal spet na božji poti, tokrat k Gospej Sveti nad Celovcem.

Pred petdesetimi leti je hodil k Modestovemu grobu s prijateljem Francetom. Spotoma sta se ustavila v Rožni dolini za pogreb monsinjorja Poljanca, katerega so nacisti zastrupili.

France, poznejši domobranski kurat, je bil kot hrast posekan na Teharjih, ko je blagoslavljal fante in dekleta, ki so bili določeni za smrt. To pot je ostal sam. A v sebi je čutil energije vseh Vetrinjev, ki so bili efijaltsko izdani po Angležih.

Spominja se znanca iz časov osnovne šole. Jerač mu je bilo ime in bil je eden najboljših boksarjev med študenti. Ko so se vagonarji vračali iz Ljubljane, so hodili z njim kot sekundanti na junaški „mejdan“, kjer so drukali za Jerača. Nosil je zeleno obleko, najbrž zato, ker je bil njegov oče pri financah.

Njegova mati je bila skrbna žena, a sinko je začel ubirati čudna pota.

„Po več noči ga ni domov. Šoukal, tebe ima rad in te bo ubogal. Jaz ne bom več dolgo, rak me razjeda in oče boleha. Moraš ga rešiti.“

Dobro se mu je zdelo zaupanje te žene in obljubil ji je, da ga potegne v svoj krog, ni pa vedel, kako.

Zgodilo se je, da sta se vračala s Kurena domov in takrat je porabil priliko.

„Mati me priporoča tebi, oh, kakšna iluzija! Je že prepozno!“

Slovkoval je počasi in jezik se mu je zapletal. Imel ga je že precej pod kapo in Šoukal ga je samo poslušal! Ali je v vinu resnica?

„Ko sem stradal po Ljubljani, mi noben far ni prišel na pomoč. Rešila mi je življenje partija in danes sem komunist. Vsa dekleta me imajo rada in zmerom pri kateri prenočujem. Eh, Šoukal, ti nedolžna žival, ti sploh ne veš, kaj je življenje.“

Šoukalu se je fant smilil. In ni bilo čisto nemogoče, da mu je kak kralj na Betajnovi odrekel pomoč. Jerač je sodil med liberalce in bili so časi, politično zelo polarizirani. Ljudje pod Triglavom so se pričeli tragično razhajati... Kdo bi mogel vreči kamen v Jerača, pa bi bil gotov, da se mu kamen ne povrne, kakor bumerang? Čeprav že partijec, mu je Jerač prišel svirat violino za novo mašo, kajti Jerač je bil spreten violinist. Vzela ga je noč in gozd. In stari rokoborec je padel pod nemškimi krogli, ko je poveljeval partizanskim edinicam nekje na Dolenjskem. Časi so pa jurišali vseprek in ljudje eden proti drugemu...

„Kako strašna slepota je človeka“ (Iz Krsta)

Petdeset let je steklo po dravskih valovih, čudeč se novim hišam, ponosnim dimnikom, razpeljanemu zemljevidu cest, ki so švigale iz vzhoda na zahod in segale tudi proti jugu v gore, čudili se govorici, ki je udirala s severa in poslušali udarne himne „šturmšaren“. Žebiranje po domovih je počasi pojemavalo. A ko bo domače žebiranje čisto ponehalo, tudi nemških molitev več ne bo, mu je rekel stari zavedni koroški narodnjak.

Prišel pa bo zvonar. Hodil bo z kraja v kraj, kot hodijo indijski sanjasiji, kakor hodijo bengalski baúli. Trkali bodo na vrata hiš. Pregarjani bodo in zasovraženi, zapljuvani in tepeni, a njih zvon bo pel in vabil h koreninam in peščica tistih, ki ne bodo upognili kolen pred molohom, bo zmagala. Zapustili bodo kapnice, ki ne morejo držati vode, in pričeli izkopavati studence živih voda, saj ljubezen je tako preprosta in prepro-

ščina tako bogata. Sveta Hema že vodi Koroško in svojo Slo-
venijo po stopinjah Njega, ki je Ljubezen... „Ker pravi Bog
se kliče Bog ljubezni“ (Krst).

Z višin je gledal, kako se je mavrica spršila proti šmihe-
lu. Tam je ponosna kmečka stavba šmihelskega Gregorja. Bil
je slovenski Jeremija, katerega je že nemčurski Heimatbund
hotel prežagati, pa se je umaknil. Gregorjevo slovo je bilo
težko, kajti – „v šmihelu eno kajžico 'mam'... Odžagan na
Koroškem, sprejela ga je matična.

Plečnik je večkrat rekel, da je bil ljubljanski škof Gregor
najboljši slovenski pridigar svojega časa in šoukal ga je hodil
poslušat o postu v stolnico. Imel je moč Trubarjevo in Janeza
Svetokriškega. Vladiki se ob koncu revolucije ni hotelo več
umikati, zato je bil po ljubeznjivi zvijači odpeljan iz Ljub-
ljane v amerikansko cono Koroške in desetletja držal zastavo
vere med brezdomci.

V prelepi kapeli Sodalitas, osvetljeni z Goršetovo plastiko
je molil za Gregorja, za Lamberta, ki so ga zbili strelji Stre-
liške ulice, za slovenske Vetrinjce, ki so jih zvijačni Angleži
izročili titovini, pa tudi za tiste, ki so planili z brzostrelka-
mi iz gozda in zapečatili vagone ter odprli žile slovenskemu
Katinu.

In kakšna je bila krivda domobrancev?

Zaljubljeni so bili v ped svoje zemlje. Kulakov med nji-
mi ni bilo. Zaljubljeni v vero svojih dedov in poslušni Pijevi
besedi, naj ne sprejmejo „la main tendue“ – ponujene roke.

Kitajci pravijo, tisti, ki bi morali umreti, živijo. Tisti, ki
bi morali živeti, gredo prvi... Pravijo, da kadar je žalost pre-
velika in se ji človek ne more ustavljati, kadar je kesanje
krivice zašlo pregloboko, se pokaže rak. Kardelj in Kidrič sta
ravnala čisto logično, pravilno po dialektiki komunizma. Pre-
strašena, da se ne izcimi slovenski Vietnam, sta zakrivila ge-
nocid-rododomor. Oba sta odplačevala svoje dolgove raku, ki ju
je razjedel. Ko je eden tovarišev svetoval Kidriču, da lahko
ustavi tisto smrtno tvorbo z eno samo „kroglico“, je povedal
plemenite besede –

„Stojim pred svojo vestjo, kakor pred policajem.“

Šoukal je prepričan, da sta se Ehrlich in Kidrič že srečala.
Kdo bo sodil? Saj je človek preslab, da bi sodil človeka...

„In pri Bogu je obilno usmiljenje in pri Njem je obilno
rešenje...“ (Iz psalmov)

S ceste zdolaj je ob robu vzpetine zahupal avto. Gospo-
dar tinjske Sodalitas ga je klical. Šoukal je pozabil na zme-
nek za celovško kulturno prireditve v lepi Mohorjevi dvorani.
Ko sta se približevala Velikovcu, je Jože popustil brzini, ker
mu je sopotnik pričel praviti, kar je zanimalo Korošca.

„Naš rod izhaja iz Velikovca. Pred dvesto leti so predni-
ki odšli krošnjari. Šoukalov pra-praded ni hotel govoriti meh-

kega koroškega narečja, marveč je nemčuril tja do gorenjskih Begunj. Tam se je oženil z Gorenjko in spremenil smer. Njegov sin pa je z očetom pisatelja Cankarja že pričel ustanavljati slovensko čitalnico na Vrhniki, z njim pa tudi pridno popivati.“

„Glej Peco, gori na levi.“ Jožetova desnica se je komaj dotikala volana, ko mu je z levico kazal proti Karavankam.

„Žigmanca mi je telefonirala, da pride pome jutri in me poptegne čez gore.“

„Kdo je Žigmanca,“ je radovedil Jože.

„Moja sestra Ivanka,“ je komaj dahnil Šoukal. Že sedemnajst let je ni videl, niti drugih dveh sester, še manj nečakov in nečakinj.“

„Kovčki so nared in precej težki, natrpami s kalkutskimi spomini.“

„Menda nosiš Kalkuto s seboj, kakor polž svojo hišico...“

Pomežiknil je prijatelju, ki se je zatopil v Bog ve kakšne misli.

„Očeta nimaš več, če naj sklepam iz tvoje srebrnine, kolikor ti je še ostala na glavi.“

„Tudi matere ne več. Oba sta odšla, ko sem mešal prah po predmestju Kidderporja. Oče mi je v pismu potožil, da je imel tri sinove, pa ne bo nobenega, ki bi mu zatisnil oči. Mati pa me je blagovala; sestre so mi sporočale, da so vsa moja pisma mokra od njenih solza.“

„Tvoj poklic se zdi, da je cena velike žrtve.“ Jože je opazil, da ima Šoukal rosne oči, zato je potišal.

„Moje življenje z vsemi bridkostmi vred napravlja skupaj en sam čudovit nerazumljiv smisel.“ V zvezek svojih poezij je napisal materi tole -

In ona čakála je, sedem let dolgih let

in vendar nas ni dočakála.

Utrujena mati je vse naposled

mirno v Bogu zaspala.

Zdaj spi. Ona spi. Saj v naročju Boga je,

a misel moja je pri mami,

naj gosli ustavim, da iz sladkega sna je

struna moja ne predrami...

10. maja 88. Proti Ljubljani in domov.

Slovenija je močnejši magnet kot Avstrija, je opazil nečak Franci, čakajoč na zadnji zdrsljaj z gorskega kota do Jesenic. Pritoževal se je nad cesto, na počasno ukrepanje carinikov...

„Ej, dragec, saj imaš ceste kakor po Rimu in Parizu,“ ga je troštal stric. Temu se je zdela odpirajoča se Gorenjska tako ljubko majčkена, da bi jo vzel v naročje kakor otroka, preveč

se je navadil potov skozi brezmejne ravnine vroče Andre in gorskega masiva Himalaje. Prosil je šoferja, naj vozi počasneje, da vrne vejam pozdrave, skalam sporočila in vožči vetru dober dan. In ko deželico pokrije sneg postaja Sneguljčica v Zimski pravljici.

Pripeljali so ga njegovi dragi – Marjetka, Ivanka in Franci s sinkom domov. Na vrtu so gorele lilije in cvetele vrtnice, take kot je sanjal o njih v Indiji, ki jih sonce pusti rasti le v januarju, pa še to so drobni cvetovi – „čutki“. Očetova hiša pa je zrasla v nadstropje po zaslugi svaka; hišna tla so bliščala v parketu, da se je pričel sezuvati. Marjetka se mu je pričela smejati, saj je poznala bengalsko navado, da se stopa v vsako hišo bos. In tu so sobe, zlikane kakor majhne kapelice v samostanu Sester. Držal je sestro v objemu, tudi one ga niso hotele izpustiti, kot da mu ne dovolijo več nikamor, nikamor več. Starejši sosedje, ki so mu prišli vožčit srečo, so imeli vlažne oči. A vendar ga je nekaj motilo, kar je kasneje skrnil v svoje zapise –

Kje krušna peč je? Kje sij stare strehe,
kje vrt je moj, kjer v senci jablane
z očetom trla sva orehe?

...

Odkod zelena sila
vleče me na mah?
Zakaj mi stari kolovoz tako je drag?

...

A je vendar nekaj ostalo iz sanj njegovih Tisoč in ene noči –

skoz hosto vidim barje, tam počez
še hodi k Materi na goro
srebrna vrsta brez...

15. junija 88. LJUBLJANA

Ugledni kulturnik in prijatelj Drago je imel v načrtu, da ga seznani z uradom v ministrstvu za verske zadeve. Šoukal se je čudil prijaznosti mladega uradnika pri Smoletovi vladi.

„Kdaj ste zapustili Jugoslavijo?“

„Ob koncu vojne,“ je odvrnil brez ovinkov. Izročil mu je pasport in uradnik je le pogledal na „SANTA SEDE“ in že mu je vrnil dokument. Naročil je zanju kavo.

„Ljudje, ki so ga že dolgo pričakovali, bi radi slišali njegove pripovedi o Indiji. Prosili ga bodo tudi, da jim daruje mašo in razlaga evangelij. V slučaju težav...“

„Naj se kar k meni obrne in se bo uredilo,“ je prikimal šef.

Odločen je bil, da bodo njegovi sestanki posvečeni sedanjosti in prihodnosti, poskušal se bo izogniti preteklosti. Tako hitro se lahko človek spotakne.

„Saj se še konj spotakne, ki stoji na štirih nogah,“ se je spomnil enega ruskih pregovorov, ki ga je bil Drago od Družine zelo vesel.

Kakšne čudovite dragulje skriva slovenski dom! Med vilami se širijo asfaltirana pota in po njih se igra mladina. Nekateri otrok so se približali in jeli spraševati, kaj pomeni tisti obesek na verižici. Razbežali so se, ko jim je spregovoril o Kristusu. Pa ne vsi. Čez nekaj dni so se na ulici stopli dve otroški stranki. Ena je bila za Jezusa, druga za Tita. Prvi so zmagali. A šoukal ni bil zadovoljen.

„Kaj se je zgodilo s teboj, narod moj?“

Svakinja je prišla s svojima otrokoma. Noben njiju ni bil krščen, a vsi so bili tako prijazni, da se je šoukal odločil, da pove Jožici, kar ga je žulilo.

Sestra se mu je približala in ga nalahno vščipnila. Ni je hotel razumeti. Svetoval je sorodnici, naj pošlje svoja dva v nedeljsko šolo. Tam se otroci imenitno zabavajo, ker imajo odličnega kaplana.

„Povej nam kaj o kačah! šoukal ve povedati strašne stvari,“ je grozeče upirala sestra svoje oči v brata. Bile so polne strahu zanj...

„Vrgli me bodo iz službe,“ je bolj tiho šepnila Jožica. Kmalu nato je odšla, ne da bi pogledala bengalskemu stricu v oči. Strah in pogum sta se sporekla...

Sestrino oporečništvo je imelo globoke korenine. Absolvirala je trgovsko, vodila je pred vojno Katoliško akcijo in prišla na listo za likvidiranje. Očetov prijatelj partizan jo je s težavo rešil. Kasneje pa so jo partijci prosili, da jim vodi račune.

Bila je tudi zaposlena pri nemških ujetnikih. Trpela je, ko je enega za drugim jemala šentjernejska noč. Razdeljevala je obsojencem gostoljubne deleže s tem, da je prikrivala imena izginulih Nemcev, ostalim pa povečala obroke. Direktor Bosanec ji je popolnoma zaupal. Bila je celo tako pogumna, da mu je postregla s slikami svojih treh bratov. Nekaj mesecev je še upala, da sta brata domobranca ostala pri življenju.

Prišel je dan njene poroke. Povabljen je bil tudi direktor taborišča. Prepričana je bila, da je dobro informiran o njenih bratih.

„Povejte mi danes na ta moj dan, kako je z njima?“

Direktor se je obotavljal, a je naposled izjavil:

„Otišli su Bogu za kurirje.“

Ženitovanje se je spremenilo v žalovanje, tako da se je Bosanec jadrno opravičil in zapustil mizo.

Pri vsaki raciji za nemške ujetnike jo je bilo manj in naposled je zbolela in zamenjala službo. Sestra Ivanka je ostala ranjena. Mati je kmalu umrla od žalosti...

Glasnih pogovorov ni več slišal. Ljudje so se pogovarjali znotraj domov, ali pa so utišali. Kot da so še zmerom pod vtisom, „VELIKI BRAT TE POSLUŠA“.

A počasi so se ljudje jeli odpirati. Šoukal je bil simpatičen človek, ki je veliko trpel, saj so mu živci za par let popustili in bal se je, da bo znorel, ker so bile nespeče noči polne vznemirljivih sanj, grozljivih prividov. Ko se je pripeljala Titova korveta do Kalkute, so ga obiskali detektivi in mu vljudno svetovali, naj za tri dni ostane doma.

„Povejte mi, zakaj, saj imamo v Indiji svobodo gibanja in govornice.“

Detektiv, ki mu je svetoval hišni pripor, je bil katoličan, pa se mu je nasmehnil. „Lahko greste, kamor hočete, le na ladjo vas ne marajo... Vi že razumete.“ Oba sta se smejala in šoukal je odprl steklenico, ki jo je dobil za god in napil na zdravje Indiji.

Ko pa je prišel konzul Stanič v Kalkuto, ga je šoukalov prijatelj, belgijski ambasador povabil na zakusko, kamor je bil povabljen tudi Stanič. Bila je prijetna družbica, kjer se o politiki ni debatiralo. Pozneje je Staniču pripovedoval o sebi in ta mu je smeje se pri kozarčku izjavil, „Šoukal, ti si bil patriot, ampak na napačnem tiru“...

Prihajali so k njemu ljudje, ki so delili isto misel in usodo kot šoukalova družina in nanosili na mizo pogač in okusnega mesa. Steklenice so kar deževale. Prihajali so ljudje, ki so še včeraj stali na nasprotnem bregu. Pogovarjali so se, kot da med njimi ni ostalo štirih let križnega ognja. Paradoks dežele, ki je ni več, pa prihaja nazaj, tipajoč za svojimi koreninami. Tudi z njimi je pričel graditi mostove. Reke niso več tako strmo tekle kot pred leti. Spoznavati je pričel novo domovino, ki je žejna ljubezni in si je želela sprave. To je dežela, zares na sončni strani Alp. To je njegova Marjetica. Spet bi rad dobil v roke tisto knjigo češkega pisatelja, ki ji je dal naslov MARJETICA, ki se konča takole -

Marjetica, ti ne boš nikoli umrla,
niti pod snegom niti pod ledom,
ti boš večno živela, kajne? ...

Šel je na obisk v Kozarje pri Dobrovi k sestri Minki, ki je onemogla, saj se je približala osemdesetim. Podedovala je tetino hišo, pri kateri je zaradi revščine preživela večino otroških let. Teta pa ni bila zmeroma mati. Čudovito, kako je ta stari otrok pisal, saj je iz njenih pisem vela poezija -

kadar je bila teta pregrenka,

sem šla v hosto, da se pogovorim
s smrekami, bukvami in jurčki...

Vsako jutro je vstal čim bolj zgodaj, da opravi svojo meditacijo, potem svojo jogo in brevir v hosti ali na poti skozi barje.

Postal je stalen gost svete Trojice, Retovja in močilniških skal.

Tudi dež ga ni oplašil. Menda je prinesel to držo do božjih stvari iz Indije. Povezan je bil s ptiči, božal je lubje dreves in s Frančiškom iz Assisija pel hvalnico Bogu za čistorečno Belo in belo kamenje v njej.

Aleluja!! Hvalite Gospoda vsi griči,
hvalite ga zvezde in obzorja,
udarite v cimbale in citre, zbudite zemljo,
da požene v radost v razcvetje, —
zakaj čudovita je lepota Njegova. Aleluja!

Prijatelj Florjan ga je zapeljal na Vršič. Dal mu je priliko, da mašuje po podružnih cerkvah in ob nedeljah daruje veliko mašo pri svetem Pavlu. Ginjen je povzdigoval sveto hostijo in navduševal ljudi, naj ljubijo zemljo, ki rodi hostije in vino. Zemlja nikoli ne izda. Zemlja je velika prijateljica...

Bil je jezuit in človek, ki bo ostal do smrti zaljubljen v baročno umetnost. Sveti Lenart, sveta Trojica, Vesela in Žalostna gora so bile njegove ljubljenske. Ljubka rdečeličnost svete Cecilije, razgibana svetost mučenca Boštjana, slike osvetljene z očmi večernega sonca so ga potisnile na kolena. V šoukalu je bilo zmerom nekaj skrivnostnega, neka roža mogota, ki ji ni vedel imena. Njegov mecen Lado iz Buenos Airesa ga je spodbujal, naj piše. Čas si je pravzaprav kradel. Žrtvoval je popoldanski počitek, kajti med drugo in četrto popoldne, ga je zmotil samo kak osamljen klic težko obolelega. Zmerom se je čutil poeta sicer majhnega kova, vendarle pevca, ki mora izraziti, kar je podarjeno srcu. Bolje se je počutil kot feljtonist in pisatelj drobnih dogodkov iz skrivnostne Indije in ljubljene Bengalije, koder bodo počivale njegove kosti.

Dan njegovega potovanja po zahodu in domovini se je že nagibal v večer. Dolgo je nosil v sebi majhno željo, pa ni imel sreče. Njegov avto se je ravno poslavljajal od Horjula, hotel je mimo Vrzdence, pomahal je svetemu Urhu in lesnemu Brdu in se spustil mimo Ligojne in Mavsarjevega hriba. Bil je pozen popoldan in praznik Karmelske Marije. In tedaj je priplavala mimo in zaplesala prav pred avtom mlada čudovito vitka črnooka srna.

Prosil je svojo Gospo za to vizijo, pa tega nikomur ni pravil. Hvaležen jo je sprejel. Ponesel jo bo nazaj v Indijo in ne bo je pozabil.

SPOMINI

ZAPUŠČENO POKOPALISČE

Zgnilo in izgubilo
se bo rdečerumeno listje.
Nagrobni kamni se krušijo
z imeni in brez imen:
rodil se je, umrl —
odnekod odmeva nem.

Angel brez glave
s samotnimi perutnicami
ne more gledati
za frfotajočimi pticami.

Tu otrok kamnit,
tam nagrobnik razbit,
križ, križ in znova križ,
a ti živiš, še živiš.

Nekje blaženo združeni
ali iz večnosti izbrisani
tu razpadajo.
Skrivnost odhoda
jim pesem zvoní
pogreba davnega.
Tu so tiho vsi
porekla revnega in slavnega.

Živ spomin
na lastno smrt:
Kdaj in kje in kako,
kam in zakaj?
Zemlja še ni bila
niti nebesa niti raj.

Temnosivo nebo
kot kovinski zaslon
visi
nad menoj
upognjeno
mi z zvezdami,
ki pritiskajo nanj,
grozi.

Meseca ni,
da me pomiri
s sanjsko svetlo silo.

Nekje v meni
je križpotje luči,
skrivnostno stikalo.
Bližam se mu
z nebesnih strani.

Kot strah me tesni
črn obcestni rob
in dotik blazneža,
ki se le dela,
kot da spi.

UPANJE (v sanjah)

B-E-L-O
cvetoči macesen
kot ga lahko
samo sanjaš
deležen
neznane nepričakovane nežnosti
na presunljivo živo
zelenem bregu
z razgledom
v neskončnost.

Nisem še stala
pred tvojim grobom,
nisem ti mogla
na njem priklati
svečke.

Nisem še strelala
v tvoj spomenik,
ne poznam črk,
a katerimi je vklesano
tvoje ime v kamen.

Videla nisem,
kako me je obdela
so ti zadnje ovtjale
sklenjene roke,
ne željev,
s katerimi so zapili tvojo
nitni se,
kako so te vanjo položili.

Tudi nisem čitala,
kako so ti zvonili
kako glasno so žalujoči ostali
molili in za teboj jokali.

(Pisali so mi,
da je bila pogrebna procesija dolga,
da so snežinke padale z neba
na tvojo črno krsto.)

Nisem vrgla
nanjo prst z lopaticco,
niti bele vrtnice
za teboj
v skopano jamo.

MATERIN GROB

Tipam
v nebeško smer,
kjer se srečujejo
odmevi duš...

Nisem še stala
pred tvojim grobom,
nisem ti mogla
na njem prižgati
svečke.

Nisem še strmela
v tvoj spomenik,
ne poznam črk,
s katerimi je vklesano
tvoje ime v kamen.

Videla nisem,
kakšne jagode rožnega venca
so ti zadnjič ovijale
sklenjene roke,
ne žebļjev,
s katerimi so zabili tvojo krsto,
niti ne,
kako so te vanjo položili.

Tudi nisem slišala,
kako so ti zvonili zvonovi,
kako glasno so žalujoči ostali
molili in za teboj jokali.
(Pisali so mi,
da je bila pogrebna procesija dolga,
da so snežinke padale z neba
na tvojo črno krsto.)

Nisem vrgla
nanjo prst z lopatico,
niti bele vrtnice
za teboj
v skopano jamo.

Naj ti bo zemljica lahka!
Na svidenje nad zvezdami,
saj ne verjamem,
da si mrtva.

..II

PRAVLJICNI NEKOČ IN DANDANES

POROČNI SPOMINI

I. grajskem vrtu

Na begu,
a ne pred teboj,
sem bila tvoja nevesta,
brez bele obleke
do tal,
brez pajčolana
iz tančice.

Kot nekoč in nekdanje

pred davnimi časi
bruha v ovdaj
ogovor in živje
devetoglavaj, maj,
zahteva vsak dan
novo nedeljno krta

Gobani in palčki v

o tam o nič
o čimur
Nisva imela
domačega praga,
da bi me ponesel
čezenj.

v gozdu ob steni

...v kati v potoku
ritensko naprej gre
nemumiloš čen ni
dolgog kšortu tih
za živost ojetu

Na velik, črn križ
v mračni cerkvi
sva položila roki.
Duhovnik naju je
v tujem jeziku
zavezal za življenje —
ob slučajnih pričah,
s cenenima poročnima
prstanoma na prstancih.

in takrat:

Brez poročne pojedine,
povabljenih svatov,
sama sva bila
na ženitnini;
nekje
na koncu sveta.

..MIKOLIL NE BOS RAZUMELA...

že dolgo leta
ni deliva
več
kot spomin
na bele križanste
še vedno dišeča
poročnega šopka.

Zakaj se bojiš,
če hodi v sanjah
mrtva mama
okoli tvojeza letišča
in jo ališiš,
kako dres s copatami?

Mogoče,
ker ti je rekla,
da je škoda zate,
raj si bila enkrat
tako pridben otrok
ki ji je pisal verz
nosil šopke divjiš

(Mogoče, ker je
da hočeš postati pesnica. in takrat:
„Nišče te ne bo razumel.“ je dejala.)

Mogoče se je bojiš,
ker je bila stroga v groznih
in v velikih materinš ljubez
ne posebno nečim.
Mogoče!

Prva ti je tetovirala dušo
z večnimi vzorci
in se bala zate.

II. TERIN GROB

Že dolga leta
si deliva
več
kot spomin
na bele krizanteme
še vedno dišečega
poročnega šopka.

NIKOLI NE BOŠ RAZUMELA...

Zakaj se bojiš,
če hodi v sanjah
mrtva mama
okoli tvojega ležišča
in jo slišiš,
kako drsa s copatami?

Mogoče,
ker ti je rekla,
da je škoda zate,
saj si bila enkrat
tako priden otrok,
ki ji je pisal verze za god,
nosil šopke divjih jagod.

(Mogoče, ker je jokala, ko si ji rekla,
da hočeš postati pesnica. In takrat:
„Nihče te ne bo razumel,“ je dejala.)

Mogoče se je bojiš,
ker je bila stroga v grožnji
in v veliki materinski ljubezni
ne posebno nežna.
Mogoče!

Prva ti je tetovirala dušo
z večnimi vzorci
in se bala zate.

Mogoče se je bojiš,
ker ti je dala življenje,
ki ga ne boš nikoli
do dna razumela.

PRAVLJICNI NEKOČ IN DANDANES

I.

V grajskem vrtu
sledim stopinjam
grofične Krasomile
in spletični princeske
z zlato zvezdo na čelu,
si nadevam
oblačila odraslih
na verandi
z rdečimi nageljni.

Kot nekoč in nekdanj
pred davnimi časi
bruha v ozadju
ogenj in žveplo
devetoglavi zmaj,
zahteva vsak dan
novo nedolžno žrtev.

Gobani in palčki v gozdu
o tem nič ne vedo,
niti rdeče mušnice
z belimi pikami,
niti ne modras,
s črno verigo,
ki visi na palici
v gozdu ob stezi...
...raki v potoku
ritensko naprej gredo
in nad tolmunom
hiti otroški pogled
za ujeto postrvjó.

II.

Grad je iz železobetona,
brez stolpov in balkona
nad previsom...

Lase si barva osivela Sneguljčica
med okamenelimi dvorjani
v granitni sobani
Trnjulčica ne more spati,
divjih vrtnic na trnju
ni pred vrati...

Predzadnji volk
je najljubša zver
Črne kapice,
Junaček-krojaček
pa se korenjači
kot pacifist,
le Špicparkelj
še vedno v temi
pleše po taktih
hrupa in obupa;
odšteva cekine dušam,
zapletenim v uganke teh dni,
da nasedajo vragolijam,
kot da rešitve ni,

tako priden otrok,
ki ji je pisal verzice za god,

SVETA VALENTINA V DROSENDORFU

I.

Ze zjutraj je na dnu
lesenega umivalnika,
v studenčnici
ugledala
trpeče Jezusovo srce,
čutila,
kako se je odrešujoč trn
dotaknil
njenih senc.

Ves dan je nosila v sebi
privid svetlobe,
prisluskovala
nebeški skrivnosti
z izrazom zamaknjenja.
Božji vir vse svetosti
ji je bil milostljiv,
ko je hodila dalje po kolenih,
čeprav je rimski vojščak
dvignil
meč.

S konico v srcu
je njena vera
izrezovala
svetlosinje zvezde
za venec
nebeške slave.

II.

Sedaj s koščenimi prsti
podpira
lastno mrtvaško lobanjo,
goli členi ji gledajo
iz belega, z zlatom pretkanega oblačila.

Kot sveta relikvija
leži
v stekleni krsti
ob stranskem oltarju
cerkve svetega Martina
osemstoletni Drosendorf
spominja
na minljivost vsega zemeljskega.

A celice menihov bičarjev
v gozdu ob ruševinah
gotskega božjega hrama
so še zmeraj zasute
in spomin na zvesto košuto,

ki je gojila sinčice
svete Getovele,
po kritični programi
izredno svetle stude,
je s spominom na vojke,
ki je prinesel dojenčku
jagnetov kožušek,
predstavljen v mestni muzej,
med izkopanine
kronanje železne dobe.

III.

Nedolga sveta Valentinna
mala mudičnica iz Rima
prosi za nast!

ki je gojila sinčka
svete Genovefe,
po krivici pregnane
iz srednjeveške utrdbe,
je s spominom na volka,
ki je prinesel dojenčku
jagnetov kožušček,
prestavljen v mestni muzej,
med izkapanine
zgodnje železne dobe.

III.

Nedolžna sveta Valentina,
mala mučenica iz Rima,
prosi za nas!

P.s.: Drosendorf je dobro ohranjeno manjše zgodovinsko mesto v Nižji Avstriji. Leži na vzpetini, mimo katere teče reka Thaya. Že večkrat obnovljeni srednjeveški grad z delno dobro ohranjenim obzidjem še stoji. Zaradi češke meje, ki se nahaja v bližini, ima to mesto dokaj razburkano in zanimivo zgodovinsko preteklost. Vsako pomembno mesto je v srednjem veku imelo v svoji glavni farni cerkvi svete relikvije. Tako je tudi okostje rimske mučenice svete Valentine našlo v tem času svoje zadnje zatočišče v Drosendorfu, mestu ponosnih rokodelskih stanov in več ali manj cvetoče trgovine.

SVETA VALENTINA V DROSENDORFU

I.

Ze jutraj je na dnu
lisenega umivalnika,
v vodenščini
vzletela
trpeča lastnovo srca,
kotla,
kako se je odročila od
linkatni
njenih senc.

Ves dan je nosila v sebi
privid svetlobe,
prisluškovala
nabežki skrivnosti
z izrazom zamaknjenja
Božji vit vse svetosti
ji je bil milostljiv,
ko je hodila dalje po kolenih,
čeprav je rimski vojščak
dvignil
med

Češkoslovaški v steni
je njena vera
izrezovala
svetostno je zvezdo
az venca
nobeško slava.

II.

Kot sveta relikvija
leži
v stekleni krati
ob stenskem oltarju
cerkve svetega Martina
ozemstolstni Drosendorf
spominja
na minljivost vsega zemeljskega.
A celice mentov bičarjev
v gorbu ob ruševinah
gotskega božjega hrana
so še imenaj zarute
in spomin na zvesto košito.

NA VETROVNI POSTOJANKI

Vsaka žalitev, vsak neuspeh, vsaka krivica se uleže na srce ko tanka plast prahu.

Najprej prvi prah: mlad si še, skoraj ga ne čutiš, nekako pozabiš, „prebaviš“ ga.

Prideš pa v visoka leta, izkušnje so ti predočile realnost življenja in spremenljivost časov. Srce, ki ne „raste“ več, bolj občuti vsako novo plast – in težje jo „prebavi“.

Več ko je potuhnjenosti in odrivanj, bolj srce – užaljeno – čemi pod njimi. In bolj se zapiraš v svoj svet; oklep osamljenosti, v kateri si po svoje srečen, te varuje pred novimi krivicami, zamerami, ponižanji, razočaranji. Saj vsi ti udarci prihajajo od zunaj, od ljudi.

Ti pa poglobljaš svoje korenine – in se v urah milosti povezuješ s Stvarnikom, ki je tvoj začetek in konec.

0

„Vi ste Albin Žunič. Kako ste prišli v Italijo?“

„Z begunskim valom v prvi polovici maja 1945.“

„S kakimi dokumenti ste prišli v Trst?“

„Z begunsko izkaznico DP (Displaced Person) iz taborišča v Monigu, in sicer kak dan pred 15. avgustom 1945. Ameriške vojne ladje v tržaškem pristanišču so gromovito slavile zmago nad Japonsko.“

„Torej ste prišli ilegalno, se vam ne zdi?“

„No – v Trstu je bila druga oblast: anglo-ameriška. Nova državna meja Italije na vzhodu je bila še vprašanje. Na to ozemlje dostop od zahodne strani takrat ni bil nemogoč.“

„In vaša žena?“

„Ona je prišla z vzhoda v novembru 1947, tudi ona brez potnega lista. Naskrivaj. A tukaj dejansko in menda tudi pravno

ni bila Italija. Predvideno je bilo Svobodno tržaško ozemlje. Zavezniki so tudi ženo sprejeli kot begunko –“

„Ah, ti zavezniki – sami začasniki! Sprejeli so jo pač zato, ker ste nameravali vsa družina emigrirati. Mar ne?“

„Da, pa je tako nanoslo, da nismo emigrirali, to je, nismo odšli od tu naprej. Pa tudi nazaj se nismo vrnili. Tukaj sem za svoje sposobnosti našel kruh v svobodi... kdo bi ga puščal?“

„To je torej tisto: s kakšno pravico ste ostali tukaj, na nesvojih tleh?“

„Ne s pravico, z upanjem smo ostali, da se tukaj ustalimo, in seveda tudi s tveganjem.“

„Izbrali ste pač najudobnejšo pot.“

„Imela sva štiri mahne otroke. Kaj nama je kazalo drugega?“

„Ste si pridobili kake posebne zasluge za Italijo?“

„Prevajal sem drame, pesmi – pa v predavanjih širil poznanje njene literature, kulture.“

„Niste delali tega za honorar?“

„Ne zmeraj za honorar, tudi za njen ugled.“

„V prošnji ste napisali, da vam gre predvsem za normalen potni list – da bi šli lahko kdaj malo čez mejo, če bi ravno želeli. Kot se vidi, je vaše življenjsko vodilo oportunistem.“

„Meni se zvestoba spoznanim in sprejetim vrednotam, združena z mnogimi žrtvami, ne zdi oportunistem.“

„Zvestoba katerim vrednotam?“

„Veri in besedi svojega rodu.“

„To oboje je vaša prva domovina. Zakaj niste ostali tam? Zakaj ste jo zapustili, kot pravite, z begunskim valom?“

„Iz protesta proti tistemu, kar je prihajalo tja. Saj ni nihče pribit na rodna tla. Hotel sem svobodno živeti po svoji veri.“

„Pa ste našli to svobodo v naši državi?“

„Našel sem jo, in uživam jo že več kot štiri desetletja.“

„Kaj ste zanjo dali Italiji v zameno?“

Moral bi bil odgovoriti: Vzgajal sem z besedo in zgledom njene mlade državljanke nenjene narodnosti v resnici, poštenju in zvestobi samim sebi. A odgovor ne bi bil povšeč. Katera država na svetu bi priznala, da potrebuje takele tujce, ki bi jo učili? Zato je samo globoko zajel sapo in vzdihnil.

Ne zamerite, bi bil moral reči, utrujen sem že od tega večnega dialoga... od te slepe ulice. Ali ni že vsem vse znano? Na-

redite, prosim, kakor da moje četrte prošnje sploh ni bilo! In da tudi teh treh let in pol, ki so potekla od nje, ni bilo. Ne bo me konec, gledal bom kam drugam – –

V ponižanosti in zadregi se je blede nasmehnil in vstal.

0

Z Oberdankovega trga ob enajstih dopoldne hkrati odpeljeta avtobus in tramvaj – proti istemu cilju, a vsak v svojo smer. Prvi ima pred sabo dolgo ovinkasto cesto, naglo se ti na vse strani odpira svet, ko se vzdiguješ po pobočju. Drugi ima krajšo, bolj strmo pot, vezano na tirnice in počasnejšo, toda potnikov ovinki ne gugajo; branje na trdnih lesenih sedežih je lažje, in kljub trenju koles ob tirnice tudi pomenek. Na cilju čakata vozili redkokdaj več ko minuto na srečanje.

Žunič je prišel iz knjižnice, našel prosto svoje najljubše mesto v tramvaju – drugi predelek na desni – in se brez misli zagledal v vrvenje vozil po široki osrednji ulici. Potem je zamižal, da bi si odpočil oči. Odmerjeni čas v knjižnici ga vselej priganja, da bere hitro in da prebere čimveč. Za ljudi, ki polnijo tramvaj, se ne meni. Zlepa ga kdo ne pritegne ne s pojavo ne z govorjenjem.

Danes se je odločil, da ne seže po berivu, ki ga ima v aktovki. Naj se mu oči oddahnejo na jesenskih barvah, ki spremljajo progo od prvega vzpona dalje – ko se tramvaj iztrga špalarju zadnjih visokih hiš in ga ob spreletavanju golobov zalije svetloba. Udobno in varno naslonjen gleda v strmino pred sabo, kamor leze tramvaj. Kar naprej misli na kratki in zgoščeni članek, ki ga je malo prej prebral v reviji. Letos se svet spominja sedemdesetletnice, kar se je končala prva svetovna vojna, in nekdo iz teh krajev je čutil potrebo in dolžnost, da one čase kolikor moč nakratko, poljudno in nepristransko osvetli.

Nekoč, nekako pred sto leti, je politični zemljevid Evrope nudil precej drugačno podobo nego danes.

Šest držav je v nji prevladovalo: če pogledamo v zgodovinski atlas, rdečkasta kraljevina Anglija, vijoličasta republika Francija, rjavkasto cesarstvo Nemčija, zeleno carstvo Rusija, rumena cesarsko-kraljeva Avstro-Ogrska in svetlozelena kraljevina Italija.

Pravega zaupanja med njimi pa ni bilo.

Zato so se zbližale in povezale tiste, ki si niso mogle biti nevarne, lahko pa so si bile koristne: Anglija, Francija in Rusija so za svojo varnost ustvarile antanto, Nemčija, Avstro-Ogrska in Italija pa trozvezo.

Tako je v Evropi zavladalo ravnotežje moči.

Poleti 1914 je Avstro-Ogrska začela vojno proti Srbiji, posredno ali neposredno krivi za umor njenega prestolonaslednika in njegove žene v Sarajevu. Nemčija je stopila ob stran svoji zaveznici, Rusija slovanski in pravoslavni Srbiji, Anglija in Francija pa sta sprejeli izziv mogočne Nemčije, svoje velike tekmičice v Afriki.

Evropa je zagorela na treh bojiščih: na jugu, vzhodu in zahodu.

Italija je najprej razglasila nevtralnost. „Nisem dolžna pomagati Avstro-Ogrski, ker je vojna proti Srbiji napadalna, trozveza pa temelji na obrambnem značaju.“

Ko so druge države že obilno krvavele, je Italija – v želji, da odreši sonarodnjake izven svojih meja – izsiljevala Avstro-Ogrsko in terjala nagrado za nevtralnost.

Ta je svoji papirnati zaveznici – a iz prejšnjih vojn sovržnici – bila pripravljena odstopiti deželo Tridentinsko, ki je bila po narodnosti pretežno italijanska. Italiji je bilo to premalo – in obrnila se je tja, kjer je upala več dobiti.

Tako je bil v drugem letu vojne podpisan „londonski pakt“, ki je Italiji za nagrado, če stopi v vojno na strani antante, obljubil ne le Tridentinsko, marveč tudi Južno Tirolsko, Julijsko krajino s Trstom, Istro, Kvarner, znaten del Dalmacije in še celo kos Albanije. Torej je antanta svoji novi zaveznici obljubila nekaj nesvojega. Kdor kupčuje s tujim blagom, ga nikjer nič ne boli.

Italija pa je to isto posest zavestno kupila: ne z denarjem, temveč s krvjo svojih vojakov, ki bo prelita in ki ji tedaj še nihče ni slutil količine. Vedela je, da mora zmagati za vsako ceno, neglede na žrtve, če hoče dobiti vse obljubljene dežele. V najlepši pomladi 1915 je napadla svojo dovčerajšnjo zaveznico Avstro-Ogrsko in odprlo se je četrto bojišče: v osrčju Evrope. Zagorel je izbočen lok fronte od silnih gorskih vršacev Adamella in Dolomitov pa do nižin ob Jadranskem morju. Nič manj kot dvanaest je bilo soških ofenziv v treh letih in pol, ko je Avstro-Ogrska z zobmi držala vsako ped svoje zemlje.

Omogočila in odločila pa je zmago antante Amerika, neizčrpna v svoji gospodarski moči in človeških množicah. K tej zmagi je pripomogla tudi Avstro-Ogrska sama, ki je zgubila vojno na notranji fronti. Kot konglomerat nacionalno prebujenih ljudstev, neurejen v pravem času, se je namreč razkrojila. Od nje je ostala samo republika Avstrija nemškega jezika,

medtem ko so si drugi ustvarili svoje lastne države: Madžari, Čehi/Slovaki, Poljaki in Slovenci/Hrvati/Srbi.

Italija je bila torej med zmagovalkami. Na mirovnih pogajanjih je položila na mizo strahotno težo svojih 600.000 mrtvih vojakov in terjala izpolnitev „londonskega pakta“. Dobila je skoraj vse, kar ji je bilo obljubljeno; le polovici Kvarnera, Dalmaciji (z izjemo Zadra) in pa albanskemu ozemlju se je morala odreči. Od Avstrije je odtrgala najbolj nemški del: Južno Tirolsko. Tisti čas (1918) je namreč med Salurnom na jugu in razvodnim Brennerjem na severu živelo 7.000 Italijanov, 20.000 Ladincev in 215.000 Nemcev. *Vae victis!*

Nekaj desetletij kasneje, 1945, je Italija kot poraženka v drugi svetovni vojni ohranila samo Južno Tirolsko, Tridentinsko in del Julijske krajine. Vrh vsega je morala poskrbeti za kruh in streho več ko četrt milijona prebeglim iz zgubljenih pokrajin. Da, gorje premaganim!

Ali znanje, se pravi poznanje resnice, človeka osrečuje in umirja? se je vprašal. Ne eno ne drugo, pač pa ga osvobaja utvar, neutemeljenih upov, lahkovernosti. O vsem poučeni človek vdihava čist zrak, ne začinjen z uspavajočimi dišavami. Tak čist zrak je zbeganim, prestrašenim apostolom nekoč prinesel Premagalec smrti s pozdravom: Mir vam bodi! Čisti zrak je zdravje, moč, pogum in samozavest – iz tega pa izvira pripravljenost za delo in boj.

Vrh brega se je tramvaj sunkovito odtrgal od rumenega potiskača in prost pohitel po ravnem, v svoje blage ovinke. Na desni se je približal greben, od leve so zasijale brezbrežne morske daljave.

V gneči hiš sredi vasi, pred zadružno trgovino, ki se ji je bližala ura zaprtja, se mu je nudil vsakdanji prizor. Med trumo kupcev pred njo so posebno izstopali jugoslovanski. Vrvežno so odnašali blago v bližnje avte, predvsem petlitrške kante semenkega olja, in kar težko je bilo videti kakega brez paketa s šestimi ali osmimi ali desetimi navitki belega ali roza toaletnega papirja pod pazduho.

0

Doma je Žuniča čakalo presenečenje.

Jezuitski pater za mizo ni z ničimer kazal, da je kaj drugačen od drugih moških. Niti sence kake mističnosti ni izžareval. Temnomodra obleka, bela srajca s kravato, gladek zdrav obraz in pobeledi, a še gosti lasje petinšestdesetletnika. Svetle oči so gledale na vse pripravljene; skoraj izzivale so napad. Nekdanji

rojak iz iste kmečke deželice, Albin Žunič, izpod podružniških zvonov iste župnije, ki mu je sedel nasproti, je stiskal ustnice in iskal primerno besedo.

„Ti, Franc, drugačni partizan! Eno mesto v knjigi tvojih spominov mi kar naprej hodi na misel. Ko so Italijani 8. septembra 1943 odložili orožje, si na koru frančiškanske cerkve v Novem mestu prosil Boga, naj te razsvetli, kaj storiti. Star si bil enaindvajset let, v žepu si imel maturo in znašel si se pred izbiro.“

„Za sabo sem imel tudi italijansko taborišče! Mislim, da sem svojo odločitev za partizane v knjigi dovolj utemeljil.“

„Še kar. Vprašam pa te: ali si vedel, da je leto prej – 1942 – samo v najini Beli krajini cela vrsta ljudi – kakih trideset – izdihnili po partizanski roki? Njega dni, 1975, sem zbral njih imena in navedel okoliščine smrti v drobni knjigi, ki pa jo je vaša najvišja oblast prepovedala vnašati in razširjati. Nekatere med njimi sem poznal. Če si vedel za tiste – in mnoge druge – umore duhovnikov in laikov, si moral tudi vedeti, da je na pohodu boljševiška revolucija. Zoper grožnjo, da bi Slovenija postala sovjetska provinca, so najprej nastale vaške straže.“

„Bine, žal tukaj ne bova nikdar enakih misli. Vem za one umore; mnoge so zakrivili svojevoljni fanatiki – v zgodovino so prišli pod ironično oznako 'vojvoda'.“

„Ah, vojvode, da! Kot da ne bi bili opravili zaslužno delo za prodor revolucije!“

„Čas pa je terjal predvsem, da branimo ponižani in na iztrebljenje obsojeni narod. A ne z orožjem, ki ti ga je dajal sovražnik tvojega naroda. Kdor sprejme takšno orožje zoper svoje brate –“

„Sprejel ga je, da bi si obranil življenje, ki mu ga je ogrožal brat!“ ga je prekinil Žunič. „Ne poudarjaš ti preveč samo narodnega sovražnika?“

„Ti pa ga upoštevaš premalo. Samo boljševizem te je strašil. Saj je res prišel, in veliko škode, vsestranske, je prinesel, ne tajim. Kar majhna puščava je ostala za njim. A danes smo že daleč od njega, ker se pač ni izkazal. Ni se obnesel. Osramotil se je. Za zmeraj smo ozdravljeni od njega. Narod pa je ostal. Ali bi Slovenija danes bila tako velika brez partizanskega boja? Bi jo bile mar tako povečale tu na zahodu same naše roteče besede, same naše želje?“

Žunič je na to molčal.

„Bine, spomnil se boš, kako je nemška deželica Posaarje leta 1935 morala s plebiscitom odločiti, ali želi k matični domo-

vini ali k Franciji ali ostati samostojna. V Nemčiji je že trdo vladal Hitler, a Posaarci so se vendarle izrekli za njo – dobrih devetdeset odstotkov! Držali so se gesla: Režimi padajo, domovina ostane. Režim je res padel, Posaarje pa je ostalo nemško.“

Patru – veselemu, glasnemu, samozavestnemu – so sijale široko odprte oči. Čakal je, kaj mu bo odgovoril nekdanji sosed.

„Veliko lepega in pravega si povedal v knjigi, to drži. Kot sozmagalec 1945. leta si si rešil življenje in domovino. Prihranjen ti je bil 'grenki pelin domotožja', kot sem nekje zapisal in si ti citiral. In kasneje si dosegel izbrani poklic, misijonariš med svojim ljudstvom. Ali tisto razsvetljenje na frančiškanskem koru mi ostaja skrivnost. Ni dvoma, da so se v onih stiskah tudi mnogi drugi obračali k Bogu – a se v veliki večini odločali drugače. Kaj jih je na koncu doletelo, za to ni besed.“

Kot po odločni piki je sledil molk. Pater se je malce vzravnal in zamislil.

„Zgodovina nikdar ne miruje, a včasih divje vzvalovi,“ je rekel. „Dejstva so dejstva, ni jih moč spremeniti. Misliš, da jaz nisem videl in da sem pozabil, kako so partizana s kamenjem potolkli najini rojaki? Samo obžalovati je moč nepremišljena dejanja pa gledati naprej in delati za prihodnost.“

„Ostali pa so ono pomlad doma mnogi – v upanju, da ne bo tako hudo. Njim je nastopila noč, nastopil je čas stenic: prišle so iz svojih špranj in se vrgle na žrtve... sitile so se z njih krvjo, z njih trpljenjem.“

„Po mojem ni krščansko kar naprej vrtati v minulosť. Kdor preveč po nekdanjih časih, krajih in ljudeh žaluje, sam v sebi izgoreva. Človekov spomin je enostranski in nezanesljiv. Zlati časi, zlati ljudje – to je pravljica! Vsak novi dan prinaša svojo lastno, novo težo. In svoje lastno, novo upanje, da bomo tej teži kos.“

Žunič je gledal vršiče smrek onkraj sosedove hiše, ki so naznanjali prihod burje.

„Lepo si napisal v knjigi: človeštvo je ko reka, okužena že ob izviru, vsi rodovi z vsemi svojimi idejami in načrti ne bojo mogli izčistiti njenih voda.“

„Da, kalna bo tekla dalje ta reka človeštva, zaznamovana pač z izvirnim grehom. Nikdar in nikoli ne bo ta naš svet kaj drugega ko solzna dolina, samo da bojo solze pritekale iz različnih vzrokov. Vsa zgodovina nas to uči.“

„Tega seveda ni moč zanikati. A človek živi v času, in vsakdo je bolj ali manj ujetnik preteklosti, posebno če je zgubil kaj k srcu priraslega in nenadomestljivega. Pomisli na svoje pobi-

tih, na begunce pred nasiljem, širom po svetu razpršene! Njim je knjiga, kakršna je tvoja, kljub vsemu lepemu, kar v nji piše, dregnila v nezaceljene rane. Ti, Franc, žal nimaš njihovih izkušenj, da bi mogel to čutiti.“

„Vedel sem, da jih ne bom razveselil. A bolj ko to sem kot 'drugačen partizan' odgrnil desetletja staro prevleko pri nas v Sloveniji in pokazal novo podobo in novo resnico vojnih let. Pomisli na našo mladino! Pri nas je odklenkalo laži o samem herojstvu na eni strani in samem izdajstvu na drugi!“

Pogledal je skozi okno, kot bi tehtal svojo zadnjo trditev. Malo je počakal, potem pa povedal:

„Veš, da je knjiga razprodana in da je na vidiku nova izdaja?“

„To je gotovo velik uspeh, Franc, če pomislim, da naš narod – vsi, ki bi radi kaj povedali – piše ko obseden. Zmeraj več knjig je, revij, časnikov... in zmeraj drobnejši je tisk, ker želijo uredniki vse objaviti. In zavoljo naglice je, žal, tudi zmeraj več tiskovnih napak. Kdo le utegne obvladati ves ta potiskani papir!“

„Kaže, da pričevanjskih knjig ne bo nikdar preveč. Ljudje hočejo vedeti, kako je prišlo do tega, kar imamo.“

„Upajmo, da bojo počasi – če že niso – tudi pri vas spoznali, da pravi opij za ljudstvo ni vera, temveč revolucija.“

„Kak prizor!“ je vzkliknil pater s pogledom skozi okno. Onkraj vrta so sunki burje vrtinčili žolto topolovo listje in ga sejali čez strehe.

Ta podoba minljivosti ju je spomnila na neki davni, nedolžni čas na kmetih, na rajnike, s katerimi bi se bilo tako tolažilno pogovarjati. A njune življenjske odločitve in izkušnje so bile preveč različne, da bi si imela še kaj povedati. Pater se je odpeljal spred hiše, ko mu je Žunič pokazal, kod je najprej moč priti na veliko cesto proti meji.

0

Ob spuščanjem roloju je okno zavoljo gorkote napol odprto in noter prihaja duh po lipovem cvetju.

Ko se je Žunič po hudih sanjah zbudil in se oddahnil, je prisluhnil tišini popolnočnih ur. Prvi, najpotrebnejši spanec je bil za njim – in zdaj ta popolna tihota. Nič več sopihanja premikajočih se lokomotiv na obmejni postaji onkraj globeli – in tudi vsi drugi nočni glasovi so ko potonili. Svet zaliva zmagovita reke tišine in počivanja.

Žunič leži na hrbtu, miži in z rokami ob životu uživa varnost postelje. Čez čas pa ga misel zanese v minule dneve.

Konec maja se je izteklo četrto leto, odkar je vložil četrto prošnjo za državljanstvo. „Pri tem me vodi ena sama želja: da bi končno prišel do normalnega potnega lista,“ je zapisal v nji. Sledilo je zaslišanje na kvesturi, po katerem ni še zgubil vsega upanja. Nekega dne pa so mu napovedali razgovor na domu. Pričakal jih je ob določeni uri. „Ne, politično se nikjer ne udejestvujem,“ je odgovoril na marešalovo vprašanje. „Meni je bliže kultura, kdaj pa kdaj napišem kaj z njenega področja. Izdal sem celo nekaj tankih knjig.“ Marešalo je takoj popadel: „A! Prevedite mi kak naslov!“ Ustregel mu je. Za hip se je marešalo zamislil, nakar je prijazno menil: „Vi bi morali postati naš drugi Pirandello, naš drugi D'Annunzio!“ „Oh, ali vam nista že onadva dovolj?“ je vedro odvrnil. „Privoščite tudi mojemu narođiču kaj!“ Ni mu še prešla drzna duhovitost, ko je spoznal: Pokopal sem se! Kasneje je prišlo dvoje ali troje sporočil, da se ta in ta zanima za njegov primer in obeta storiti, kar je v njegovi moči. Zadnji se je oglasil sam tajnik notranjega ministrstva: „Stvar je na dobri poti.“ Potem pa je prišla nova vladna kriza, ki traja zdaj že poldrug mesec in je posebno zapletena. Bo prejšnji notranji minister ostal na svojem mestu? In tudi če bo: kaj so pa nižje oblasti počele vsa ta štiri leta z njegovo prošnjo? Mogoče bi se bilo kakšno kolo hitreje zavrtelo, ko bi bilo namazano...

„Iti kdaj čez mejo k sosedom pogledat, če bi me ravno obšla želja.“ Tudi to je napisal onkrat. Bil je še čilejši. H katerim sosedom? se zdaj vprašuje. K severnim, če že kam... na Dunaju se je srečno udomil prvorojenec.

Vzhodni sosed ne prihaja v poštev, od tam je skozi Gorenjsko v cvetju davno nekoč odšel in nikdar mu ni bilo žal. Od onod mu dan na dan iz časnikov in s televizijskega zaslona govori en sam prikrit strah, en sam gnev od nemoči, skorajda obup nad svetlejšo prihodnostjo. Privrelo je sicer na plan nekaj pogumnih, čistih studentov – z obljubo, da odplaknejo še zadnjo umazanijo iz previdnosti rojenih laži, potvorb in zamolčevanj. A temna, molčeča gora – armada – jih lahko vsak hip zasuje in zaduši. Kot bi na celem narodu ležalo prekletstvo.

Odleteti čez Atlantik, na severu Amerike videti čista jezera, divjačine polne gozdove, prepihane zračne griče, kjer je še toliko prostora – in kjer si je omislil nov dom podjetni drugorojenec? Ne. Bila bi prevelika preskušnja za srce: fizična in čustvena. Dovolj so od tam pisma in kakšna razglednica. Ta postelja, to okno na zahod, ta nočni duh cvetja, pa domača miza, pa znana pota in znani obrazi vseh dni – kateri tuji svet bi mu

to odtehtal? „Mar ne prihaja, če ga želim, v besedi in sliki ves svet k meni? Ali molitev v domači župni cerkvi manj visoko seže ko molitev v Lurdu, v Fatimi, v Čenstohovi?“

Žunič ne misli na minevanje nočnih minut, na zvonke udarce odhajajočega časa v četrturnih presledkih. Miži v svojem miru in z rokami na prsih posluša kraljevanje tišine.

POZNAM TE OD VEKOMAJ DEL SEM TE NA VETROVNO POSTOJANKO

Nekaj mu preblisne temo mižanja. Odpre oči in potrpežljivo čaka. Ko se vnovič zabliska, se nasmehne. „Kako bi veljal dež – lehe na vrtu kličejo po njem – in ta pekoča svetloba brezkončnih popoldnevov – –“ Zasiliši se rahel grom... še zelo daleč neke na zahodu, a od prave strani.

Zdaj, ko umira in razpada v prah sam čas stoletnega nemira in prevratnosti; ko imamo v sebi preteklost, ki se bolj in bolj večja, moremo prav spoznati tudi življenjski zagon, ki nam je bil dan in iz katerega je klilo in se razvijalo kulturno delo sredi velike praznosti povojnega časa. Članom Slovenske kulturne akcije, ene od velikih slovenskih družin v tem času poklanjam ta zapis, bodisi da so tu ali kjerkoli – vedno bolj so nam draga njih imena. Ustvarili so slovenski čas in prostor v prekomorskem svetu. Slovenska kulturna akcija je družina kulturno ustvarjalnih delavcev, pa tudi kulturno zavzete publike in bistvo vsake družine je, da ustvarja dom in nudi svojim članom podlago za rast in razvoj. V družini najde človek smisel svojega dela, družina je – v pozitivnem pomenu – košček raja na zemlji, v zdomstvu pa košček Slovenije.

Zgodovina Slovenske kulturne akcije se začne, ko se je skupina kulturnih delavcev v Velikem Buenos Airesu odločila povezati se v društvo – akcijo, v obsegu katere bi mogli nadaljevati tradicijo katoliške kulturne smeri v nekem višjem, estetsko zahtevnem in modernem konceptu. Ta organizacija je povezovala in še povezuje dela mnogih slovenskih ustvarjalcev v povojnih desetletjih. Bili so drug drugemu v spodbudo in, kljub morebitnim različnim pogledom, v delovno oporo. Zato so važna vsa imena njih, ki so ustvarili to družino. V simbolično literarnem jeziku bi dejal tudi, da so nas na poti skozi zunanji svet obiskali angeli delivci lepote in misli, besede in podobe. In naš svet je postal smiseln in pomemben. Prinesli so ustvarjalni zanos, delali čudeže v božanskem navdihu slovenskega duha in besede v tujini. Potem se je zgodilo, da so v teku časa in zorenja drug za drugim odšli, se oddaljili, umaknili. Iz spoštovanja do tistih mož naj v tem

poglavju zgodovine njihovega dela prikažem dogodke, ki so v vročem buenosaireškem poletju leta 1954 pripeljali do ustanovitve Slovenske kulturne akcije. Zapisati hočem imena in dejanja, saj je bil vsak član te družine na svoj način edinstven. Bili smo sredi „meddobja“; spomin preleti desetletja in se ustavi v pomladi leta 1953, ko se je v oktobru ali novembru prvokrat srečal Ruda Jurčec v daljšem razgovoru z Ladislavom Lenčkom. Pri Delovnem občestvu za Slovenski katoliški institut, ki je že od leta 1951 izdajal znanstveno-literarno revijo Vrednote, so prišli v težave glede naročnikov; ni bilo zadosti zanimanja med tistimi, ki bi obstoj revije mogli podpreti z mecenskimi darovi. Zvedelo pa se je, da misli Lado Lenček na ustanovitev družinske revije in Ruda Jurčec je skušal priti z njim v stik, da bi v tej zadevi našla možnost tudi za ohranitev revije Vrednote. Sestala sta se nekje v mestu, v Buenos Airesu, vendar je Lenček takoj razvil novo in izvirno misel za izvedbo širšega kulturnega programa. Vprašanje revije je bilo trenutno odloženo, sledili pa so razgovori za ustanovo, ki naj bi zajela kulturno življenje v vsem prostoru slovenskega zdomstva in zamejstva. In tako je v začetku februarja 1954 razposlal pripravljajni odbor, v katerem je bil poleg dr. Ignacija Lenčka in Ladislava Lenčka še prof. Alojzij Geržinič, posebno vabilo naslednjim kulturnim delavcem Ruda Jurčec, Marjan Marolt, Julij Savelli, Zorko Simčič, Milan Komar, Stanko Kociper, Bara Remec, France Ahčin, Nikolaj Jeločnik, France Papež, Jože Osana, Pavle Verbic, Jože Krivec in Marijan Willenpart.

„Spoštovani gospod! Kot odličnega kulturnega delavca Vas vabimo na razgovor o organizaciji našega kulturnega dela. Naš namen je, postaviti mu zanesljivo tvorno podlago, odtod pa poživiti in dvigniti vsa področja duhovnega ustvarjanja. V ta okvir spadajo: izdajanje kulturne revije z znanstveno umetniškimi zbornikom, knjižna založba, kvalitetne prireditve. Važno je, da sodeluje večina ljudi, ki čuti v sebi kulturno poslanstvo. Sestali se bomo dne 20. t.m. ob 16 uri na Granaderos 61. Za osnovo razgovora bo prikazan že precej izdelan načrt kulturne organizacije, način dela, sredstev itd. Razgovor naj mu da končno obliko.“

Bil je soparen poletni dan, sobota 20. februarja 1954. Na sklicani ustanovni sestanek za Slovenski kulturni klub v Buenos Airesu – tako je bilo nameravano društvo začasno poimenovano – so se zbrali ob 18 uri v prostorih Slovenske socialno gospodarske pisarne na ulici Granaderos 61, poleg Ladislava Lenčka in Alojzija Geržiniča še naslednji: Ruda Jurčec, Marijan Marolt, Julij

Savelli, Pavle Verbic, Jože Krivec, France Ahčin, Nikolaj Jeločnik in Marijan Willenpart. Od povabljenih niso prišli torej Stanko Kociper, Milan Komar, Jože Osana, Bara Remec, Zorko Simčič, Ignacij Lenček in France Papež.

Ladislav Lenček je po pozdravu navzočih naprosil prof. Geržiniča naj utemelji potrebo nove kulturne družbe. Ta je podal pregled kulturnega stanja v Argentini in v ostalem zdomstu, ki ni na višini kot bi lahko bilo. Zato je potrebna organizacija, ki naj bi družila umetnostne ustvarjalce, kritike in znanstvenike, jih idejno in filozofsko usmerjala ter jamčila ustvarjalno svobodo in možnost razvoja. Zahteva pa kvaliteti mora biti osnovno vodilo; bližnji namen družbe pa je izdajanje umetnostno literarne in poljudne znanstvene revije, v kateri bi imele mesto vse umetnostne panoge z različnimi stvaritvami in kritičnimi ocenami. Sledilo bo tudi izdajanje Vrednot, ki so začasno prenehale ter izdajanje knjig. Posebno poglavje uvodne ekspedicije je bilo prirejanje kvalitetnih kulturnih večerov. Ladislav Lenček je zatem prebral osnutek pravil in podal predloge o programu bližnjih kulturnih večerov in drugih prireditev ter o finančnih možnostih. Geržinič pa je vprašal vsakega od navzočih, ali se strinja s tem, kar je bilo povedano, in v glavnem so bili vsi soglasni o nujnosti organiziranega kulturnega dela. Nekateri so izrazili misli in želje, ki naj jih bodoči odbor upošteva. Bil je trenutek formalnega rojstva organizacije, ki je dobila ime Slovenska kulturna akcija, v globljem pa je tisti trenutek pomenil začetek tolikega snovanja, ustvarjalnega optimizma in zagona, iskrenega veselja – kot je zapisal Ruda Jurčec – v nepozabnih letih in transcendentno afirmacijo slovenstva v tujih zemljah.

Na tistem ustanovnem sestanku – bila je že noč, jasna in topla, z vstajajočim južnim križem – je bil končno izvoljen za predsednika nove družbe Ruda Jurčec, za prvega in drugega podpredsednika Tine Debeljak in A. Geržinič, za tajnika umetnostni zgodovinar Marijan Marolt in za blagajnika Ladislav Lenček. Misel Akcije je naletela na navdušen odziv pri kulturnih delavcih v vseh svobodnih deželah, kjer prebivajo naši ljudje. Tudi odziv pri občinstvu je bil velik. Akcija je pravzaprav veja lipe, ki raste v slovenski zemlji in ki so jo zasadili pred stoletji. Videla je Trubarja in Dalmatina, pod njo je stala kamnita miza žlahtne turjaške gospode; pod lipo so igrali Miklovo Zalo, obdelovale so jo žuljeve roke tlačanov, delavcev in kmetov, gojili so jo izobraženci in študentje iz dežele in mesta. Ta veja

je bila zasajena v zdovski zemlji in se je prijela. Akcija je nadaljevanje slovenske kulture v zemljah svetá – tiste kulture, ki so jo gradili naši delavci duha v vseh dobah. V sebi ima poslanstva, ki ga je od predhodnikov sprejel in vedno oblikoval Prešeren, ima okus Cankarja, kritiko Levstika, eksistenčni smisel in poezijo Moderne. Na sebi je čutila kopita turških konjev in jeklena vozila modernih vojská. Iz roda v rod je šlo sporočilo: vera, up, misel in beseda.

Zdomstvo je bilo v prvih letih izkustvo, za katerega nismo imeli soočenja z vsemi stvarnimi možnostmi; nismo imeli vizije dokončnih možnih dosežkov in uspehov – samo delo je bilo pred nami, nujnost nepopustljivega dela. Takrat je bila ustanovljena Akcija, v februarju, ko je nad Buenos Airesom največja odprtost neba. Takrat se je začelo: večeri in prireditve, pripravljane knjig, zbiranje cvetja, oblikovanje besed. Pod lipo smo poslušali slovensko pesem, tu so zavzeti igralci pripravili mnogo odrske umetnine, recitirali Prešerna, Cankarja, župančiča, Balantiča. Sem so prihajali predavatelji od vsepovsod in ob večerih razvijali svoje misli in spoznanja. Ustanovitev Akcije je imela namen, da uveljavlja slovenskega duha na kulturnem polju in tako ohranja našega človeka v tujini, ki bo vzdržal toliko časa, dokler bo imel in bral slovensko knjigo in živel iz slovenske kulturne tradicije. Bilo je eno najbolj transcendentnih dejaj slovenskega zdomstva. Zapišem besede Marijana Maroleta, tajnika ustanove: Ustvarjalci SKA naj se zavedajo, da ne delajo samo za pet tisoč tukajšnjih novih naseljencev, tudi ne samo za nekaj stotisoč zamejskih Slovencev, ampak za vse slovenstvo v sedanjem in bodočih rodovih. Iz Ameriške domovine pa je stavek iz poročila o prvem zvezku Meddobja, ki ga je napisal Karel Mauser: Slovenska emigracija bo v svetu pomenila samo toliko, v kolikor bo mogla svetu prikazati svoje kulturno delo. Stavek bi lahko oblikoval tudi: Slovenska emigracija bo za slovenstvo pomenila toliko, v kolikor bo mogla nuditi slovenski kulturi svoj poseben prispevek kulturne ustvarjalnosti.

Zagon, ki se je začel z ustanovitvijo Slovenske kulturne akcije je že v prvem letu dosegel svoj vrh. Že sredi aprila je bil pripravljen kvaliteten umetniški večer, razstava slik slovenske pokrajine, govor predsednika Rude Jurčeca, velikega Kurenta med nami, z brazgotino na licu in nepozabnim izrazom: „Ne bi si upal trditi, da smo samo še emigracija. Potek dogodkov, ki smo jim priča, nas vedno bolj spravlja v tesnobo razmerja z

narodom, ki živi na domači grudi. Blagrujemo ga, obenem pa se tresemo za njegovo usodo, saj je po pesnikovih besedah postavljen v osrčje Evrope, saj je prstan Evropini". Sicer pa je bil Jurčec kot tisti Kitajec, ki je na svojem riževem nasadu vse življenje lovil metulje. In kakšna potreba po družini pri njem in pri vseh, katerih imena stoje zapisana ob ustanovitvi Slovenske kulturne akcije.

JOŽE KRIVEC
GORICE

Postojiš na cesti sredi Polja: tik pred Vidmom. Oči ostrmijo, kakor da so v hipu obtežene s preveliko lepoto.

Nehote stegneš roko, da bi jih ljubeče objel: domače gorice. Haloški biser. V njih zavetju je bil moj dom. Ni mu prizanesel brezsrčni čas...

Hišice sredi goric. Kakor bele golobice, dremajoče v soncu, upanje vračajočih se iz daljnega sveta.

Lepo je živeti v domu med goricami in jih spremljati v njihovem življenju. Tako si blizu haloškim ljudem, na katere padejo sence tudi sivih dni, in še bliže otrokom, katerih oči se obračajo vedno le proti Ptujskemu polju: od tam prihaja vonj po žitnem klasju in kruhu, sladki dih po nikoli do konca izpolnjeni sanji...

Toda glej! Jih vidiš, jih čutiš?

Pomlad jih prebuja iz zimske sanjavosti: na reznikih in šparonih mehka oči, da se razpočijo in boječe iz njih pokajo drobni nastavki. Mežikajo in rastejo. Na njih se obesijo drobčkani krivenčasti grozdki. Trpeče upanje vinogradnika, ki ne mine do sladke jeseni.

Poletje jih odpira in vonj cvetja brizgne čez gorice. Grozdki se opajajo. Kot glavice bučik so jagode – posodice sladkemu moštu. Plodovi goric – ponos trsja.

Jesen je sama nenehna vesela pesem.

Prepeva na tisoče drobcenih čričkov, v črne svatovske suk-njice oblečenih in skritih med grozdljem.

Tedaj zapoje klopotci, znanilci bogatih dni in kalilci miru. Pritrkujejo napitnice vinskemu kraljestvu. Tudi ponoči se veselijo.

Pojó tudi trgači grozdja; glasi se vesela pesem, odmeva čez bregove ter se izgublja med vriskajočo mladostjo v dolini-cah in grabah... Vriski so pozdrav soseda sosedu.

Zimski čas prinaša mir in počitek. Sneženo pregrinjalo ode-
ne gorice: zasanjajo pod njegovo toploto in nabirajo moči. Za
drugo pomlad. Za novo trgatev.

Gorice in bleščeče hišice: nepozabna podoba sončne domače
zemlje! Ne čas ne daljave je ne morejo izbrisati!

— — —

Posedel sem z vnučki ob kamniti mizi: koščki barvitega
marmorja cvetejo iz nje. Take mlze me spominjajo na nek-
danje domače čase po dvoriščih župnišč z lipovo senco. Našo
mizo pa varuje gosto cipresno vejevje pred vročino argentin-
skega poletja.

Počasi sem jim prebral tiste vrstice iz moje knjige, ki
govorijo o goricah. Vse sem jim lepo razložil; celo z živo be-
sedo sem jim naslikal vsak letni čas, da bi jim podobe ostale
globlje v spominu.

Kazali so, da vse razumejo in v dokaz živahno prikima-
vali.

„Dedi, povej nam še enkrat, kakšni so črički!“ se oglasi
znova Andrejka.

„V kake suknjice so pa oblečeni?“ izrazi še Saška svojo
radovednost. „Kje jih pa dobijo?“

„Zakaj se pa skrivajo po trsju za grozdjem?“ tudi še Da-
mijan kot zadnji primakne vprašanje.

Molče sem jih gledal, obraz za obrazom po vrsti.

In spoznal: figo so me razumeli.

„Otročki! Črički so male živalice, črne in urne,“ sem znova
začel. „Tudi precej plašljive, zato jih je težko odkriti. Drobnim
murnčkom so podobne. S trdimi tačicami drgnejo ob trebušček,
da tako lepo in čisto doni njihova pesmica: čri – čri – čri. Pa
samo v goricah pojó v jeseni, ko se grozdje že mehča. Ljudje
pravijo, da njihovo petje vabi v trgatev,“ sem jim znova sku-
šal pojasniti radovednost. „Take sem jaz poznal v tisti deželi
za morjem, kjer sem preživljal mladost. Tedaj sem bil majhen
kakor danes vi, sladki otroci!“

„Zakaj nam ne pokažeš čričkov?“ vzdihne Saška.

„Dedi, pokaži nam jih! Hočemo jih videti!“ se zedinijo po-
tem vsi trije.

„Kam naj jih grem iskat, otročki? Iskal sem jih že po
vinogradih v Mendozi: tam ni čričkov. Povpraševal sem ljudi,
če jih poznajo ali če so jih videli; nihče mi ni znal nič po-
vedati. Tudi oglasili se niso. Torej – v tej deželi ni čričkov...“

„Zakaj jih ni?“ hoče vedeti Andrejka, ki že štiri leta greje šolske klopi.

„Hočem videti čričke in tiste črne suknjice!“ me Saška gleda s pričakujočimi očmi.

„Dedi, pokaži nam vendar čričke?“ se zapiči spet Damijan vmes.

Stisnili so me s svojimi vprašanji. Težko razumejo, zakaj tu ni čričkov. Še težje, ker ne vedo, da je moja deželica daleč onstran morja in da je v njej vse drugače. Mislili bodo, da jim nočem ali ne znam potešiti radovednosti.

Žalost se nataka v moje srce. Nisem pomislil, da jim bom dolžan odgovor na njihova vprašanja.

Kako naj jim razložim, káki so črički, ki so veselje goric in bedijo nad njimi ponoči? Naj jim izdam bolečino srca, ker jim nikdar ne bom mogel pokazati čričkov po goricah moje rojstne deželice? Da jih ne bom vodil na večer med trsjem, ko se prebudijo. Da ne bomo nikdar skupaj oprezali in prisluškovali donečemu strganju muzike: čri - čri - čri. Kako sem vendar ubog!

Nekoč bodo moji radovedni vnuki šli pogledat tiste gorice, ki so ostale v mojem spominu kot najlepši vrt na svetu. Tedaj bodo prisluhnili čričkom, čudovitim muzikantom med trsjem. A jaz ne bom čutil takrat več ognja v srcu. Samo moja ljubezen in senca jih bosta spremljala.

— — —

Pri nas doma gostujejo črički. Pojejo in godejo in vris-kajo, kakor da bi vse življenje bilo ena sama gostija!

Po eden začne, kakor da preizkuša svoj instrument. Morebiti se še uči. Naslednji večer se mu pridruži drugi, močnejši, morda učitelj prvega. Tretji večer pa že doni vsevprek: ves orkester, ki sklada melodije koprnečih duš. Kakor nekoč v starih lepih časih, ko sem bil pijan od napevov kipeče sreče in sladkosti.

Kakó naj pokažem mladim in radovednim slovenskim glavicam v svetu, káki so črički in kakó da pojo? Oprostite mi, mladi radovedneži!

V srcu me žge drobna bolečina, ki je sam ogenj. S čim naj ga pogasim?

S požirkom grenke pijače, ki je že nalita?

Dvigni kupo in izpij jo, fant!

NOČNA IDILA

Brrr... je neprijetno odmeval zvonec v pozni noči po avtobusni postaji. Bilo je zadnje opozorilo potnikom za odhod. Za volanom je šofer še zadnjikrat preizkušal razne luči in nestrpno čakal spremljevalca, da odpeljeta. Ledeno mrzel julijski veter je neusmiljeno vlekel in raznašal po asfaltu papirnate odpadke, pomešane s suhim listjem. Zadnji, nekoliko zaostali potniki, so hiteli v strahu, da ne izgube omnibusa. V četrti vrsti je Janez udobno sedel in z nič kaj veselim obrazom opazoval to nočno sliko gibanja in življenja na postaji. Kemično podjetje ga je službeno poslalo v Mar del Plato, kar mu je prekrizalo več prijetnih načrtov za konec tedna v Buenos Airesu; vzrok njegovega suhoparnega obraza. Vsaj spal bom lahko bolj udobno, si je mislil ob pogledu na prazen sedež poleg sebe. Če pa slučajno pride zadnji trenutek kak potnik, da le ne bi bila kakšna stara ženica, ki potem brblja vso noč. Šoferjev spremljevalec je stopil v omnibus in rekel kratko „gremo“ svojemu kolegu. Mlada gospodična je v istem trenutku skočila v omnibus in se vsa zasopljena zahvaljevala, da jo niso pustili na postaji.

Ko je Janez pogledal bolj pozorno pravkar prispelo gospodično, je bil takoj mnenja, da bi bila prijetna družba na tem potovanju. Skrbno je spravila vozno karto v torbico, dvignila mali kovček in se začela pomikati po ozkem hodniku med sedeži. Ni maral, da bi opazila, kako jo ogleduje; zato je raztreseno gledal skozi okno. Ustavila se je poleg njega in pogledala na obe strani.

„Z dovoljenjem.“ – je čul ob levem ušesu in prijeten vonj parfuma mu je udaril v nos.

„Izvoli!“ – je vljudno odgovoril in vstal. Pomagal ji je najti prostor za kovček na polici in spet sedel na svoj sedež, poleg lepe neznanke. Prijazno se mu je zahvalila in lahen nasmeh se je za hip pojavil na njenih ustnicah. Slekla je krznen plašč in si popravila lase, nekoliko skuštrane od vetra.

Začel je presojsati svojo sosedo bolj natančno; časa je imel dovolj. In tudi posel sam je bil prijetno zanimiv! Čednega obra-

za, temnih las, oči . . . zaenkrat še nepoznane barve. Srednje postave in kar se takoj opazi, da je negovana. Prijetno delikaten vonj parfuma ni dovolil, da bi nehal misliti na njo. Gotovo je starejša, kot bi ji prisodil na prvi pogled, je nadaljeval s presojanjem. Mora biti približno tri leta mlajša od mene, to se pravi, da ima štiriindvajset let.

Medtem je omnibus zapustil središče mesta; križal most čez Riachuelo in enakomerno vozil po že osamljenih cestah proti jugu. Luči so bile že vse prižgane. Potniki so ali kramljali med seboj ali prebirali večerne časopise. Nekateri so še kadili, drugi pa že dremali. Prijetna toplota je počasi zajela vse in jih vabila k spanju. Celo enakomerno šumenje motorja je uspavalno vplivalo na utrujene potnike.

Janezu niti na misel ni prišlo sedaj, da bi spal. Poleg tako privlačno zanimive sopotnice bi bilo nemogoče spati. Zbudila se mu je želja po avanturi. Sam sem še, imam pravico, da malo zaživim, si je dopovedoval. Njegov sedež je bil ob ozkem hodniku, njen pri oknu. Nekaj časa je gledal skozi čelno šipo razsvetljeno cesto in včasih poškilil v okno na desni strani, da je opazoval, kaj počne lepa sosedka. Mirno je sedela in bila očitno zatopljena v svoje misli.

Res, bila je zamišljena. A Janez si niti predstavljal ni, da je tudi ona presojala svojega sosedo; njega! V oknu je nemoteno zasledovala vsako njegovo kretnjo in prišla do tega zaključka: na zunanji ni napačen, je visok, malo suhoparnega obraza in kar ji je najbolj ugajalo, da je bil športno oblečen. Star mora biti okoli trideset let, je še dodala sama pri sebi. Upala je tudi, da bo miren sosed med dolgo vožnjo.

Ko je omnibus zapeljal na državno cesto št. 2 v Florencio Varela, je šofer ugasnil notranje luči. Cesta sama je utonila v globoko temo; le ozek pramen luči je rezal pot v črnogosto noč. Večina potnikov je že spala. Še tisti redki, ki so polglasno kramljali, so končno utihnili. Na prazni cesti je šofer zvečal brzino. Le dva potnika, nevajena spati na vožnji, sta pozorno sledila vsak njegov gib. Janez je čutil poleg sebe mlado dekle; kdo bo mislil na spanje! Tudi ona je bila še budna. Odprla je torbico in slišal je šum, kot bi nekaj iskala.

„Prosim, imaš ogenj?“ – je šepetaje prosila.

„Seveda!“ – je tudi on pritajeno odgovoril in ji prižgal cigareto. Prijazno se je zahvalila in uprla oči skozi čelno okno v noč. Opazil je, da se ji je roka nekoliko tresla, ko ji je prižgal cigareto. Tudi način kajenja je izdajal neko notranje razburjenje. Gotovo je v sebi skrivala nemir, ki je z nočjo še bolj oživel. Njeno dihanje je bilo tudi nenormalno hitro. Misli, ki

so krožile okoli vzroka njenega nemira, so ji gotovo še večale notranje trpljenje. Cigareto, pokajeno samo do polovice, je ugasnila in iskala udobno lego za počitek. Počasi se je njeno dihanje nekoliko umirilo in Janezu se je zdelo, da jo je premagal spanec. Pogledal je k njej in opazil, da je bila obrnjena proti njemu in trdno spala. Njegova začetna želja po avanturi se je spremenila v neke vrste sočutje do osebe, ki tri!

Na vožnji ponavadi ni mogel spati. Radovednost in zanimanje do še tako malenkostnih stvari, so ga ohranjale budnega. Življenje v omnibusu, razen njega in šoferja, je spalo. A zunaj v temi, je kljub zimskemu mrazu, mrgolelo življenje. Potreba nočnih živalic po vsakdanji hrani se ne boji mraza. Male luči, brleče daleč v temi, so bile znak človekove prisotnosti v iskanju istih potreb. Prijetna toplota in skoraj neslišno šumenje motorja v nočni tišini, je postalo prijetno okolje, ki je potnike bližalo istemu cilju. A vzroki potovanja so spali v notranjosti vsakega posameznika, različni, kot njihovi obrazi.

Zatopljenega v mislih in opazovanju ga je nenadoma predramil lahen pritisk na desni rami. Nekaj časa je ostal nepremično v isti poziciji. Potem je počasi obrnil glavo proti njej in začutil na obrazu rahel dotik las; bila je ona. Slonela mu je na rami in sladko spala! Ob premikanju v spanju in gibanju omnibusa je nehote počasi drsela, se nagibala proti njemu z glavo in se ustavila ob njegovi rami. Janez je čutil prijetno zadovoljstvo in obenem navihano mislil na trenutek, ko se prebudi. Na izraz njenega obraza, ko se bo zbudila na tako svojevrstni blazini. Pazil je, da se ni premaknil in prekinil prijeten užitek sebi in njej.

Omnibus je tiho drsel skozi noč, prešel kratek ovinek in osvetlil napis ob cesti, kjer se je jasno pisalo: Dolores! Nekaj minut kasneje je šofer prižgal notranje luči in naznanil: Ustavimo za pol ure! To jo je prebudilo. Odprla je oči in osupnila. Hitro se je umaknila na svoj sedež in od presenečenja ni vedela kaj storiti. Radovedna je bila, če on spi, ko se ni premaknil. Poškilila je proti njemu in opazila, da ima oči odprte in obraz nasmejan. Janez, ki si je predstavljal, kaj se z njo dogaja, jo je prehitel in vprašal:

„Si dobro spala?“

„Kakšna sramota! Oprosti, če sem te nadlegovala“ – je sramežljivo odgovorila in zardela v lica.

„Nasprotno! Zame je bil prav prijeten užitek“ – je odgovoril hitro, ko je opazil njeno zadrego in rdečico na licih. Vsekakor dober znak, če kdo še zardi v teh časih, si je zadovoljno mislil Janez.

Medtem je omnibus ustavil ob večjem restavrantu. Vajen teh voženj, je bil med prvimi, ki so izstopili in odšel hitro v javno toaleto, da si osveži obraz in uredi skuštrane lase. Potem se je vrnil v bar, poiskal nekoliko oddaljeno mizo in naročil belo kavo s tremi rogljiči. Njegova, posebne vrste zabava, je bila opazovanje zaspanih potnikov; skuštranih, zehajočih in smešno ovitih v vsakovrstne cunje. Zabaval se je z zanimivo razliko, od elegantnega vstopa v omnibus na začetni postaji, do sedanjega klavnega izgleda. Vsa njihova samozavest in ponos sta ostala v globokem snu.

Opazil je lepo sosedo, ki se je vrnila iz toalete počesana in na videz boljše volje. Z očmi je iskala prosto mizo. Končno se je njen pogled ustavil na Janezu, ki je bil sam pri mizi in se mu približala.

„Dovoliš, da prisedem? Tu v baru me boš laže prenašal, kot v omnibusu. Ime mi je Monica“ – je hitro povedala, se obenem predstavila in se vsedla za mizo.

„Jaz sem Juan! Prisedi, če ti je všeč moja družba“ – je prijazno odgovoril, mirno kadil in opazoval njene kretnje. Naročila je samo kavo in prižgala cigareto. Roka se ji ni več tresla in zdela se mu je bolj mirna. Naenkrat ga je vprašala.

„Povej Juan, greš službeno v Mar del Plato ali na kratek oddih?“

„Na žalost službeno! Mar nisi opazila mojega kislega obraza? Uničili so mi prijeten konec tedna in to me je spravilo v slabo voljo.“

„Nič se ne razburjaj radi tega. Gotovo te bo vse še počakalo in ona tudi!“ – mu je Monica z nasmehom odgovorila.

„Seveda me bo čakala; ampak potem ne bo več interesantna. Namreč vstopnica za teater, ki so mi jo podarili.“ – je mirno odgovoril in ji vrnil potegavščino.

„Pa ti Monica? Greš na ruleto ali te čaka tam tvoja simpatija?“ – je on nadaljeval. Ni imela časa odgovoriti. Po zvočniku so obvestili, da omnibus čez pet minut nadaljuje pot v Mar del Plato. Zunaj ju je presenetil leden veter. Pohitela sta do prijetne toplote omnibusu in sedla v udobne sedeže. Šofer je prepustil volan svojemu spremljevalcu in pogledal, če so navzoči vsi potniki. Počasi je omnibus zavil na glavno cesto, luči v notranjosti so ugasnile in toplota je vse pogreznila v globok sen. Janez in Monica sta nekaj časa sedela brez besed, dokler ni on prekinil neprijetnega molka.

„Monica spiš?“

„Ne Juan!“

„Pričakujem tvoj odgovor!“

„Imaš prav. Grem, da se odpočijem in uredim svoje misli. Doživela sem spodrslijaj v ljubezni. Skušam pozabiti, a ni lahko. Hočem priti na jasno, če je bil vzrok moje zadržanje. Sicer pa, kaj te bom morila s svojimi problemi“ – je resno odgovorila Monica in v njenem glasu se je čutilo polno grenkobe. Pri zadnjih besedah se je malo zdrznila ob spoznanju, da je zaupala svoj intimen problem nekomu, ki ga pozna šele nekaj ur. In s kakšno lahkoto! Zakaž? Čutila je neko notranje razpoloženje do njega, česar pa ni mogla razumeti. Kaj ima on v sebi?

„Nič me ne mučiš, rad te poslušam. Jaz sem imel primer in razumem potrebo, da se zaupaš nekomu“ – je Janez odgovoril s toplino in razumevanjem do njene bolečine.

„Veš, staršem ne morem razlagati te stvari. Ne bi me razumeli! Oba živita še v času, ko sta zapustila svojo domovino. Jaz sem pa tukaj rojena in moje čutenje je drugačno. Poglej, pred leti smo hodili v različne klube, kar je bilo pravilno. Ko je pa oče prišel navzkriž z nekimi rojaki, ni šel več tja. Radi užaljenega ponosa! Kar je bilo takrat prav, je potem postalo narobe. Da sem lahko še naprej igrala odbojko konec tedna, sem se vpisala v klub Platense. In tam so se začeli moji osebni problemi.“ V zadnjih besedah je bilo polno otožnosti.

Janez je postal naenkrat pozoren in neka čudna slutnja se mu je pojavila v mislih. Nagnil se je nekoliko proti njej in rekel:

„Že nekaj časa mislim; gallega nisi, tana tudi ne. Od kod so tvoji starši?“

„Moji starši? Eslovenos!“ – je mirno odgovorila in prižgala cigareto.

„Jaz sem pa Janez!“ – je očitno presenečen odgovoril po slovensko. Monika je tudi osupnila in od začudenosti potegnila toliko dima, da jo je napadel kašelj.

„Sedaj pa narediva najbolj pametno, da sva nekaj časa tiho in se pomiriva od obojestranskega presenečenja. Pa še nekaj. Mislim, da boš istega mnenja. Če bi se predstavila kot so navajeni naši starši, bi že od začetka vožnje vedela, da sva slovenske krvi. Po moderno sva pa rabila pol poti za isto ugotovitev. Priznati morava, da je njihov način bolj koristen!“ Pritajeno sta se smejala in tiščala robce k ustom, da sta zadržala glas nezadržnega smeha.

Omnibus je vztrajno in komaj slišno krajšal pot v temni zimski noči. V notranjosti je večina potnikov mirno spala. Janez in Monika sta začutila v svojih srcih posebno toploto in

zadovoljstvo, ki se čuti le ob zvokih domače besede. V kratkem molku so jima misli hitele urejati vse, kar sta govorila do sedaj. Vse je zadobilo povsem drugačen pomen ob tako presenetljivem odkritju. Monika ni mogla več molčati. Počasi so ji začele prihajati besede iz ust. Kot zasanjana je govorila.

„Sedaj razumem, zakaj sem ti z lahkoto zaupala moj notranji problem. Podzavestno sem čutila neko privlačnost do tebe, ki si jo nisem upala razjasniti. Bila je kri, neka sorodnost v čutenju; ista kri, ki nama teče po žilah. Drugačna sva! Tega se dobro zavedam“ – je govorila kot odsotna. Smeh je zginil z njenih ustnic in otožnost srca se je zaznala v tonu njenih besed. Bolečina razočarane ljubezni je zaživela in bolela. A nocoj jo ni bilo treba utopiti v tihem ihtenju svoje sobe. Poleg sebe je imela sorodno dušo, pripravljeno poslušati in pomagati. Besede so ji same silile iz ust. In Janez je pozorno poslušal, da bi potem sam našel primerne besede, nekak balzam, za njeno trpeče srce.

„Sam veš, kakšno okolje je v klubih. In Platense v tem oziru ni izjema. Počasi zaideš v zaključeno družbo in potem se začno vrstiti različna praznovanja; obletnice, rojstni dnevi, ki te nehote potegnejo v popolno odvisnost od te družbe.“

Nekaj časa je ostala nepremično na sedežu. Čutila je v sebi praznino, a obenem olajšanje. Spomnila se je Janeza. Gotovo spi, si je mislila in se nagnila k njemu.

„Ne spim, Monika! Premišljujem tvoje besede, vse, kar si mi povedala. Iz srca ti rečem, da bo lahko srečen tisti, ki se bo poročil s teboj!“ jo je prehitel Janez, ko je začutil njen premik. Bile so preproste domače besede, polne iskrenosti.

Zavila se je v krznen plašč. Gotovo čuti hlad od neprespanosti, je mislil on. V trenutku se je spomnil na vročo črno kavo, ki mu je mama pripravila za na pot.

„Želiš malo vroče kave? Zdi se mi, da ti je hladno!“

„Prosim, če si tako dober.“ – je takoj odgovorila. Čutila je toliko toplote v njegovi pozornosti, ki je ni bila vajena.

„S čim se ukvarjaš, Janez?“ – je vprašala, medtem ko je pila kavo.

„Prodajam umetna gnojila za poljedelstvo. Sem agraren tehnik. Pa tvoje delo?“

„Po poklicu sem učiteljica. Ker so plače slabe, delam kot blagajničarka v večjem podjetju za keramične izdelke“ – je še z boljšo voljo odgovorila Monika.

„Pri moji izbiri poklica imajo veliko zasluge starši. Oba sta kmečke grče. Vedno sta obujala spomine med seboj, kaj se

je sejalo ta mesec in kaj drugi. Seveda tudi na trgatev nista pozabila! Tako je v meni počasi raslo zanimanje in ljubezen do zemlje. Hvaležen sem jima, ker delam, kar mi je všeč.“ –

„Pri meni je bilo popolnoma drugače. Moj oče je električar. Službe je pogosto menjaval radi osebne nestalnosti, kar se je poznalo v našem družinskem življenju. Mama je pa preveč dobra. Pri nas ni bilo tiste trdnosti, ki ti da občutek varnosti. Počasi je v meni rasla razdvojenost. Včasih se sprašujem: Kdo sem? Kaj sem? Nimam duševne opore. Manjka mi trdnosti pod nogami!“

„Nikar ne misli, da to razdvojenost nosiš samo ti v sebi. Tudi v meni je, le morda ne v tolikšni meri, kot v tebi. Podobno, kot bi imel dve ljubezni istočasno“ – je dodal Janez njenim besedam.

„Vendar, nikoli ne moreš ljubiti obe enako! Prej ali slej se moraš odločiti za eno ali drugo. Večno nihanje med obema je nemogoče“ – je rekla Monika z občutkom praznine v srcu.

„Mislim, da imaš prav. Ena ljubezen je ta, kjer smo rojeni; otipljiva, čutimo jo vsak dan. A poleg nje je ona druga, daljna. Poznana le po pripovedovanju, a zakoreninjena v naših srcih s tradicijo, še predno smo bili rojeni. In ta ima silno moč! Prepričan sem, da ta prevladuje v meni“ – je s prepričanjem odgovoril Janez.

„Srečen, ko si našel pot iz tega zapleta. Moja slovenščina, pomešana s kasteljanščino, ti je lahko podoba moje duševne krize. Oče doma ne govori slovensko. Pravi, da bo na ta način zboljšal svoje znanje kasteljanščine. Sreča, da sem hodila v slovensko šolo, sicer še toliko ne bi znala!“ – je žalostno povedala Monika.

„Veš, po vsem tem, kar sva premlevala, ne vem ali bi starši morali razumeti nas mlade ali moramo mi mladi njih razumeti?!“ je bil Janezov odgovor.

Monika se je še malo nasmehnila njegovim zadnjim besedam in kmalu jo je nezadržan spanec premagal, da je utonila v globok sen. Tudi on je zatisnil oči, da bi se nekoliko odpočil, pa ga je v hipu zmanjkalo. Še zadnja dva potnika sta od utrujenosti zaspala v zavesti medsebojnega razumevanja, skupnih dvomov in bolečin.

Omnibus je počasi zmanjšal brzino, ko je zapeljal na široko dvosmerno cesto v predmestju Mar del Plate. Mesto je še spalo. Bila je pač zima. Ledeno vlažen veter je vlekel od morja in rezal do kosti. Redki prodajalci časopisov so stisnjeni v dve gube na svojih kioskih pripenjali časopise in revije, da jih veter

ne bi odnesel s seboj. Še en ovinek in omnibus je zapeljal na končno postajo. Kratko šoferjevo oznanilo – „Mar del Plata“ – je dvignilo zaspane obraze, da so začeli počasi vstajati in zapuščati omnibus. Monika si je hitro uredila nekoliko zaležane lase, popravila bluzo in oblekla krznen plašč. Ni hotela zaostajati za Janezom, ki je že stal poleg sedeža oblečen v usnjen površnik.

Pomešana med ostalimi potniki sta končno zapustila omnibus. Leden veter je prisilil oba, da sta pohitela proti zaprti čakalnici. Janezu se ni nikamor mudilo, kljub razumljivi utrujenosti. Njena družba mu je prijala. Bila je privlačna! Ni še mogel dojeti, kaj je bilo na njej, ali v njej, ki ga je zadrževalo, da se ni mogel ločiti od nje. Temno rjave oči so imele nek svojstven izraz, kljub žalosti, ki je mučila njeno mlado srce. In njen nekoliko otožen nasmeh, poln plemenitosti. Je bila samo trenutna simpatija, ki je vzcvetela ob tako slučajnem srečanju?!

„Povabim te na zajtrk. V stanovanju gotovo ne boš ničesar našla. Kaj odgovoriš?“ – je vprašal in zavlačeval slovo.

„Prav rada sprejemem tvoje povabilo. Zdi se mi nekaj posebnega v tej zgodnji jutranji uri“ – je odgovorila. Tudi njej ne bi bilo vseč hitro slovo. Čuti, ki so nekaj let spali, so se to noč začeli prebujati z vso silo. Sorodnost krvi ni poznala zaprek! Zavila sta v bar, sedla k mizi v bolj samotni kotiček in čakala molče, da so jima postregli.

Med zajtrkom se je Janez le oglasil. Ni zdržal več negotovosti.

„Glej Monika. Jaz bom ostal tu dva dni in na žalost nimam nobene znane osebe. Če nimaš posebnih kompromisov bi te rad povabil nocoj na večerjo. Sprejmeš?“

„Tudi to povabilo sprejemam in sem ti iz srca hvaležna. Samo, da se me ne boš naveličal!“ – je mirno odgovorila in spila zadnji požirek bele kave.

Za vsak slučaj mu je na košček papirja napisala svoj naslov in mu ga izročila. Tudi on je na svoji vizitki pustil naslov hotela „Atlántico“, kjer je imel že rezervirano sobo. Oba sta čutila prijetno zadovoljstvo v zavesti, da se bosta zvečer zopet srečala.

„Na svidenje, ob osmih zvečer pri vhodu v Casino!“ je še rekel, ko sta zapustila bar.

„Na svidenje, Janez!“ – je hitro odgovorila, ga poljubila na lice in stekla proti taksiju, ter izginila v jutranji megli. Nekaj časa je še gledal v smer, kjer je taksi utonil v beli gošči.

Potem je vrgel torbo čez ramo in jo ubral peš proti hotelu, da se nekoliko razgiba od dolgega sedenja v omnibusu.

Naključje zgolj ali usoda? Kaj je srečanje dveh bitij v večmilijonskem mestu, na istem omnibusu, isti uri in na sosednih sedežih? Srce enega razbolelo, nesrečno in srce drugega polno razumevanja. Bolečina v duši in sočutna pomoč!

Že v topli postelji, prepuščena sladkemu počitku po dolgi vožnji, je Monika še vedno mislila na Janeza. Čudno se ji je zdelo, da je med vožnjo skoraj pozabila na vzrok svojega prihoda v to mesto. V ušesih je še ohranila prijeten ton njegovega glasu; potem je z objeto blazino utonila v globoko spanje. Tudi on je bil še buden in je mislil nanjo. Na trenutek, ko je na Retiru vstopila v omnibus in svojo željo po avanturi z njo. Kako so se stvari spremenile ob spoznanju, da sta iste krvi! Nasmehan od notranjega zadovoljstva, a utrujen, je tudi Janez trdno zaspal.

Mračilo se je že, ko se je Monika nekoliko prebudila. Obrnila se je v postelji, da bo spala naprej. Misli so ji že delale. Skočila je pokonci in pogledala na uro; bilo je šest popoldne! Za osebno toaleta ji je preostajalo časa. Hotela se je predstaviti čim lepša in prikupnejša. To ji je krožilo po glavi, ko je s posebnim zanosom likala bluzo in krilo. Hipoma se je ustavila in pomislila. Kaj se z menoj dogaja? Zakaj povzročča neko prijetno razburjenje, kot nikoli prej! Z nasmehom in istim zanosom je nadaljevala z likanjem. Problemi, ki so prišli z njo, so se umaknili ob tem pričakovanju.

Zgodaj popoldne je Janez zaključil svoje trgovske strokovne opravke pri večji kmetijski zadrugi in se hitro vrnil v hotel. Obleka, ki jo je izročil zjutraj, da mu jo očistijo, ga je že čakala na postelji. Tudi on je želel pustiti najboljši vtis pri Moniki. Ni mu bilo vseeno. Celo obril se je že drugič ta dan. Neki skriti nameni so se zaznali v tem pripravljanju in pričakovanju. Ni bilo v skladu z njegovim značajem vabiti dekleta na večerjo brez vidnih vzrokov. In sedaj je ta vzrok bila Monika!

Nadležno vlažen veter je vlekel od morja po široki ploščadi pred Casinom in redki ljudje, ki jih je pot zanesla tja, so iskali rešilna zavetja. Janez, vajen točnosti, je bil tam že pred osmo uro in nestrpno gledal na vse strani. Točno ob osmih se je pred vhodom ustavil taksí. V njem je opazil Moniko. Še preden je plačala, je sedel poleg nje in naročil šoferju, v kateri restavraciji naj ju pusti. V lokalu je potem izbral prijeten prostor in pomagal Moniki odložiti krznen plašč. Medtem jo je pozorno ogledoval. Imela je svetlo plavo bluzo širokega ovrat-

nika, da je njen nežno bel lepo oblikovan vrat prišel še bolj do izraza. Krilo nekoliko temnejše in kratke elegantne škornje. Lesketajoči temni lasje so ji, nekoliko pristrženi, prosto padali in preko čela je imela prekrižan krajši pramen las, ki jo je naredil še bolj prikupno. Njene rdeče ustnice so se mu smejale, ko je opazila, da jo tako natančno ogleduje.

„Priznam, da si me presenetila. Elegantna in prikupna!“

„Hvala lepa za poklon. Čutim v njem iskrenost, ki jo do danes nisem našla v podobnih momentih“ – mu je Monika odgovorila. Pogovor je prekinil postrežnik z jedilnim listom v roki.

Hitro so se zedinili, posebno še, ker sta imela podobne gastronomske želje.

„Veš, ko sem likala, sem mislila na srečo, da sem te spoznala po tako čudnem naključju. Srečo v tem, da sem našla nekoga, ki sem mu lahko zaupala svoj problem in me je razumel. V tem se je izkazalo, da nisva zastoj iste krvi“ – je povedala s preprosto iskrenostjo.

„Nikar ne misli, da sem jaz brez te vrste težkoč. Poglej! Imel sem naše dekle, ki me je pustila in se poročila z drugim. To me je ujezilo! Radi užaljenega ponosa in neke vrste maščevanja sem začel hoditi z argentinskim dekletom. Moji starši niso vedeli za to mojo zamenjavo. Ne vem, če bi mi nasprotovali. Še preden je prišlo do tega, sva šla narazen. Odkrito ti povem, da sem pogrešal nekatere stvari, včasih skoraj nepomembne na videz, ki bi mi jih ona nikoli ne mogla dati“ – je odkrito govoril Janez.

„Gotovo sem bila prikrajšana za veliko stvari, ko toliko let nisem bila v naši družbi. Nisem imela prilike zaljubiti se v enega naših fantov. Sedaj, ko bolj trezno gledam nazaj, vidim vzrok moje nesrečne ljubezni v napačni izbiri. Morala bi ostati tam, od koder izviram!“

„Na žalost se v podobnih trenutkih odkrije, da smo drugačni, čeprav tu rojeni. Tradicija, ki je v nas zakoreninjena, udari na dan v gotovih momentih z vso silo in se ji ni mogoče upreti. Je močnejša od nas!“ – je pripomnil Janez.

„Kljub vsem bolečinam sem srečna. S tvojo pomočjo se mi je mnogo stvari razjasnilo. Imela sem celo strah, da bi se zopet zaljubila. Tudi jaz nisem iz ledu! Strah, da ne bi potisnila moje predsodke na stran in utonila v današnjih navadah modernih zaljubljenecv“ – je še dodala Monika in izpila zadnji požirek iz kozarca.

Razdvojenost, vpliv dveh svetov! Kot dva tekmeča skušata osvojiti mlado dušo, kar povzroči morečo dvomljivost v iskanju

prave smeri. Egoizem obeh svetov ne prenese medsebojnega sožitja pri človeku. In žrtev je mlad človek, ki dozoreva, išče svojo identiteto med notranjimi spori, zajet v vrtinec stalnih dvomov.

Z večerjo sta bila pri kraju, ko se je postrežnik približal in vljudno vprašal, če želita še kaj. Monika je takoj omenila Janezu, da če želi kavo, ga povabi na dom, kjer jo bo ona pripravila. Če je že on plačal večerjo, se spodobi, da ona vsaj s kavo postreže. Zadovoljen s povabilom je plačal in v par minutah sta bila v udobnem stanovanju z lepim razgledom na ribiško пристanišče, razsvetljenim, kot podnevi.

„Jaz bom skuhalo kavo, ti pa če želiš, prižgi radio ali pa vzemi kako revijo“ – je Monika govorila iz odprte kuhinje.

„Sem že naveličan sedenja. Bom kar tu slonel na vratih kuhinje in občudoval tvojo spretnost“ – jo je podražil Janez.

„Z eno kavo ti pa res ne morem dosti dokazati, da kaj znam. Morda ob drugi priliki, če stvari tako nanesejo, ti bom že pokazala, da nisem tako slaba kuharica!“ – mu je vrnila Monika.

Prijeten vonj po sveži kavi je napolnil malo stanovanje. Monika je prinesla dve skodelici v malo dnevno sobo in sedla Janezu nasproti. Molče sta pila kavo. Moreča beseda – slovo – je bila vzrok tega molka. Po čudnem naključju sta se spoznala in v obeh je hitro zrasla iskrena simpatija. Hotela sta preprečiti, da bi slovo naredilo konec komaj vzbrstelemu čustvu. Janez se je zavedal, da mora on narediti prvi korak. Izpil je še zadnji požirek in se nagnil nekoliko naprej v naslonjaču.

„Jutri moram nazaj v Buenos Aires in odkrito ti priznam, da mi ne bo lahko odpotovati. Prijetna mi je tvoja družba! Rad bi te še videl. Všeč si mi!“ – je počasi povedal Janez in ji gledal v oči. Ko je umolknil, je povescila svoje temne oči in odgovorila:

„Sam veš, da je v meni še močna sled razočaranja in ran, ki še niso zaceljene. Tudi jaz se počutim dobro v tvoji družbi. Samo prosim te, ne pohiti s stvarjo. Daj mi nekoliko časa. Strah me je, zaljubiti se!“

„Ne boj se; znam čakati. Pomagal ti bom pozabiti tvoje žalostne spomine. Pridi nazaj v naše domove, v domačo družbo. Srce ti bo na novo zaživeło. Tu imaš moj telefon in naslov iz Buenos Airesa“ – je z vnemo govoril Janez.

„Obljubim ti, da pridem v Dom, pa če se ata razpoči! Sinoči nisem zaspala in vse mogoče stvari so mi krožile po glavi. Ena teh je bila skrita želja slišati izpoved ljubezni z domačimi

besedami. Morda ne zveni tako uglajeno, kot v kasteljanščini, a mora biti polno resnične iskrenosti in prijetno za uho" – je nekoliko s sramom povedala Monika.

„Draga deklica, pozno je že in jutri moram obiskati še enega odjemalca, predno odpotujem. Prosim te za telefonsko številko, da te takoj pokličem, ko se vrneš. Hvala za lep večer in na svidenje v Domu!“ – je veselo rekel Janez in skrbno spravil vizitko z njenim telefonom.

„Nasvidenje v Domu!“ – mu je jasno odgovorila. V teh nekaj besedah je bilo polno topline. Poljubila sta se na lica in v srcih je bilo zadovoljstvo, ki ga nudi sorodna duša.

Na hodniku se ni ozrl po dvigalu, ampak je od veselja kar drsel po stopnicah iz tretjega nadstropja. Ko je prečkal cesto, osamljeno ob tej uri, se je ustavil sredi nje in pogledal na edino razsvetljeno okno tretjega nadstropja. Razločno je videl roko Monike, ki ga je pozdravljala. Tudi on je dvignil roko in ji vrnil pozdrav. Oba sta s trdim upanjem v srcu polglasno izgovorila: „Na svidenje!“

DINAMIČNOST SLOVENSКИH VEZI S SVETOM IN BEG MOŽGANOV

Največja vrednota, ki jo premore Slovenija, kakorkoli jo definiramo, so njeni ljudje: ljudje kot nosilci nabranih vrednosti, ljudje kot potencial, ki v svobodnem iskanju neznanega in nedognanega ustvarja nove vrednosti zase in vse, ki jim ta dognanja lahko posredujejo.

Pokojni Stevan Dedijer je opozarjal svetovni znanstveni svet na ta pojav seljenja možganov, na proces, v katerem je morda celotna bilanca v kratkoročnih pogledih lahko pozitivna, a ki vendarle zapušča silne posledice, katerih končne rezultate marsikje zaznamo šele takrat, ko so posegi za omiljenje navadno prepozni.

Slovenski svet je demografsko svet izseljenstva. Glavno jedro tega več kot stoletje trajajočega pojava so bile in so še danes delavne roke, fizična sila slovenskega človeka, ta delovna energija, ki bi v krajih nove zaposlitve lahko bila tudi neslovenska, pa bi ne bila zato nič manj učinkovita. Ta ročna moč slovenskega izseljenca se je v svetu družila s podobno telesno silo milijonov izseljencev drugih narodov, ob tem je slovenska specifičnost po desetletjih zamrla in čez nekaj rodov usahnila.

Ustvarjalna moč slovenskih možganov je v delavni sili slovenskih izseljenskih množic ostala okrnjena; ponekod se je izživljala z domačo preprostostjo, v ustvarjanju družinskih in občestvenih dejavnosti, ki jih v nedomačem svetu bilo pač mogoče graditi in ohranjati z mnogo večjimi napori, kot bi bili potrebni v domačem slovenskem svetu: slovenski dom ali slovenska sosesčina je v svetovni širjavi obdana z neslovenskim okoljem, s katerim si skuša ustvariti znosno sožitje, a se lahko popolno vskladi le z izgubo slovenske svojstvenosti.

Demografska rast slovenskega občestva je v stoletju in pol nedavne preteklosti bila zelo okrnjena: več kot polovica slovenskega demografskega prirastka je odtekla v svet. Podrobne analize slone na demografskih projekcijah ter je ob njih lažje ugotoviti direktne posledice, mnogo težje pa je ujeti, kakšni so dolgoročni in končni rezultati tega odtoka.

Vsakdo, ki je vsaj delček svojega življenja prebil v domačem slovenskem svetu, je del slovenskega umskega kapitala. Tudi otrok. Slovenski svet je pokrtil stroške njegovega rojstva in njegove rasti. Slovenska družba je vložila vanj kapital ohranjanja, vzgajanja in izobraževanja. To vlaganje je bodisi družinsko ali družbeno, obračun v vsakem primeru kaže vložek, ki pričakuje obrestovano odplačilo, ko človek doraste. Z izselitvijo do tega odplačila domačemu svetu ne pride: dobiček za naloženi možganski kapital se ustvarja drugod. Ta prenos kapitala človeških sposobnosti je po ekonomskih ocenah skromen za mlade nestrokovne delavce, vendar zraste v zavidljive vrednosti z ljudmi, ki so dosegli stopnjo višje izobrazbe in je v to izobraževanje domača družba vložila svoj kapital. V dolarskih vrednostih govorimo o stotisočih ali milijonih za vsakega posameznika.

Očitno je, da je ta svoboda selitve osnovna pravica človeka in zaščitena po deklaracijah Združenih narodov in obsežena v izjavah o človečanskih pravicah. Vendar ti proglašajo ne dajo odgovora na osnovno vprašanje: kdo nosi stroške in kdo ima od tega glavno korist?

Kje je v teh procesih Slovenija in kje so slovenske univerze, prva, druga, tretja?

Samo v prvih začetkih se je slovenska univerza lahko okoristila s pritegnitvijo slovenskih znanstvenih delavcev, ki so si že ustvarili svoja strokovna delavna mesta izven Slovenije; zgodovinarjem ne bo težko potrditi, da je med 18 rednimi profesorji, imenovanimi ob ustanovitvi univerze 31. avgusta 1919, 13 od njih imela mesta na znanstvenih zavodih izven Slovenije. Med strokovnjaki, ki so vodili univerzo v prvem letu – 23 rednih, 9 izrednih profesorjev, 4 docenti in 5 asistentov – je večina prišla z univerzitetnih stolic drugih univerz.

„Raztepeni na vse strani so se začeli vračati v domovino tudi tisti naši možje, ki so se dotlej duhovno udejstvovali. Seveda zunaj meja slovenske dežele, kjer za njihovo delavnost ni bilo potrebnih institucij.“ (str. 237, *Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929*). Že v prven desetletju se je univerza okoristila tudi s „pritokom možganov“ od zunaj, s strokovnjaki ne-Slovenci, ki jim je Ljubljana nudila ugodna tla za njihovo delo. Pretakanje možganov teče v obe smeri. V mislih imam predvsem Vasilija Nikitina in Arturja Gavazzija, Nikolaja Bubnova in Jovana Hadžija, Aleksandra Bilimovića in Alojzija Krala, Aleksandra Stojičevića in Nikolo Radojčiča, ki so skupaj s slovenskimi kolegi gradili to, lahko rečem: našo univerzo. Pretok možganov je bil v polnem teku že tedaj...

Za marsikoga vendarle „doma“ ni bilo prostora. Ne nameravam pretresati osebnih, ponekod tragičnih usod slovenskih znanstvenikov, ki zanje doma ni bilo prostora; niti ne nameravam ocenjevati uspešnikov, ki so šele v svetu našli ugodna tla za svoja uveljavljanja. Saj jih je precej danes tukaj med nami. O tem sem razpravljal z Vojeslavom Moletom v Oregonu, z Rajkom Ložarjem v Manito-

wocu, s Stojanom Bajičem v Miamiju, pa s številnimi mlajšimi kolegi, ki so se prebili na znanstvena mesta na svetovnih univerzah v Nemčiji in Franciji, Italiji in Angliji, Argentini, Kanadi, Združenih državah in Australiji. Imena, imena ... Kdo ve zanje? Kdo jih pozna? Te komponente so del slovenske intelektualne zgodovine: v prejšnjem stoletju Miklošič, Stritar, Kopitar in Ažbe, v našem stoletju Alojzij Res, Andrej Budal in Franjo Kogoj – da navedem le tri – moj seznam je dolg, na njem je mnogo imen, ki niso zabeležena v bibliografijah in leksikonih. Ker govorimo v okviru univerze, se omejujem na univerzitetne delavce, a se vendarle zavedam, da je mnogo večje število slovenskih strokovnjakov v prostih poklicih. Tem je še težje slediti. Edi Gobec jih je le nekaj ujel v svoje sezname.

Vse to so delci slovenskega umskega sveta: vključeni v ustvarjalni okvir kjerkoli, morda s stališča matične Slovenije samotarji, v resnici aktivno nabiti igralci v razumskem omrežju sveta. Kajti v sistemskem svetu mrtva jedra odmrejo, mreža se jim izogne. Ti ustvarjalci niso organizacijsko povezani ali hierarhično urejeni, prav tako niso souglašeni. Povezanosti med enakostmi so marsikdaj nepotrebne. Tokovi med različno nabitimi jedri so dokaz energetskih napetosti. V sistemskem svetu je popolno uravnovesenje mogoče le, ko sistem odmre. Med popolnoma enakimi delci pretakanje ni več potrebno. Iz tega sledi, da je pogoj za dinamična razmerja „drugačnost“. Z njo in zaradi nje se delci med seboj oplajajo in bogatijo. Predpogoj za tako pretakanje pa je priznanje, da še nismo vsega odkrili, da še ne poznamo vsega, da morda še kaj in kje iščemo in da se še lahko česa naučimo.

Govorim o vezeh v svetu in iščem, kje bi jih navezali tako, da bi slovenski intelektualni svet bil bogatejši.

Ustanovitev slovenske univerze je pomenila afirmacijo slovenskega znanstvenega dejanja, a je istočasno povzročila, ne da bi se tega dovolj zavedla, da so se vezi s kulturno Srednjo Evropo natrgale. Intelektualna pretakanja so rastočo novo univerzo in preko nje slovenski znanstveni svet dosegla z zamudo, v spremenjeni podobi, ne v vsej polnosti.

Univerza je ustvarjala slovenski strokovni jezik, dokaj skromen v začetkih, bogatejši v zreli dobi, a še danes manj popoln kot razviti jeziki svetovnih kultur. Še danes je treba jezik ustvarjati, kakor ga ustvarjajo obsežnejše kulture, morda bolj kot one. Slovar slovenskega knjižnega jezika ima 110.000 gesel, zadnja izdaja angleškega slovarja, ki je pravkar izšel, jih ima pol milijona. Po sodobnih ocenah je ustvarjenih v angleškem jeziku preko deset tisoč novih izrazov na leto, od teh jih nekaj več kot tisoč preživi. Umske potence v svetu se poslužujejo mednarodnih govoric kulturnih ali kompjuterskih jezikov, bodisi ob ustvarjanju, bodisi ob posredovanju. Če morem govoriti o slovenskih bioloških potencah v svetu, se tudi te poslužujejo po večini neslovenskih simboličnih jezikov. Najsi je njihova originalnost kakršnakoli, občilo ni slovensko, ker ni namenjeno slovenskemu odjemalcu. Le z obvlada-

njem takega zunanjega občila je mogoče v svetu svoje izsledke posredovati, pa najsi bodo to umetniške stvaritve, tehnične iznajdbe, ali sociološki izsledki. Zato je zaman pričakovati, da bi kdo od nas, ki smo že desetletja del te odmaknjene „Slovenije“, mogel v izražanju svojih misli tekmovati s slovenskim jezikom, četudi je kos posredovanju v tujih jezikih. Ne gre tod za večrednost ali manjrednost, gre le za komunikacijska sredstva, ki se jih redno in resno poslužujemo.

Kakšna naj bi bila vloga univerze v tem ustvarjanju vezi?

Nekaj znanstvenih zavodov in univerz vodi redno evidenco svojih diplomirancev. Marsikdaj je ta evidenca v rokah strokovnih oddelkov, ter je njihov namen bodisi družaben, finančni, ali znanstven. Brez osnovne evidence ljudi ni mogoče graditi povezanosti. Javni pozivi v splošnih občilih so neučinkoviti. Posebno v svetu. Preprosto: do slovenskih znanstvenih delavcev v svetu ni mogoče priti s pozivi v *Rodni grudi*, v *Naših razgledih*, v *Sloveniji*, ali v *Prosveti*, v *Ameriški domovini*, *Svobodni Sloveniji* ali kakem drugem Slovincem namenjenem glasilu. Zakaj ne? Najprej zato, ker zaradi preproščine jezika in prijemov le malokateri strokovnjak slovenskega rodu ta občila bere. Če jih, jim sledi kot naivni zanimivosti, včasih čustvenemu mazilu, a gotovo ne kot informativnemu glasilu. Že pred dvajsetimi leti se je pokojni Toussaint Hočevar zavzemal, naj bi nekdo nekje ustvaril informacijsko glasilo, s katerim bi posredoval strokovne novice iz matične Slovenije in sledil strokovnim dosežkom slovenskih rojakov v svetu. Takega glasila ni in ga verjetno ne bo, razen če se te naloge loti univerzitetna skupnost. Ne gre za glasilo, ki bi šlo v svet v stotisoč izvodih in bi bilo finančno uspešno. Niti ne gre za glasilo, ki bi bilo podobno temu, kar že izhaja doma in po svetu.

Nekaj strokovnih skupnosti je seglo že daleč v svet s svojimi glasovi: geografi so lahko ponosni na svoje mednarodne publikacije, na mednarodna srečanja, na mednarodna sodelovanja. Zaradi njih je svet seznanjen s problemi alpskega sveta, s slovenskim onesnaženjem slovenskega okolja in s problemi obmejnih pokrajin. Podobnih mednarodnih „ponudnih rok“, mednje štejem *Acta Philologica*, ni dovolj v zgodovini, zgodovini umetnosti ali literature, le nekaj posegov v tehničnih področjih, a ob njih je slovenskost omejena na kraj nastajanja in iz njih ne diha „slovenski duh“.

Klinarjeva analiza (*Naši Razgledi*, 10. februarja 1989) nakaže konkretne postopke, preko katerih naj bi se Jugoslavija okoristila z „našimi strokovnjaki na tujem“. Ne bom polemiziral z definicijami, kajti Jugoslavija kot država in Slovenska skupnost kot družbena enota nista istovetni; kdo je „naš“ in kdo ni bi zahtevalo dolgo razpravo; kaj je „tuj svet“ je podobno odprto debati. Postavite se v položaj mojega sina, v Združenih državah rojenega in vzgojenega glasbenika, skladatelja, kompjuterskega strokovnjaka, univerzitetnega profesorja na priznani ameriški univerzi. Zanj je Jugoslavija pač država, ki mu izda vizum; vprašanje, čigav je, bi ga spravilo v zadrego; njegov svet je Amerika. Ali taki možganski

kapitali ne spadajo v okvir slovenskega umskega potenciala v svetu? Kam naj denemo v Argentini rojene in na argentinskih univerzah predavajoče strokovnjake slovenskega rodu, ki celo dobro slovensko govorijo?

V skoro petdesetih letih življenja in dela zunaj matične Slovenije, si upam trditi, da so najpomembnejše mreže, po katerih se lahko pretakajo „sokovi življenja“ vezi osebnih poznanstev in prijateljstev, sloneče na skupnosti interesov, ki so navadno povsem osebni. Teoretična razglabljanja o družbenih silnicah in družbenih odgovornostih so pač koristna, ideološka tolmačenja pedagoško vabljiva, a vse skupaj se v končnem štadiju izkristalizira na interesno koristnost posameznika. Tudi če označimo tako gledanje za koristolovsko, tudi če ga obsojamo po kakih ideoloških osnovah, realnost življenja nas prisili, da se s to realnostjo sprijaznimo in nanjo pri svojem delu računamo.

Če bi čakal na navodila institucij, ustanov doma ali v svetu, ter bi sprožil svoje delo ali zanimanje šele tedaj, ko bi mi bilo rečeno, bi čakal še danes. Marsikdo v svetu, ki je imel večje potencialne sposobnosti, je čakal in še danes čaka.

V svetu se je lahko izogniti „navodilom“, pa najsi pridejo od koderkoli. Svoboda akcije ali neakcije je za marsikoga nedotakljiva. Ne bom opisoval osebnih izkušenj in bojazni, ki jih slovenski rojaki po svetu kažejo, če so negotovi, kakšni so osnovni razlogi za povezovanje. Prijateljstva po eni strani, strokovna sodelovanja po drugi, so najbolj zanesljive vezi, ki ostanejo žive, kajti institucije rade spreminjajo svojo zunanjo podobo ali tudi notranjo strukturo. Sicer pa v tem ni nič novega. Zgodovina vodilnih kadrov povojnih evropskih držav, posebno vzhodnih, je zgodovina osebnih poznanstev, delovnih povezanosti in le delno organizacijskih diktatov.

Slovenska univerza bi se mogla okoristiti s strokovnimi dosežki slovenskih možganov v svetu, vendar ne z masovno akcijo, in nikakor ne v neki iluziji vračanja. Kdorkoli se je v svetu znašel in uveljavil, je v njem doma. Ne piše sentimentalnih poezij in ne samo o ljubljanski megli in štajerskih klopotcih. To niso psihološki pohabljeni, ki bi jih samo „rodna gruda“ spet spravila v ravnovesje. Strokovne povezanosti, resne namreč, so mogoče le na osnovi te trdnosti, kjer vsak slovenski strokovnjak v svetu predstavlja stalno, utemeljeno postavko in je neosnovana domneva, da so taki ljudje lahko premakljivi. V kritičnem času spodobnega umiranja morda so, a pieteta tistega stadija ni nadomestilo napetega dinamizma, ki naj bi slovenski znanosti koristil. Morda je nekaj drugače z jezikoslovci in raziskovalci slovenskega literarnega ustvarjanja, ki so le z eno nogo v svetu, ker je objekt njihovih raziskav pač v matični Sloveniji; a to gotovo ne velja za metalurge in sociologe, psihologe in atomske fizike, kirurge in teologe.

Organiziranih akcij institucij se v svetu bojimo, pa naj bodo še tako dobronamerne. Osnovni odpor znanstvenika do nekega predpisovanja se kaže v odklanjanju ustaljenih okvirov, organiziranih akcij in delovnih načrtov. Dobri in koristni nameni ne zagotovijo

sprejemljivosti. Uspešni posegi so z osebnimi stiki, osebnimi strokovnimi navezanostmi, ob katerih ostajajo ustanove le zunanji okviri, ki take stike omogočajo, a niso od njih odvisni.

Pogosto ne gre za nič več kot za odprta vrata, ponekod bi bilo treba spremeniti utesnjene zahteve ustanov, ki medsebojne stike preprečujejo, namesto da bi jih krepile. Geografi ljubljanske univerze so že ponovno predavali na ameriških univerzah; ne le z enournim referatom, ampak polno odgovorni za univerzitetne tečaje ali seminarje, eno tromesečje, semester ali leto. Ljubljanski matematiki so predavali na moji univerzi. Tega okvira ljubljanska univerza in večina evropskih univerz skoro ne pozna. Ne vem, čemu to ni mogoče. Imamo lektorje tujih jezikov, poznamo sodelovanje v znanstvenem raziskovanju, a redna predavanja? Ni le vprašanje jezika, bolj je tod vprašanje ustaljenih struktur.

Kaj bi stalo slovenske znanstvene organizacije povabilo, ki bi ga poslali strokovnjakom svoje stroke, naj sodelujejo na strokovnih simpozijih in sestankih? Ponekod do tega prihaja, a zelo počasi. Tod ne gre za nevarnost, da bi kdo komu ogrožal mesto; gre za izmenjavanja misli, načrtov in izkušenj.

Nabavljanje strokovne slovenske literature za slovenske znanstvenike po svetu in obratno nabavljanje zunanje literature za strokovnjake v Sloveniji je po trgovskih izmenjalnih kanalih mogoče, a je zamudno. Otročje naivnosti se dogajajo, da marsikatero jugoslovansko publikacijo dobim od svojega ameriškega kolega, predno jo vrže v koš. Je pač na listi prejemnikov zastonskih izvodov, medtem ko jaz, slovenski rojak, lahko pridem do njih le po visokih cenah. Temu sistemu se je mogoče izogniti le preko prijateljev in njihovih posredovanj, a tod človek noče biti preveč nadležen.

Končno je treba priznati, da je pomemben za slovensko znanost tudi doprinos neslovenskih strokovnjakov, ki na univerzitetnih tleh Ljubljane in Maribora dobijo možnosti svojega – in za Slovenijo koristnega – znanstvenega dela. Matematiki in fiziki naše univerze, to je univerze države Washington v Seattleju, so se s tem že okoristili in so obenem koristili slovenski znanosti. Upam, da je minil čas, ko je moj angleški kolega sedel v Ljubljani in zaman čakal na dovoljenje, da bi smel do arhivov. Dovoljenja ni nikdar dobil... Samo v geografiji poznam tri take primere. Upam, da je to zgodovina, ki se ne bo ponovila.

Boljše zveze med uveljavljenimi strokovnjaki v svetu bodo tudi pomagale, da se ljubljanska univerza in nekateri njeni oddelki izogone nevednosti, ker nimajo pravega vpogleda v relativno pomembnost tujih ustanov, častnih naslovov, znanstvenih srečanj in podobnega.

Slovenski znanstveni svet se mora okoristiti z možganskimi potenciali zunaj, vendar upam, da ne boste v ta namen ustanovili novega odbora in novih okvirov. Obstoječi so zadostni, le vrata je treba tu ali tam malo bolj odpreti.

družbeni posegi za zmanjšanje odtoka možganov ali za neke vrste ekonomsko kompenzacijo, ki jih izhodne dežele, v našem primeru Slovenija, po pravici pričakujejo.

Drugim prepuščam presojanje, katere ustanove in po katerih institucionalnih vezeh naj bi bile poklicane, da problem pretresejo in ga na nek način rešijo.

Marsikateri problem bi bil lažje rešljiv, če bi se najprej vprašali, kaj lahko jaz in ti napraviva, da zmanjšava akutnost problema. Kaj napraviva lahko danes in morda jutri, ne kaj naj bi napravila ta ali ona ustanova, ta ali oni odbor, ta ali ona raziskovalna ustanova v prihodnjih desetih letih. Vsekakor bo prej ali slej njihovo delo potrebno, a začeti moramo sami. Pred leti sem pisal, da začnimo z kamni in opeko, ne s spomeniki in gradovi.

Nosilci slovenskih možganov so „osamelci“, do neke mere sebični zasledovalci osebnih koristi. Matična Slovenija, bolje rečeno strokovnjaki matične Slovenije, če so v resnici „na tekočem“, kaj se v svetu godi, vedo za obstoj teh „osamelcev“. Vez steče z izmenjavanjem: morda najprej z lastnimi publikacijami – naše najboljše berivo je naše lastno pisanje –, nato s publikacijami naše stroke. Iz tega se lahko spletejo obiski in izmenjave, morda strokovna sodelovanja. Nič ali prav malo bi stalo slovenske znanstvene ustanove, da bi tako kot na današnje srečanje, redno vabili na svoja strokovna zborovanja slovenske strokovnjake od zunaj. To se ponekod že dogaja, a je še premalo, posebno ker se še vedno ni mogoče izogniti vprašanju, koliko bi bile take povezave, četudi individualne, v skladu z družbenimi cilji trenutka.

Tako se bo skoro brez stroškov moglo zgoditi, da slovenski strokovnjaki ne bodo hodili v matično Slovenijo samo na rodbinske obiske, na iskanje korenin, in na letovanja, ampak bodo našli pot tudi do univerze in njenih institutov, do Raziskovalne skupnosti in oddelkov Slovenske akademije. Četudi bodo opletali z okorno slovensčino in bodo marsikdaj težko razumeli ljubljansko angleščino.

Slovenski možgani po svetu so za matično Slovenijo pomembni kot možgani, ne kot turisti, ne kot kupci ilustriranih publikacij, ne kot propagatorji slovenskih popevk in Yugo avtomobilov, ampak kot ustvarjalci novih idej, novih gledanj, novih prijemov.

Za marsikoga od nas zunaj v svetu bi bilo zadostno plačilo matične Slovenije to, da bi ne bili izbrisani in prezrti ter da bi se naša imena zopet pojavila med ustvarjalci, ki jih je vredno poznati.

Viri:

William B. Beyers. Regional Development, Universities, and the Changing Demand for Human Capital. Neobjavljen referat, Kongres ameriških geografov, Baltimore, Marec 1989.

Toussaint Hočevar. „Križa informacije ob dvigu slovenskega zdomstva“, Most 23/24 (1970): 109-118.

Peter Klinar. „Ali nas bo beg možganov zdramil?“ Naši Razgledi 10. februarja 1989.

Thomas Luckman and Peter L. Berger. *The Social Construction of Reality; Treatise in the Sociology of Knowledge*. Garden City, NY: Doubleday, 1966. Slovenski prevod: *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988. Spremnna beseda: Dimítrij Rupel.

Fr. Ks. Lukman. „Univerza“. str. 303-308. *Spominski Zbornik Slovenije*. Ljubljana: Založba Jubilej, 1939.

Roman Modic (glavni urednik). *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani, 1919-1969*. Ljubljana: Univerza, 1969.

Joseph Velikonja. „Some Geographical Implication of the „Brain Drain“, 177-185 v G. Enyedi (ed.). *Regional Studies, Methods and Analyses*, Budapest: Hungarian Academy of Sciences, 1974.

Narte Velikonja. „Razvoj šolske uprave. Vseučilišče v Ljubljani“. str. 715-720 v Josip Mal (ured.). *Slovenci v desetletju 1918-1928*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.

Zgodovina slovenske univerze v Ljubljani do leta 1929. Izdal rektorat Univerze kralja Aleksandra prvega v Ljubljani (Rektor M. Vidmar). Ljubljana, 1929.

POVEZAVA TREH SLOVENIJ: NAMEN, PRAVICE, DOLŽNOSTI

Obstajajo tri Slovenije?

Ne, obstajajo trije deli slovenskega naroda, ki žive v različnih državah, v različnih razmerah, v različnih družbenih sistemih, govorimo lahko celo, da imajo različne politične cilje, različne ideologije, niti zastavsko se ne ujemajo več ti trije deli naroda. Vendar ko si zastavimo to vprašanje zemljepisno, potem pa še, kakor je že prišlo v navado, bi lahko začeli govoriti o matični, zamejski in zdovski Sloveniji.

Matična Slovenija – socialistična republika Slovenija, je sedanjí naslov ozemlju, kjer živi večina slovenskega naroda na svojem ozemlju od naselitve, s svojimi političnimi, kulturnimi, verskimi, gospodarskimi ustanovami, v samostojni slovenski metropolitiji. Druga bi bila zamejska Slovenija, kjer žive Slovenci izven meja SR Slovenije, v sosednjih državah, kjer so ostali deli slovenskega naroda po zaslugi tistih, ki so nam določali meje v zgodovini: Slovenci v Benečiji, tržaški Slovenci, goriški Slovenci, Slovenci na Koroškem in Porabju. Izraz že sam pove, da gre za Slovence izven meja Slovenije, vendar ki so vsaj v sosedstvu z njo.

Tretja – zdovska Slovenija – bi zemljepisno vzeta – obsegala vse Slovence, na vseh kontinentih sveta. Toda v tem primeru moremo govoriti samo o Slovencih, odpade eden glavnih dejavnikov – zemlja! Še ožje vzeta bi bila ta Slovenija samo v toliko, kolikor se čutijo njeni člani še Slovence, v kolikor se zavedajo, mislijo in delajo kot Slovenci. Sam izraz „zdovski“ ima nekaj nad štirideset let, določimo mu lahko celo dan in kraj nastanka, zato nekateri krčijo pojem zdomstva na emigracijo iz l. 1945. Seveda bi bilo to krivično po eni strani, ker emigracija ne predstavlja vsega slovenskega zdovskega življa, čeprav je resnica, da predstavlja njegov misleči, ustvarjalni in v slovenski tradiciji zakoreninjeni del.

Vse te tri Slovenije, bolje rečeno vse te Slovence povezuje slovenstvo, ali vsaj zavest pripadnosti slovenskemu narodu in kulturi, ki jo je ta narod ustvaril tekom stoletij in po kateri se razlikuje od drugih narodov.

Brez dvoma, da je ta slovenska razpršenost, razdeljenost na tri dele – tri Slovenije – podvržena različnim vplivom, skoraj vedno negativnim, vplivala na naše narodno telo. Danes smo priča procesu razjedanja slovenstva, ki ga imenujemo s pravim imenom raznarodovanje ali osip slovenstva, ki postane lahko tragično za naš narod prav zato, ker je skupno vsem trem Slovenijam. Da je temu tako v zdomstvu in zamejstvu, bi lahko pričakovali, ali vsaj zdi se nam bolj naravno, ker tako eno kakor drugo predstavlja le šibke manjšine v tujem morju, toda če se to godi v matici, je premisleka vredno. Tako zdomstvo kot zamejstvo, bi moralo pričakovati vsaj pomoči, če ne rešitve prav iz matice. Da matica zdomstvu ni nikdar pomagala in to tudi ni pričakovalo njene pomoči, je razumljivo, da pa tega ni storila zamejstvu, za kar je obvezana z mednarodnimi pogodbami in lastno ustavo, meji pa že na zločinstvo.

Če razčlenimo probleme slovenstva najprej v matični Sloveniji, vidimo, da prelom, ki je nastal po l. 1945., ne le da ni prinesel rešitve slovenskega vprašanja, ampak se je položaj v bistvu še poslabšal.

Tisto malo svojega, kar je ozemeljsko Slovenija dobila, je slab protiutež tistemu, kar je izgubila. Slovenija po štiridesetih letih komunističnega vladanja ni več tista, kot je bila. Ne samo, da Slovenci niso več tisti, Slovenija sama ni več tista, ki bi mogla pritegniti zamejske, kaj šele zdomske Slovence k sebi. V naši zgodovini se je po fevdalizaciji našega ozemlja izoblikovala Kranjska kot vodilna dežela in na račun Kranjcev je bilo že dosti očitkov, ni jih treba več ponavljati. V to Kranjsko so bile po revolucionarni pomladi narodov uprte oči vseh slovenskih dežel, vendar danes ni več tako. Ideal in program Zedinjene Slovenije danes ni več privlačen ne za Primorce, ne za Korošce in če je temu tako, se moramo vprašati, kje tičijo vzroki za to.

Ko so za časa Avstrije bile slovenske dežele razdeljene in upravljane po deželnih zborih, je ta razkovanost brez dvoma vplivala na narodno zavest – šli smo se štajerce, Kranjce, Korošce, Primorce, vendar smo kljub temu bili povezani z jezikom. Pogovorni jezik nas je družil začetka, nato od Primoža Trubarja književni, pisani jezik. Majska deklaracija je najbolj zgovoren dokaz, ker so se zanjo in njen program zavzele vse slovenske dežele. Čeprav še ni bila izoblikovana dokončno narodna zavest, kljub temu ni bil opazen odstop od programa Zedinjene Slovenije skoraj do konca 19. stoletja.

Temu programu ni bilo dosti pomagano v monarhistični Jugoslaviji, vendar korak naprej je bil storjen: ustanovitev univerze, Akademije znanosti in umetnosti, Univerzitetne knjižnice in vrste drugih kulturnih institucij, so bile vsekakor pomembno delo za tisti čas, čeprav se nam zdi danes to nekaj samoumevnega. Vendar to velja za matično Slovenijo, za Slovence zunaj Jugoslavije se je položaj bistveno poslabšal, posebno ko je v Italiji

prišel na oblast fašizem, kakor v Avstriji po plebiscitu, še bolj pa po priključitvi Avstrije Nemčiji. Kljub temu, da tudi v matici ni bilo vse rožnato, kar nam dokazuje Avtonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev in po šestojanuarski diktaturi Slovenske punktacije, so bile oči zamejstva še vedno uprte vanjo. Še vedno je matica bila privlačna sila, Slovenija obljubljenega dežela.

Danes se je položaj bistveno spremenil in to je nov dejavnik, s katerim bi morali računati slovenski politiki. Če imamo Slovence danes vsakega četrtega člana naroda v tujini, se moramo vprašati, zakaj je iz obljubljenega dežela nastala domovina-mačeha, katere otroci beže od nje. Če rabim pridevnik „obljubljena“, delam to zato, da še bolj poudarim razlike in spremembe, ki so nastale v slovenski družbi.

MATIČNA SLOVENIJA.

Po letu 1945 so nastale v matici tolike spremembe, kot jih še ni poznalo slovenstvo. Spremembe so bile posledice, ne narodno-osvobodilnega boja, kakor bi radi dokazali komunistični zgodovinarji danes, ampak zaradi državljanske vojne, katero isti zgodovinarji zanikajo. Ponovila se je slovenska dogmatična ekskluzivnost iz let reformacije, med katoličani in protestanti, med „mladini“ in „starini“, med liberalci in katoličani, katoličani in marksisti, danes med unitaristi in federalisti, vendar v še ne videnih in izkušenih oblikah.

Da se je bilo treba okupatorju upreti, v tem smo bili enotni vsi. Da pa majhen narod, zaseden po treh okupatorjih, ne more tvegati svojega obstoja, še z narodu tujó, revolucionarno družbeno prenovitvijo, zvezano z velikimi žrtvami in morebitnim uničenjem, tega se je zavedal samo katoliški tabor. Že v samih začetkih NOB se je zavedal, da gre za revolucijski preobrat družbe, katerega so komunisti tajili celo pred svojimi sopotniki in zavezniki, krščanskimi socialisti. Očitki, ki jih je morala požreti na ta račun katoliška stran, so bili in so krivični. Za katoličane je obstojala samo ena dilema: hraniti narodne sile, vse dokler okupator ne opeša, da bi se mu lahko z vsaj nekoliko možnosti uspeha uprli.

Druga, ki je bila postavljena po poklicnih revolucionarjih, ki pa so bili takrat še zavezniki okupatorja, kar mi tako radi pozabljamo in česar se oni ne marajo spomniti, pa je bila: Pomagati z NOB materi komunizmu – sovjetski Rusiji.

Da je bila druga zmotna, so dokazali prav dogodki ob Informbiroju, kjer so se njeni očetje odpovedali družbeni ureditvi po sovjetskih vzorcih – še več – odvrgli so jih kot narodu in razredu škodljivo zmoto! Izgubljeno je bilo leto 1945 zaradi revolucije, državljanske vojne in poveljnih pokolov, ko bi se kot narod lahko uveljavili, čeprav najbrž ne bi prišli do vsega slovenskega ozemlja. Če si današnji oblastniki pripisujejo za-

sluge, da je zaradi njih prišlo do ozemeljske razširitve in pri tem očitajo, da katoliški tabor ni nič storil za to, bi jih bilo dobro spomniti na memorandum slovenskih politikov, datiran s 1. majem 1941., ki govori o slovenskih ozemeljskih zahtevah. Predvojnim in medvojnim politikom iz katoliškega tabora očitajo pomanjkanje ustvarjalnosti, večjih političnih zamisli, odločnosti pri obrambi narodnih interesov, oportunističnega prilagajanja, ki da sega še v Avstroogrsko, državo SHS, Jugoslavijo in v čas okupacije. Pri tem pa pozabljajo, da so bili kljub temu zvesti narodnemu programu, ki sega v l. 1848., ki še ni bil presežen. Očitek z naše strani bi bil, da so oni slepo prevzemali med vojno in po njej, družbene, politične in gospodarske vzorce iz Rusije, ki so bili takrat od slovenske realnosti in tradicije prav tako oddaljeni kakor so danes.

Da slovenska družba ni zadovoljna s sodobno družbeno ureditvijo, še manj pa politično, ni treba iskati dokazov: politična prisila, neustreznost političnega monizma, gospodarsko izžemanje, poskusi z vzgojnimi jedri in usmerjenim izobraževanjem, deviznim zakonom, skupno tehnologijo, poenotenjem energosistemov, pravosodja, davčnega sistema, javnega obveščanja, katerim je treba dodati še povečano imigracijo z Balkana – vse to ogroža slovensko družbo kot narod. Če se je prej govorilo o skupnih jedrih pri vzgoji, se sedaj govori o skupnih temeljih, ki pa so še bolj škodljivi kot jedra, ker bi nas s tem potlačili na balkansko povprečje, kar pa pomeni v političnem jeziku nazadovanje. Če je pri skupnih jedrih šlo za jezik, sedaj skupni temelji že ogrožajo samobitnost naroda.

Vse to dokazuje, da slovenska družba ni zadovoljna s stanjem kakršno je sedaj, ki pa se lahko še poslabša. Slovenski razumniki so začeli obračati svoje oči v srednjeevropski prostor, vračajo se k Dolomitski izjavi OF, iščejo novih možnosti v federaciji, o konfederaciji si še ne upajo govoriti (edini, ki je to storil, je bil zamejec Boris Pahor!).

Zaenkrat so prišli do spoznanja, da je Dolomitska izjava bila samo dogovor med skupinami, ki so dale prednostno vlogo komunistom v času vojne in revolucije, kateremu bi pa moral slediti še akt o povojni ureditvi in delitvi politične moči, do katerega nikdar ni prišlo. Zavezniki so opeharili zaveznike!

Razpravljanje o slovenskem narodnem programu, kot so ga načeli v domovini, izpričuje prav to nezadovoljnost v preteklih štiridesetih letih. Ko se ni še polegel plaz kritik o narodnem programu, je bila že sprožena razprava o spremembah ustave, po katerih naj bi prišli Slovenci še ob tisto, kar so sami dosegli.

Počasi postaja očitno, da ne more biti govora o demokraciji in svobodi, kjer je ustavno priznana Zveza komunistov kot avangarda proletariata s privilegiranim položajem. Demokracija in svoboda sta zoženi samo na ozek krog partije, ki se je preimenovala v Zvezo, da ne bi morda kdo mislil, da poleg par-

tije-stranke, more obstojati še kakšna druga stranka. Čeprav je bil pojem ljudstvo-narod-država zadnja leta toliko obravnavan, prenovitelji slovenske družbe še ne govore zadosti trdno o narodu in njegovi suverenosti. Suverena je partija, ker nima nikogar nad seboj ne poleg sebe, ki ji ni treba dajati odgovore nikomur za svoje delo.

Ni to samo nesmisel, primer pravne neenakosti in politične, je obenem tudi proti mednarodnim konvencijam, ki jih je Jugoslavija podpisala, ker je to vprašanje človeških pravic, katerih bi se morala držati prav zato, ker jih je podpisala.

O neustreznosti političnega sistema se je že dosti pisalo, vendar je šele sedaj mlada slovenska generacija prišla do tega, da je prav ta krivec gospodarski, družbeni in pravni krizi in ne obratno. Tej je zadosti slovenske pasivnosti zadnjih štiridesetih let in hoče v obdobje akcije v odtod aktivno slovenstvo – vendar še vedno v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL), ki naj se vrne v čase pred Dolomitsko izjavo.

O različnih vrstah odtujitev se govori v marksizmu in slovenski razumniki so šele sedaj prišli do spoznanja, da je odtujitev oblasti najvažnejša, kar so komunisti vedeli že prej.

Pred petinštiridesetimi leti smo imeli Slovenci politika, ki je v kratkem stavku izrazil to, kar se dogaja danes: „Raznarodovanje se začneja tam, kjer je narod izgubil svojo politično moč in je gospodarsko odvisen od drugega!“ Stavke sam bi bil lahko vzeti iz Marxa ali Lenina, zaradi poudarjanja politične moči, od katere je odvisno vse, ali skoraj vse, vendar ga je izrekel dr. Franc Kulovec, ki je padel kot ena prvih žrtev nacističnega napada na Beograd. Kulovec je govoril o raznarodovanju, vendar njegovo misel raztegnemo lahko tudi na katerokoli dejavnost naroda.

„Pravo je odraz volje vladajočega razreda. Pravo je volja Führerja.“ Prva definicija prava je sovjetskega ministra za pravo Galunškega, druga je Göringova iz časov nacizma in slovenskim komunistom sta služili obe kot vzorec.

Vendar se je tudi to nehalo, treba je priznati to tudi nam. Ločevati moramo pri tem staro komunistično gardo in mlado, ki se vrača k zahodnemu konceptu prava. Čeprav se stara ne oklepa več tako trdno revolucijskega partijskega koncepta, ga pa tudi ne mara zapustiti, medtem ko mlada svojega ne more vzpostaviti. Ta primer je še posebno opazen v SR Sloveniji. Vsaki skupni temelji bi bili več kot škodljivi, ker bi zanjo pomenili regres.

O gospodarski odvisnosti pravzaprav ne bi smelo biti govora, če gre za najbogatejšo in najučinkovitejšo republiko v federaciji. Čeprav je njen prispevek federaciji dvakrat-trikrat večji od drugih republik, veljamo kljub temu Slovenci za izkoriščevalce. Kot narod se pri tem srečamo z neprijetnim dejstvom, da je ta razvitost prav vaba za notranjo imigracijo, kar je nemogoče

preprečiti v socialistični družbi. V tem obstoji raznarodovanje, ki ga Kulovec v takratnih razmerah ni mogel predvidevati. Slovenci smo imeli politično moč v svojih rokah, čeprav ne toliko in ne takšne, kakor bi jo hoteli, nismo se je niti racionalno, niti ob vseh prilikah posluževali, torej tudi nismo dosegali vsega, kar bi hoteli, izkoriščevanje pa je obstajalo pod drugimi oblikami. Bili smo nesuvereni, vendar se nismo hvalili, da smo suvereni, imeli smo politično moč, vendar je ta bila omejena.

Lep primer politične moči in suverenosti je dala švica pred par leti, ko se je prav tako čutila ogroženo po imigraciji in je z narodnim referendumom odločila svojo nadaljno usodo. Švicarski narod je imel in ima politično moč, poleg tega je čutil, da je suveren, ni se mu bilo treba ozirati na nikogar, kar mora delati danes SR Slovenija. V slovenskem primeru bi šlo za vezano suverenost naroda, ki je več kot petinštirideset let nazaj, izročil svojo politično moč in vse odločitve v večno upravljanje neki mali stranki, ki je bila skoraj nepoznana, da v njegovem imenu deluje, ne da bi jo mogla klicati na odgovor. Seveda ni bil narod, niti to ni bila stranka, ki bi ji šlo za narodne interese, ampak razredne, zato tudi politično moč izrablja v razredne-strankine interese. V tem se rdeči klerikalizem dosti razlikuje od črnega in ne zdrži primere. Vendar švica je kapitalistična država! Oglejmo si primer politične moči in njene uporabe iz socialističnega sveta.

V notranjih zadevah najdemo isti položaj, medtem ko se morajo v svojih odnosih z drugimi ozirati še na „velikega brata“. Politična moč je še manjša, odločitve še bolj vezane, suverenost še bolj omejena. Vpliv skrbnikov razreda – ne naroda – je še bolj občuten, strah pred njimi še bolj viden. Za bodočega zgodovinarja bodo primeri Madžarske, Čehoslovaške in Poliske čez stoletje prava uganka, če ne bo poznal taktike komunistične partije za polastitev oblasti, delitev politične moči, njeno monolitnost, reševanje narodnega vprašanja z razrednim, kar ga je v slovenskem primeru samo zaostriilo in prebudilo narodno zavest, ni pa rešilo nobenega bistvenega problema s svojo družbeno-politično ureditvijo.

Čeprav bi kdo mislil, da maščevanje zibelk – la vengeance des berceaux – ne spada v to poglavje, ga, vsaj dokler kdo ne dokaže nasprotnega, upravičeno postavimo v to poglavje. Politične odločitve morajo nujno odmevati tudi v osebnih in vprašanje nizke, najnižje rodilnosti v federaciji, je samo del slovenskih problemov današnjega časa. Kot najrazvitejša republika stojimo daleč pred drugimi, ne najdemo pa smisla življenja v visokem življenjskem standardu. Ne posredujemo življenja niti v toliko, da bi se mogli sami obdržati. Svetopisemska zapoved: „Rastita in množita se!“ Adamu in Evi pomeni namreč posredovanje življenja in nadaljevanje.

Danes lahko govorimo o zmanjšanem čutu za žrtvovanje in odpoved, poleg potrošniške miselnosti, želje po višjem standardu, po še večjih materialnih dobrinah, vse kar je spremenilo narodni značaj. Da je ta slabši kot pred štirimi desetletji, ni treba niti dokazovati. Zakaj se narod, ki je imel zadosti vitalnosti, da je preživel hujše čase, ki je dajal od te drugim narodom, nenadoma znajde, da ne more zdrževati več ravnotežja med rodilnostjo in umrljivostjo?

Prav o spremembi slovenskega narodnega značaja je pa imela že OF posebno poglavje v osnutku že od svojega začetka. Če se je torej slovenski narodni značaj spremenil na slabše, je krivda nje, če ne kot celote, pa vsaj ene njenih komponent. Po njenem nauku o razrednem boju, bi se ta moral zaključiti s svobodno, enakopravno, darežljivo, spoštljivo do pravic drugega in verno izpolnjevalko svojih dolžnosti – taka naj bi bila slovenska družba v socialistični ureditvi. Toda končalo se je prav nasprotno. Razredni boj se je spremenil v razredno sovraštvo, iz katerega je zrastle sovražstvo med narodi in Jugoslavija je postala klasičen primer neuspeha leninističnega nauka. Danes se jugoslovanski narodi sovražijo med seboj kot narodi in kot družbeni razredi.

Ker ZKS ne samo, da tega problema ni rešila, ker je nerešljiv, se slovenski razumniki vračajo na izhodiščne točke OF. Od toliko opevane avantgarde proletariata je danes ostala samo diskvalificirana, senilna, nerevolucionarna, nazadnjaška in oblastniška klika, ki ne predstavlja več interesov proletariata, kaj šele naroda, ostala pa ji je še vedno želja po oblasti, če mogoče še večji in trajnejši.

Prav pri tem pa prihajajo navzkriž z zahtevami mladih in ne tako mladih, ki pa imajo še zmožnost primerjanja. Usodnost slovenske družbene ureditve obstoji v pomanjkanju opozicije. Pluralistični politični sistem kakor ga pozna zahod, je nenadoma postal zopet privlačen tudi za socialistično ureditev. Zadnji dogodki v domovini potrjujejo, da je zloraba oblasti v tako dolgem času prešla že v navado.

OF res da ni bila samo slovenski pojav, je pa bil med prvimi in tudi ustanovitev slovenske KP je bila daleč pred drugimi, kar tudi ni malo za mladokomuniste kot argument. Gre pri tem za pojav narodne zavesti, o katerem so mislili, da je zdavnaj presežena. Prav ta narodna zavest pa zahteva večje pristojnosti za svojo republiko. Njihov zaključek je tak: Če je slovenska partija starejša od hrvaške, da ne govorimo o srbski in smo Slovenci v praksi izvedli ne samo NOV, ampak tudi socialistično revolucijo, če je treba SR Makedonijo vzdrževati umetno, Bosni in Hercegovini je bila državnost naravnost vsiljena, Črnogorcem ni nihče delal zaprek, ko so se združili s Srbijo, Albanci kot tujek ne štejejo za Slovence, vendar so prisiljeni, da morajo posegati v stvari, ki nimajo z njimi nobenega opravka. Zakaj naj bi prav Slovenci morali plačevati za grehe drugih,

če so pa bili prvi med vsemi? Zakaj naj bi se odpovedali tistemu, do kar so prišli?

Ta očitek ni nov, le opazen ni bil prej v kontekstu NOV, toda tudi NOV ni več sveta mladim. Razveljavljenje ideoloških svetinj, o katerih so sami stari že prej dvomili, čeprav se o njih vrednosti ni smelo nikdar govoriti, je stare zabolj bolj kot vse drugo. Razhajanje med politiki in razumniki je nastalo ne samo zaradi že napravljenih napak, ampak tudi zaradi tistih, ki jih bodo komunisti v svojem političnem monizmu še storili. Slovenski razumniki, in pri tem prednjačijo književniki, katerim se pridružujejo družboslovci, pravniki, gospodarstveniki, jezikoslovci in zgodovinarji, očitajo partiji nelegitimnost družbena ureditve, ki se je uveljavila na temelju legitimne NOV. Razlika med eno in drugo je emigracija že davno opazila, vendar je ni izrabila, niti zadosti poudarjala. Tudi v domovini so jo opazili, vendar očitki niso literarnega značaja, čeprav prihajajo od književnikov. Imajo predvsem politični značaj, zadnje čase so iz gospodarske dejavnosti, prava, predvsem pa so politični, zato jim slovenski politiki odrekajo upravičenost.

Mladih ne zanimajo več zasluge iz časa NOV, skrbi jih sedanjí položaj in bodočnost. Za njih je narod izgubil vso politično moč v taki družbeni ureditvi, kakor so jo pripravili stari, zato hočejo tisto, kar jo imajo stari, iztrgati iz njihovih rok, da sami rešijo pereča vprašanja sedanjosti. Toda mladim gre za drugačno vrsto politične oblasti, s pomočjo katere bi prišli do možnosti odločanja o samem sebi ne kot razreda, ampak naroda. Zanje je razred že vključen v narod, je njegov del, medtem ko je narod celota. S tem pa se podre vsa stavba starih, zgrajena s tolikimi žrtvami. Neomarksistom in delu krščanskih socialistov je postalo očitno, da so slovenski interesi slabo zastopani v federaciji, kar vidijo lahko v vsakodnevní praksi. Ne politični, ne družbeni sistem jih ne zadovoljuje več. Brskanje po antiki je postalo zopet aktualno: Ko je za stare že bilo preseženo sveto, božje, duhovno, zakon, narod, dolžnost do nje, so mladi začeli posegati v metafiziko, ki je stari, vzgojeni v Marxu in Leninu, niso priznavali.

Spremenila se je tudi drža slovenske Cerkve v matici. Prenehal je občutek krivdnosti in manjvrednosti za njeno pred- in medvojno delovanje, ki so ga hoteli vcepiti novi generaciji, da je bila prav ona tista, ki je zavirala družbeni in narodni razvoj, da je bila ona kriva za vse, kar se je godilo med vojno in revolucijo. Še je potisnjena v zakristijo, toda mladi rod ne gleda nanjo več z umetno ustvarjenim sovraštvom.

Po poskusu Cirilmetodijskega društva, ki naj bi jo odtrgal od Rima, je izšla v svojih strukturah močnejša, čeprav številčno oslABLJENA. Morebiti se nam v emigraciji zdi, da bi morala biti odločnejša, padli so celo očitki povezave z oblastniki, vendar je prav njena drža dokaz, da more in mora delovati v kakršnemkoli družbenem in političnem sistemu. Kljub povojnemu

preganjanju in zapostavljanju, se je znala vključiti v življenje naroda, ne da bi se odpovedala svoji vlogi učiteljice, čeprav njen nauk ni vedno upoštevan.

Res da ji je bil z nadškofovskim mestom povečan njen ugled, ji pa kljub temu manjka še vedno lastna slovenska škofovska konferenca. Mladi katoličani so celo prišli do spoznanja, da bi ji pritikal naslov naslednice oglejskega patriarhata, kar pa bi jo spravilo brez dvoma v spore z njenimi sosedomi.

ZAMEJSTVO

Če smo se ustavili ob spremenjenih razmerah v domovini toliko časa, je to zato, ker bi to v normalnih razmerah moralo v ohranjanju in krepitvi slovenstva biti vidno tudi zamejstvu in zdomstvu. Čeprav slovensko zdomstvo ni toliko številno, da bi moglo odločilno vplivati na matico, bi jo pa vendar lahko uvajalo v novo evropsko in zapadno miselnost, od katere se je matica ločila pred tolilikim časom.

Če primerja zamejstvo utopičnost matičnega režima z razmerami v katerih živi samo, gotovo ne more biti navdušeno nad njimi, rekli bi celo lahko, da je to nov pojav v narodnem življenju - zamejstvu ni do matice zaradi žalostnega položaja slovenstva v njej.

Zdi se, da je bila zanj pretrgana razvojna pot od rojstva Zedinjene Slovenije, ko so vse slovenske pokrajine zahtevale združitev vseh Slovencev. Danes si zaradi političnega monopola partije, njenega utopičnega programa, gospodarskega izkoriščanja in kulturnega propadanja, ne želi matice večina Slovencev v zamejstvu. Že zaradi svobodnega pretoka idej, tiska, mejnih prehodov, je bilo zamejstvo tako oškodovano in razočarano, da mora preteči lep čas, preden to pozabi.

Drugo razočaranje, ki ga je bilo zamejstvo deležno, je bila delitev na „naše“ in „vaše“, ki ga zamejstvo prej ni poznalo in je zaradi tega lahko zdržalo toliko časa pod tujci. Živelo je v upanju, z očmi uprtimi v matico, toda bilo je edino v ocenjevanju, kaj je dobro za narod, kaj mu ne koristi, kaj mu škodi. Ta edinost se je razbila in tako danes v zamejstvu zaznamo pojav, da se niti več ne sprašuje o dobrem in slabem, pač pa, kakšne so trenutne koristi, kaj bo v tem trenutku koristilo režimu v matici, kaj mu bo škodilo.

Kako smešno, če ne bi bilo tragično, je bilo povelje matice Primorcem, da naj volijo italijanske levičarske stranke, njim, ki so vzdržali vse fašistične navale. Isto je veljalo za Korošce. Korošci kot golo sredstvo, naj volijo nemško socialistično stranko. Kar je še bolj žalostno, je, da je ostalo zamejstvo politično deljeno do danes. Za naše da, vsi drugi so malo manj kot izdajalci, zato ker mislijo drugače in se ne pokore diktatu iz matice. In vendar so tudi ti Slovenci, tudi za njih so bile podpisane pogodbe, protokoli in konvencije. Res je, da so bile včasih te

tako škodljive za zamejstvo, da je bolje, da se na njih pozabi, vendar tudi to dokazuje matično brezbriznost. Danes se celo za zakon o globalni zaščiti Slovencev ne zanima nihče, ker vidijo, da je matica še na slabšem in da se ta ne bo zavzela za slovenske manjšine (vsaj zvezna vlada ne!).

Sintagma o enotnem kulturnem prostoru, se zdi, da je bila iznajdena prav v tolažbo slovenskemu zamejstvu, vsaj dokler bo kulturna skupnost Slovenije delila podpore po kriteriju partije. Brez dvoma je, da pomeni žalostno tolažbo in klavrno nadomestilo, če se spomnimo na program Zedinjene Slovenije.

Povezave med zamejstvom kot so Alpe-Adria, Panonia, kulturni stiki, na že ustaljenih mestih s sosednjimi narodnostmi (Furlani, Italijani, Avstrijci, Nemci, Madžari) so morebiti začetki novega procesa, ki pa doslej razen v skupnosti Alpe-Adria, ni pokazal vidnega uspeha.

Če vzamemo primer Primorske in Koroške, je že prišlo v navado, da se govori, da za časa kraljeve Jugoslavije ni bilo ideološke delitve. Dejansko je to le delna resnica, ker je bila povezanost družbe s Cerkvijo tolika, da niso prišli v vpoštev levičarji. Prav v današnjem prikazu predvojnih in medvojnih razmer pa bi radi prikazali, da so bili samo levičarji branitelji slovenstva, kar je popolnoma zgrešeno in lažno. ... Krivdo za to nosi matica, ki je s svojim propagandnim aparatom hotela ustvariti vtis, da je bila partija tista, ki je hotela osvoboditi Primorsko in Koroško, kar ji ni uspelo zaradi zahoda in sovražne emigracije.

Najnovejša zgodovinska dognanja dokazujejo, da je bila meja med Avstrijo in Jugoslavijo določena dosti pred koncem druge svetovne vojne, medtem ko je prav Tržaško svobodno ozemlje dokazovalo, da je bilo samo začasno in da smo dele Primorske in Slovensko Benečijo izgubili prav zaradi komunistov, kjer je postopanje jugoslovanske vojske odbilo Primorce in tudi zahodu ni bilo prav, da bi se Sovjeti preveč približali Sredozemlju. Zadnja leta so opazna tudi v zamejstvu nova gibanja: novi humanizem, ki je več kot politični program, evrokomunizem, ki se razlikuje od balkanskega, gibanje zelenih, ki je dalo povoljne dosežke in prebudilo družbeno zavest tudi v matici, iskanje stikov s Srednjo Evropo, v katero smo bili Slovenci vključeni več kot tisočletje. Zanimivo pri tem je, da so te struje sredobežne, da prihajajo iz matice, kar je čisto naraven pojav.

Kar se tiče politike, so bili tudi v zamejstvu storjeni premiki, ki bi jih morala upoštevati matica. Za ohranitev slovenstva gotovo lahko več stori samostojna slovenska stranka, kot pa slovenski volilci vključeni v avstrijsko ali italijansko stranko, v čemer je bila storjena velika napaka takoj po vojni. S tujimi strankami se more sodelovati ali ne, glavno da njihovi programi ne gredo proti slovenskim koristim. Vendar bo morala spremeniti svoje stališče do zamejstva, ker so povojni teror, politični

monopol partije in gospodarsko nezavidljiv položaj Jugoslavije, to napravile neprivlačno zamejstvu.

Ker zamejstvo ni več pod partijsko kontrolo, delno se je pa tudi matica zavedla svojih dolžnosti, da mu je treba pomagati, bi lahko služilo kot most ali okno v svet. Zgovoren je primer Pahorjevega intervjuja s Kocbekom, kjer je bila vsaj malo dvignjena zavesa nad narodno polpreteklostjo, kar je gotovo važen prispevek zamejstva k pravilnejšemu presojanju naše zgodovine. Čeprav ni točen.

Zamejstvo je bilo tudi prvo, ki je skušalo dokazati, da je narod bil za osvoboditev, ne pa za družbeno revolucijo. Ker jim je bila ta prihranjena, jim je bilo prihranjeno razredno sovraštvo – lahko bi rekli z drugimi besedami, da so ohranili narojeno, narodno, niso se pa s toliko zagrizenostjo oprijeli razrednega in ideološkega.

V razpravah v matici se danes veliko govori o ekonomskih zakonitostih in je to prešlo tudi v zamejske kroge, čeprav v tem pogledu nimajo večjih težav – vrsta trdnih gospodarskih ustanov dokazuje to tako v Italiji, kakor v Avstriji. Razlika v zamejstvu je ta, da se narodno ne morejo uveljaviti. „ščavi in vindišarji“ nista nova izraza, dobila pa sta po vojni in zmagi komunizma še bolj peyorativni pečat.

Vsak zaveden Slovenec je veljal po vojni za „titovca“, kar je še poslabšalo njihov položaj. Politični nasveti matice so toliko ali pa še več škodovali Korošcem kot preganjanje Heimatbunda. Če se o narodnem vse do pred par let ni govorilo v matici, se je to nujno moralo odraziti tudi v zamejstvu in le redki so ohranili zdrave pojme o slovenstvu.

Čeprav vera že zdavnaj ni več steber slovenstva na Koroškem, bo zgodovinar lahko ugotovil, da, kjer je župnija prešla v nemške roke, sta ji sledili tudi družina in družba. V tem so sledili slovenski komunisti Hitlerju in njegovemu geslu: „Vor allem muss die klerikale Partei ausgerottet werden!“ Katolicizem je dobil prvi udarec s plebiscitom, ko je večina slovenskega duhovništva odšla v Jugoslavijo, drugega, ko so Avstrijo priključili nacistični Nemčiji, zadnjega pa po letu 1945, ko je slovenska propaganda priporočala socialistično stranko Avstrije. Če se sedaj to spreminja na bolje, je to samo dokaz, da sinovi ne marajo ponavljati napak svojih očetov.

Žalostna skušnja je pokazala, da se morajo zamejci zanašati samo na svoje lastne sile, najsibo to na Koroškem ali Primorskem. Pričakovana pomoč bi morebiti še več škodila kot koristila, ker bi jih navezala na družben sistem, ki jim je tuj, poleg tega bi jim pa še ostal čut manjvrednosti.

ZDOMSTVO

V letu 1945 so bile zasekane rane slovenstvu, ki še vedno bolijo. Prikrivanje teh ran se je pokazalo ne samo sramotno,

ampak tudi škodljivo za slovenstvo. Rana se ne ozdravi s prikrivanjem, zamolčevanjem, ali omalovaževanjem, še manj pa z zanikanjem, da rane ni. Rana je in skrito gnije naprej in vsa kozmetična sredstva je ne morejo prikriti.

Če smo nekdaj govorili o izseljencih, ki so zapuščali domovino, ker ni bilo kruha zanje, smo vedno omenjali tujino kot sovražno, mrzlo, kot izkoriščevalko slovenskih moči. V letu 1945. pa se srečamo z novim pojavom, ko so desettisoči zapustili domovino in si izbrali svobodo, kjer bi lahko živeli življenje v polnosti. Če pri tem ne omenjam domobranstva, je zato, ker ga vključujem v desettisoče, kar radi pozabljamo, vendar je tokrat ta zapis namenjen živim.

Na nasilne in nenasilne selitve smo bili Slovenci več kot navajeni. Izseljevali smo se v stotisočih – izseljevali so nas v desettisočih, tako z Dolenjske, Gorenjske, Primorske, štajerske, Koroške in Prekmurja, vendar vsi ti izseljenci so vedno upali, da se bodo vrnili.

Slovenskim beguncem iz leta 1945. pa so se vtisnile leta revolucije in vojne strahote tako globoko v spomin, da se prva generacija v veliki večini ni nikdar vrnila in se tudi ne misli vrniti, vsaj dokler bo na vladi današnji režim. Da je temu tako, je veliko pripomogla slovenska organizatorična sposobnost, ki je posebno v Argentini dala visoke dosežke. Slovenec v Argentini je zdomec, vendar razpolaga z lastnimi organizacijami, šolstvom, dušnim pastirstvom, kulturnimi ustanovami, kjer se goji slovenska kultura, kot smo jo poznali iz časov med obema svetovnimaj vojnama. Smo zdomci, ker to hočemo – bolje rečeno, ker nam, v krščanski tradiciji zakoreninjen čut ne dopušča, da bi pozabili na vse, kar se je dogajalo med vojno in po vojni.

Od matične Slovenije ločujejo povojno emigracijo predvsem po vojni pobito domobranstvo, socialistična ureditev družbe, totalitarnost in monopolnost političnega sistema, sedaj po tolikih letih pa še izkušnje življenja, uvidi izgubljenih možnosti, primerjave tujine z domovino.

Vendar vse to že samo delno velja za generacijo rojeno v tujini. Ta ni poznala ne izkusila, kar so izkusili njeni očetje, domovino pozna samo takšno kot je sedaj, ogroženosti slovenstva ne občuti v taki meri kot stari rod, ki je šel čez šolo medvojne Jugoslavije in revolucijskih let, še manj pa pozna alternativo narod–razred, ker ta ne obstoja v tujini.

Iracionalna drža emigracije torej ni taka, če vsebuje vse te elemente. Prvi korak k dialogu z današnjimi slovenskimi oblastniki, da bi jih emigracija mogla vzeti kot vrednega partnerja, bi bile svobodne volitve, kjer bi jih narod potrdil kot take. Pravno bi že same volitve potrdile, da si je narod izbral take predstavnike, kakor jih je želel. S tem seveda ni rečeno, da bi bila partija odstranjena z oblasti, toda bila bi šele takrat veljaven govorec za emigracijo. Slovenski značaj se ni spreme-

nil – pasiven je ostal kot je bil, če ni še bolj. Če to spravimo v zvezo s samoupravljanjem, bi s tem že tudi narod odločil, ali je sprejel tako družbeno ureditev. Za zdomstvo bi bilo morebiti veliko presenečenje, če bi se s takim aktom samoupravljanje potrdilo.

Če vzamemo pri tem samo tri pokazatelje: manjšo zadolženost SR Slovenije, najvišji jugoslovanski odstotek prebivalstva zaposlen v družbenem sektorju in kljub gospodarskemu izkoriščanju najvišji življenjski standard, bi bila s tem potrjena smer slovenskega gospodarstva, s čemer bi bilo izbito orožje politični emigraciji.

Samoupravljanje je res umetno ustvarjeno, vendar izraz sam so uporabljali že v dvajsetih letih njegovo življenjsko silo pa mora dokazati praksa. Čeprav si zamisel samoupravljanja danes lasti partija in krščanski socialisti, ne bi bilo odveč, če omenimo, da so njegove korenine še iz krščanskega socialnega gibanja.

Emigracija pozna obliko združništva, ki brani posameznika pred kapitalistično grabežljivostjo in izkoriščanjem, slabo pa pozna samoupravljanje tako kot je, še manj pa tako kot bi moralo biti. O njem bi se moral izreči narod, ker je to nacionalno vprašanje in samo on more soditi, kaj je zanj dobro, kaj škodljivo in nekoristno.

Zdomstvo je od vsega začetka osporavalo legitimnost slovenske družbene ureditve, vendar ne moremo govoriti, da je zadosti storilo, da bi stvari stekle bolje. Ni bila to krivda zdomstva. Tega so matične oblasti prikazovale in jemale prvič kot izdajalski element, drugič pa kot državni nevaren in sovražen. Šele pred par leti so se zavedli, da bi ideološka in politična emigracija lahko bogatila, dopolnjevala, popravljala in dostojno predstavljala matico pred tujim svetom, kar dela že sama štiri desetletja.

Dolgo časa je potrebovala slovenska družba, da je našla tretjo Slovenijo – zdomstvo! Predolgo so ji govorili, da gre za peščico izdajalcev, ki so zaradi kolaboracije zapustili domovino, zato bo potrebovala tudi dlje časa, da bo spoznala, da emigracija nikoli ni imela sovražnih namenov, da pa je to del naroda, ki ima izostren posluš za nevarnosti, ki so pretile narodu, ali še prete v sedanosti. Vreden pa je ta del naroda toliko bolj zaradi svojih izkušenj in ker živeč v svobodi lahko prosto misli, piše, govori in priča, obenem pa tudi primerja razmere v katerih živi, z razmerami v domovini.

Še eno dragoceno izkušnjo bi lahko zdomstvo posredovalo matici: če se je obdržalo toliko časa brez vsake pomoči, se je zato, ker je ostalo globoko verno. Vernost in vse kar je v zvezi z njo, je povezalo s slovenstvom, da se je obdržalo. Vera kot ohranjevatelj slovenstva pa je v nasprotju z vero – opijem. Poskus je bil napravljen doma in v svetu, čeprav nam slednjega ni bilo treba, morebiti pa je bil potreben matici.

NAMEN, PRAVICE IN DOLŽNOSTI

Da emigracija v vsem dolgem času ni pozabila svojega glavnega namena – ostati slovenska – ni treba dokazovati, to dokazujejo njena dela. Če pa v tako dolgem razdobju ni mogla izpolniti svojega poslanstva, da bi prikazala ali spremenila razmere v domovini, ni njena krivda. Kateri emigraciji je to uspelo?

Prav pri tem moramo najprej poudariti, da slovenskemu zdomstvu ni šlo toliko za aktivno borbo, kot za ohranjanje zdomstva samega v novih deželah. Če se je ekonomska emigracija v svojih nazorih začela pridruževati politični, je to samo dokaz njenega pravičnega zadržanja. Tudi če so v matici prišli do sorodnih zaključkov zdomstva, ni to njegova zasluga, ampak je razočaranost in iskanje novih poti vzrok temu. Nove smeri slovenstva v matici precej sovpadajo z načeli zdomstva.

Že samo dejstvo, da so zdomstvo začeli priznavati po več kot štiri-idesetih letih in ga ločevati od folklornega slovenstva s kranjsko klobaso, kislim zeljem in potico, ter ga sedaj priznavajo kot organizirano pluralistično skupnost, ki ji je bistveno slovenstvo in krščanstvo v svobodi, je postalo zaskrbljujoče za oblastnike v domovini.

Ne morejo zanikati zdomstva, kakor ne morejo zanikati zamestva v kulturnem in političnem pluralizmu. Ne enemu ne drugemu ne morejo kratiti pravice, da se počutimo Slovenci, še manj pa nam morejo diktirati, da moramo biti taki in taki, če pa imajo z lastnimi sinovi iste probleme, ko gre za slovenstvo. Namen vsake emigracije je bil skoraj vedno, da se vzpostavijo vrednote, ki so veljale pred njenim odhodom iz domovine. Namen naše pa je bil v prvih letih, da se ohrani vsaj pri življenju in šele ko je bilo zadoščeno eksistenčnemu vprašanju, se je pokazala njena vitalnost in plodovitost. Izkušnja je pokazala, da so emigracije, ki so se petrificirale v svojih nazorih, več škodile kot koristile svojim narodom. Vendar tega ne moremo trditi za naše zdomstvo. Če je sprejemalo dobro za dobro in slabo za slabo, potem je njegova zmožnost pravilne presoje nujno morala odjekniti tudi v domovini. Vživiljanje v nove razmere v tujem svetu in po tolikih letih, mu še ni zmanjšalo neodtujljive pravice, da sodi iz svojega vidika o preteklosti in da načrtuje bodočnost.

Kdor je pazljivo zasledoval dogodke v zadnjem letu v domovini, mu je gotovo padla v oči ponovna politična polarizacija slovenske družbe. Padeč ugleda partije, njen osip, zmanjšanje njene napadalnosti, oddaljevanje krščanskih socialistov od nje, vračanje na izhodišča izpred petdesetih let, ko so bili še katoliško alternativno gibanje, zavračanje dogmatizma mladih marksistov, naraščajoča molčeča večina, ki se zaenkrat ne mara in se ne more nagniti nikamor, splošna duhovna in materialna kriza, so samo nekateri pokazatelji zanjo.

84 Zavest, da so bili krščanski socialisti izrabljeni po komunistih,

še le sedaj pronica na dan. Že to, da se zavedajo, da so nekoč nekaj predstavljali, da pa so po svoji lahkovernosti in poželenju partije po oblasti, svojo družbeno moč izgubili, je precej. Kljub temu, da kritike sedanje slovenske družbe v SZDL izhajajo iz partijskih vrst, se vendar čuti tudi njihov vpliv. Čeprav niso bili udeleženi kot skupina pri izdelavi „Kritične analize“, ker je bilo to delo subjektivnih sil partije, so jih pa napravili odgovorne tudi za napake, ki se naštevajo v nji.

Prav v to poglavje o namenu, pravicah in dolžnostih treh Slovenij, bi spadala obdelava pojava krščanskih socialistov. Po ločitvi od krščanskega socialnega gibanja je bil njihov namen v medvojnem razdobju pravičnejša ureditev družbe, celo jim lahko priznamo, da so bili v NOB prvi, ki so jih zagovarjali, ker je bilo v prvi fazi partizanstva komunistom to prepovedano. Vendar so bili že za preureditev družbe na socialističnih načelih, ali še vedno na socialnih?

Prevajanje in uporaba latinske *societas*, *socialis*, *sociabilis* v slovenščino kot družba, družben in družaben, se še v petdesetih letih ni ustalilo. Tako dobimo pri voditeljih krščanskega socialnega gibanja in krščanskih socialistov (dr. Andrej Gosar, dr. Aleš Ušeničnik, dr. Ivan Ahčin, dr. Stanko Gogala) še vedno družaben namesto družben, ki so ga dosledno uporabljali samo komunisti. Prav tako je izraz socialističen prišel le počasi do prave pomenske vrednosti za oznako takratne politične, družbene in gospodarske ureditve Rusije in bodoče v Sloveniji.

K mešanju teh pridevnikov je pripomogla še nadaljna uporaba krščanski in katoliški. Tako je zrastle iz krščanskega socialnega gibanja krščanski socialni program iz l. 1896. Slovenska krščanska socialna zveza l. 1897. Prav tako krščanski socialni program, ki ga je izdelal drugi katoliški shod l. 1900. Že sama uporaba „krščanski“ pri Kreku namesto katoliški, nas odmakne časovno in nas navaja na širši pojem iz časov iz Apostolskih dejanj. Ko govorimo o „katoliškem“, je pojem omejen na rimsko katoliško Cerkev, ali vsaj odvisno od Rima, kar je veljalo za takratne čase za Cerkev v Avstriji, ni pa bila več poudarjena vesoljnost, čeprav izraz najdemo že v Nicejski veroizpovedi: *Credo in unam sanctam catholicam...* Vidna je rast in upad, širjenje in oženje pojma, kar lahko uporabimo pri našem primeru. Tako se je ustalila raba pokristjaniti, razkristjaniti, ne pa pokatoličaniti ali razkatoličaniti, kar nam zveni nesmiselno.

Krščanski socializem kakor sta ga pojmovala Ušeničnik in Gosar v dvajsetih letih, ni bil utopični, znanstveni, marksistični, demokratični ali socialdemokratski. Tako je Ušeničnik takrat lahko vzkliknil: „Krščanski socializem ali propast!“ pojmuječ ga slovenska varijanta in to krščanska, socializma.

Augustu Comteju se prav gotovo ni sanjalo, ko je uporabil izraz „sociologija“ v svojih „Cours de philosophie positive“, kakšno tragično vlogo ima lahko na majhen narod latinsko-

grška skovanka, posebno še v zvezi z novo znanostjo, ki je šele nastajala. Pozitivistična filozofija se je hotela predstaviti kot strogo znanstvena in edinoveljavna že v svojih začetkih, čeprav je bila vprašljiva že takrat njena znanstvena vrednost, še bolj pa metoda, katere se je poslužila.

Z nastopom socialistične revolucije v Rusiji, naj bi razvoj družbe temeljil na znanosti, s podržavljenimi proizvodnimi sredstvi, kar se je zgodilo tudi pri nas. Nastopila je podružbena, podružabljena slovenska družba s podržavljenimi proizvodnimi sredstvi po ruskem vzorcu. Podružbil-socializiral se je pojem socializma pri nas, ko se je že izrodil. Vendar ne Ušeničnikov solidarizem, ki ga je imel za čisti socializem, ne Gosarjev krščanski socializem nista imela nič socialističnega vsaj v današnjem pomenu ne. Nobeden od njiju ni sanjal o „avantgardi proletariata“. Kar krščanski socialisti danes očitajo komunistom je, da se je marksistični socializem polastil krščanskega, ki je pri nas že imel korenine, če nam je to prav ali ne, medtem ko je gibanje za krščansko socialno ureditev potisnil na mrtev tir, s tem, da ga je fizično uničil.

Izkušnja je bila draga, ker je bila odvečna, kar vidimo sedaj. Danes tako kapitalistična kot komunistična ureditev družbe dokazujeta, da pešata obe. Predvsem gre za gospodarsko pešanje – če se omejimo na ponderabilia – kar so opazili krščanski socialisti in neomarksisti. Če to ni tako opazno v SR Sloveniji, trdijo krščanski socialisti, da gre zasluga predvsem njim in njihovem konceptu samoupravljanja, ki izvira še iz zadrug, torej predvojnih let.

Z razliko od njih emigracija trdi, da je potrebna duhovna prenovitev, kateri bo sledila družbena in gospodarska, predvsem pa politična. Prav te pa ne marajo komunisti. Novi generaciji krščanskih socialistov ne bi bila tako težka spokorna pot v Canosso, če ne bi na njej stali njihovi nekdanji zavezniki – komunisti.

Tudi te je zmodrilo l. 1948, ko so spoznali, kako je smešno in tragično obenem, tlačenje enega najbolj individualističnih in intelektualističnih narodov v kolektivni koš. Politično gospodovanje in enačenje partije z državo, je postalo preočito in neznosno ne samo za krščanske socialiste, ampak tudi za mlade komuniste. Upiranje oči v Srednjo Evropo kot v zibelko pravnega reda in države, socialne pravičnosti in politične enakopravnosti, spoštovanja in ohranjanja človeških pravic, je samo par dokazov zato. Po njihovem bi se že zdavnaj mesto in pomen naroda morala umakniti vlogi razreda v novi družbi, vendar smo tudi tu priče prav nasprotnemu – porasla je narodna zaves, po njej pa so prišle na dan zahteve po večji neodvisnosti od centra moči, ki tudi sedaj ni v SR Sloveniji.

So namen nove generacije v matici večje republiške pristojnosti, konfederacija, odcepitev od jugoslovanske federacije, ali samo samoodločba naroda – ne razreda – v nji? Če ni samo

namen, je gotovo dolžnost, vsaj tako je razumela zahteve po novih ustavnih spremembah. Že zaradi neurejenih mednacionalnih odnosov, vedno večjih razlik v gospodarstvih republik, prevelike zadolženosti in gospodarske neučinkovitosti, mora priti do sprememb. Obenem bi šlo pa tudi za moralno dolžnost partije, da ne pusti izkoriščati lastnega naroda.

Danes, ko si zamisel samoupravljanja lastijo tako partija kot krščanski socialisti, ne bi bilo odveč, če omenimo, da izvirajo njegove korenine še iz krščanskega socialnega gibanja. Če vzamemo v poštev samo tri pokazatelje: najvišji življenjski standard v SR Sloveniji, najnižja zadolženost in popolna zaposlenost bi bila s tem potrjena pravilnost usmerjenosti slovenskega gospodarstva za nekatere, medtem ko drugi trdijo, da niti s tem še ni razvit ves ustvarjalni potencial naroda.

Prav bi prišlo pri tem primerjanje slovenske in poljske Cerkve ob izjavi papeža Janeza Pavla II., ki je izjavil gen. Jaruzelskemu: „Vi imate oblast, mi pa imamo Poljsko!“ Slovenska Cerkev ima dosti manj Slovenijo kot poljska, res pa je, da so slovenski komunisti šibkejši od poljskih, čeprav je Ljubljana dlje od Moskve.

Čeprav še ne moremo govoriti o mirnem sožitju Cerkve in države, je vendar slovenska Cerkev storila velik korak naprej, ki pa še ne pomeni, da je partija storila korak nazaj. Pred leti si še ne bi mogli predstavljati božičnega voščila slovenskega metropolita svojim vernikom po radiju. Vendar je to še daleč od „najboljše socialne ureditve“, kot so samoupravljanje imenovali še pred desetletjem. Cerkev sama je uvidela, da ima ob primerjavi s kapitalističnim gospodarstvom, tudi socialistično svoje dobre strani.

V zvezi s tem moramo omeniti še enkrat „la vengeance des berceaux“ – maščevanje zibelk. Tudi v tem se bomo morali vrniti na izhodišča izpred petdesetih let. Čeprav maščevanja zibelk ne moremo pripisovati izključno socialističnemu sistemu, ker se z njim srečamo tudi v kapitalistični družbi, je pa ta opazen prav po velikem preobratu v l. 1945. Povezano s slovenskim eksodusom, bo maščevanje zibelk v nekaj desetletjih dokazalo, da smo Slovenci samomorilski narod. Že sedaj smo narod starcev, za katerega ne bo skrbel nihče. Zdomstvo ga jemlje kot moralni problem, medtem ko bi po besedah dr. Matjaža Kmecla bilo zadosti nekaj malega dodati k dohodku, da bi „...zopet zavihrale plenice širom slovenske zemlje“.

V zvezi s tem, nam pade v oči posebnost slovenščine; skoraj k vsakemu samostalniku lahko pridenemo maščevanje. Tako poznamo maščevanje politike, gospodarskih zakonitosti, tržnih zakonitosti, stranke, podnebja, vode, postelje itd. Le zakaj ne moremo istega storiti z ljubeznijo? Ljubezen dodana k katereemukoli teh samostalnikov, bi zvenela več kot smešno, čeprav gre v obeh primerih za abstraktna pojma.

Maščevanje celo lahko uporabimo pridevniško: maščevalna stran-ka, politika, zemlja, človek, postelj, ne da bi se bistveno spre-menil pomen, medtem ko s pridevnikom ljubezniv, ljubezenski, ne vemo kaj početi.

Aktivnost maščevanja zibelk naznanja konec naroda, medtem ko aktivnost negativnega pojma lahko potegnemo v neskončnost. Je to skrivnost jezika? Izražanja? Miselna zapletenost pri loče-vanju dobrega in slabega? Večja zmožnost jezika za izražanje negativnega?

Če to spada v mišljenjski ali jezikovni proces, nam ni treba imeti občutka manjvrednosti – izraz je matični. S tem pa ni rečeno, da zdomstvo in zamejstvo nimata istih problemov. Kakšne narave bi morala biti povezava, ki naj bi zbližala vse tri Slovenije?

Vse tri čutijo, da smo na pragu velikih dogodkov. Povezanost vseh treh: matične, zamejske in zdomske, bi v vsakem primeru dokazala, da imamo stične točke, skupna prizadevanja, da si niso toliko oddaljene od nekdanjih idealov. Zaradi tega se nam ne bi bilo treba odpovedati političnemu in kulturnemu plura-lizmu, ki ga matica ne pozna. Bil bi pa to dokaz, da nam gre za eno, ki je nam vsem skupno: Človeka in naroda vredno življenje v svobodi.

Vendar tudi do tega ne moremo, kljub priporočilom Pastoralne konstitucije drugega cerkvenega vatikanskega zbora, ki govori prav o vzrokih družbenih nesoglasij: „Dokler bo duh sovraž-nosti, prezira in nezaupanja, plemensko sovraštvo in zagrizeni svetovni nazori ljudi, ki jih razdvajajo in pretvarjajo v nas-protnike“. Tudi če smo mi priporočila sprejeli in se jih držimo, na nasprotni strani ne vidimo tega. štiridesetletna doba ponarejanja zgodovine, laži, iskanje krivcev, kjer jih ni, je še prekratka, da bi se moglo pozabiti strahote revolucije.

Zavezujoča in povezujoča dolžnost vseh treh Slovenij bi morala biti pri vstopu v tretje tisočletje jasna: Pustiti zanamcem vsaj nekoliko boljši svet, kakor smo ga prejeli mi.

SLOVENCİ V STISKI

Življenjski vsakdan nam priča, da je slovenska narodna bit, obstoj Slovencev kot naroda, kronično ogrožen tudi v naših dneh. Še vedno traja boj za narodni obstanek, enako v osrednji Sloveniji, slovenskem zamejstvu in zdomstvu. Več ali manj bi bila razumljiva ta ogroženost v zamejstvu in zdomstvu, težko pa za osrednjo Slovenijo, kjer bi naj po trditvah točasnih nosilcev oblasti vladala svoboda. In ker te svobode ni, je ta realnost največja ovira za povezavo Slovencev.

Ta zapis nima namena nakazati poti, možnosti in sredstev, kako življenjsko potrebno povezavo doseči, ampak hoče biti le poskus kratke družbene analize tega, kar je in pomagati k poznanju dejanskega stanja narodne skupnosti, njene strukture ter medsebojnih odnosov.¹ Kot vsaka človekova dejavnost ima tudi družbena analiza svoje omejitve in ne nudi takojšnjih konkretnih odgovorov na zastavljena vprašanja. Pomaga pa pri ugotavljanju diagnoze in izbiri terapije.

VPRAŠANJE TREH SLOVENIJ

Ponekod je že kar običajno govoriti o obstoju treh Slovenij; te naj bi bile osrednja Slovenija, zamejstvo in zdomstvo. Vsaka izmed teh narodnih skupnosti bi naj bila Slovenija zase, s svojo individualnostjo, ki preživlja krizo v medsebojnih odnosih; ni življenjsko potrebne kulturne povezave. Je ta delitev v skladu z realnostjo ali je samo plod domišljije?

Slovenija je samo ena, dežela na določenem geografskem prostoru, ki se na severu zajeda v srednjo Evropo, na jugu pa bliža Sredozemlju, naseljena s Slovenci. Ta strnjen življenjski prostor je slovensko narodno ozemlje. Kot je narodnostno strnjeno, je politično in državnopravno deljeno tudi v naših dneh. Že stoletja ni združeno v isti politični in državnopravni skupnosti. Tudi po drugi svetovni vojni se življenska potreba Zedinjene Slovenije ni uresničila. Obrobni deli na zahodu, severu in severovzhodu so ostali ločeni od celote z državnimi mejami. Ta realnost nam pove, da je slovensko narodno ozemlje glede na državne meje vključeno v štiri državne skupnosti. Večina je zajeta v republiki Sloveniji, ki je sestavni del jugoslovanske federacije, obrobni deli pa so pod državno oblastjo Italije, Avstrije in Madžarske.

Kljub tej državnopravni razdeljenosti, obrobni deli pod tujo oblastjo niso nehali biti Slovenija in njihovi prebivalci Slovenci; tudi tukaj je slovenska domovina. Meje lahko spremenijo državno pripadnost, ne morejo pa zamenjati domovine, ki ni nič drugega kot dom naroda.² Slovensko narodno ozemlje je kljub tej nenaravni politični razdelitvi še vedno geografska narodna enota.

Na narodnem ozemlju demografsko stanje prebivalstva ni statično. Poleg naravnega gibanja, rojstev in smrti, obstoja tudi izseljevanje na tuje in ponovno vračanje. Izseljevanje na tuje ima številne vzroke, a je človekova pravica, ker je zemeljski prostor namenjen vsemu človeštvu. Z izselitvijo izseljenec prevzame nove dolžnosti, začne „novo“ življenje na tujem. Spremenil je bivališče, a ni nehali biti Slovenec in to vse dotlej, dokler ostane zvest samemu sebi, svoji duševnosti in koreninam. Če je zaveden in dosleden, bo skušal to dediščino predati potomcem, zlasti če si je ustanovil slovensko družino.

Slovenski izseljenci so del slovenske narodne skupnosti, duševno, jezikovno in kulturno povezani s slovenskim narodnim občestvom in življskim prostorom. S svojci in narodno skupnostjo v večini primerov ne pretrgajo vezi.

Neposredno po drugi svetovni vojni, ko je Slovenijo ponovno zajeel večji val izseljevanja, posebej iz Dolenjske, Notranjske in Gorenjske iz političnih razlogov, smo pričeli nastanka nove politične emigracije. Ta je zaradi komunističnega nasilja v osrednji Sloveniji in gneva v srcih hotela pretrgati popkovino stoletij in „ustanoviti“ lastno Slovenijo v svetu, ki bi naj imela središče ob Srebrni reki pod Južnim križem. Zamisel je bila postopoma sprejeta tam, kjer se je rodila, v drugih deželah pa so v večini ostali do nje indiferentni, ostali so Slovenci na tujem, v kolikor se ponekod že prva generacija ni trudila, da bi tudi na to pozabila.

Tek življenja nam dokazuje, da je zamisel Slovenije v svetu tipičen primer idealistične samoprevare in to še posebej, če upoštevamo, da v nekaterih deželah emigranti prve generacije ne nehajo zatrjevati, da je samo njihovo poreklo slovensko, mladim druge generacije pa dopovedujejo, da niso Slovenci. Državljanstvo, ki jim je naloženo s silo pozitivnega zakona, istovetijo z narodno pripadnostjo. Brez mladih druge in tretje generacije idealizirana Slovenija v svetu umira.

Mnogokrat na prireditvah govornik povdarja, da je Slovenija tudi mati Slovencev na tujem. Ta trditev pa še posebej emigracijo postavlja pred resno vprašanje, češ, ali nima ta mati vnukov in pravnukov? Če zatrjuje, da otroci druge in tretje generacije niso Slovenci, materi Sloveniji zanika pravico do vnukov in pravnukov, jo zataji v svojih potomcih.

Samoprevara glede več Slovenij ni samo lastna emigraciji ob Srebrni reki pod Južnim križem. Bojan Štih, po lastni trditvi „komunist brez partije in kristjan brez Cerkve“, je pred leti sanjal kar o štirih Slovenijah. Pri zadnji preseneča stališče, da bi naj

četrti Slovenija bili le potomci političnih emigrantov, njihovim staršem pa slovenstvo molče zanika.³ Pozablja, da brez narodne zavesti in zavednosti prve generacije emigrantov ne bi bili slovenski v toliko kolikor sta druga generacija in naslednja, zato je ločitev protinaravna. Žalostno je, da slovenstvo zanika tistemu delu emigracije, ki ga ohranja z vzgledno vztrajnostjo, čeprav greši pri njega predaji in narodni vzgoji. Težko je razumeti stališče moža, ki se je nagibal k demokraciji, v kateri je videl človeka vredno bodočnost slovenskega naroda.

STISKA V OSREDNJI SLOVENIJI IN NJE ODNOS DO ZAMEJSTVA IN ZDOMSTVA

Kot posameznika tako tudi narodno skupnost spremljajo skozi življenjsko potovanje poleg sončnih dni tudi težave in nadloge. Po drugi svetovni vojni, ko se je pričakovalo, da bo tudi za slovenski narod nastopila doba svobode in življenja v demokratično urejeni družbi, je z nasiljem prevzela oblast Komunistična partija in uvedla diktaturo.

Formalno je Slovenija dosegla državnost v okviru jugoslovanske federacije. Toda v praksi komunistična diktatura ne prizna slovenske državnosti, ker je podvržena komunističnemu centralizmu in nadvladi. Slovenija ni svobodna, ni samostojna. Nad interesi Slovenije in slovenskega naroda so interesi sedanje Zveze komunistov. Slovenska ustava in ostali zakoni so prevedena kopija jugoslovanske ustave in sprejetih zakonov v belgrajskem parlamentu.⁴ Večkrat se zgodi, da so zakoni, ki jih je sprejela skupščina srbske republike obvezno sprejeti tudi v ostalih republikah. Kljub temu nasilju in absolutizmu, je obstoječi družbeni red prišel do zadnje meje svojega razvoja in s tem v slepo ulico.⁵ Iščejo izhod, a ga ne najdejo.

Slovenska vlada ureja odnose do zamejstva in zdomstva s stališča interesov marksizma ali bolje rečeno Zveze komunistov. Ne gre ji za obrambo slovenskih interesov v zamejstvu in ohranitev slovenstva v zdomstvu, ampak za lastne interese. Zamejstvu priznava pripadnost slovenstvu, da ne rani čuta zamejcev, a razlikuje med simpatizerji in nasprotniki. Prvi so deležni njene tvarne podpore, drugi pa izjemoma, če klonijo.

Zaradi resne gospodarske krize gleda režim na vprašanje zamejstva z gospodarskega stališča. Slovenci v zamejstvu bi naj bili neke vrste most za izboljšanje gospodarskih odnosov z državno oblastjo večinskega naroda. Temu bi naj v prvi vrsti služili številni mejni prehodi in neovirane prometne zveze.⁶ Narodni interesi se morajo podrediti gospodarskim jugoslovanske države.

Ideološkimi ovirami za povezavo z zdomstvom se pridružujejo še eksistenčne težave slovenskega naroda v jugoslovanski skupnosti. Slovenci v praktičnem življenju niso enakopravni z drugimi narodi federacije. Obravnava se jih kot narod druge vrste, pogosto tudi po zaslugi slovenskih komunistov, ki so na vodilnih mestih

v Belgradu. Še na slovenski zemlji se sramujejo slovenskega jezika. Če od časa do časa po sili razmer vezi centralizma postanejo bolj ohlapne, jih hitijo napeti.

Vsak samostojen slovenski ukrep, posebej še, ki bi naj pomagal k demokratizaciji družbenega življenja, je že napad na federacijo. Ker marksizem uči, da morajo končno izginiti tudi narodi, ker so posledica kapitalističnih družbenih odnosov, zato trmasto vztrajajo na podedovani predvojni teoriji jugoslovanskega naroda. Da ta teorija postane realnost, se naj Slovenci zlepa ali zgrda odpovedo svoji narodnosti, kulturi in jeziku. Vsiliti hočejo enotne vsedržavne šolske programe, v katerih je slovenščina zastopljena in slovenska kultura ignorirana. Temu se pridružuje še nerazumljivo vedenje uslužbencev in delavcev iz drugih republik, ki odklanjajo uporabo slovenskega jezika na delovnih mestih in ustanovah družbenega življenja. Študenti iz južnih republik, ki študirajo na slovenskih univerzah, ne obvladajo slovenščine in zahtevajo, da polagajo izpite v srbskem jeziku. Psihološki kompleks zaostalosti, predvsem kulturne, jih sili k ošabnosti in surovosti v vedenju ter omalovaževanju gostoljubnosti.

Nasilje nad narodnostjo, kulturo in jezikom rodi logičen odpor Slovencev, predvsem nasprotnikov režima. Centralistični belgrajski režim ga skuša ukloniti tudi z gospodarskim pritiskom, ker se je pokazalo, da samo kulturni in politični ne prineseta zaželenih uspehov. Zato se pritisk stalno stopnjuje v obliki različnih dajatev za nerazvite republike in pokrajine, plačevanje zunanega dolga drugih republik in zaplembo deviz. Pri vsem tem v nerazvitih republikah lahko miselno gospodarijo in upravljajo, dočim se v Sloveniji trudijo za izboljšanje življenjskih pogojev in gradnjo družbenih objektov splošnega pomena podpirajo s samoprispevki. Stalne borbe in težave za ohranitev narodne biti v osrednji Sloveniji negativno vplivajo tudi na Slovence v zamejstvu in to iz dvojnega razloga. Prvič, ker so v osrednji Sloveniji stalno prezaaposleni z lastnimi eksistenčnimi vprašanji, ne morejo nuditi dovolj moralne, kulturne in gospodarske podpore njihovim prizadevanjem za narodni obstanek, drugič, zamejcem jemljejo pogum, da bi se oprli samo na lastne sile in zavrli potujčevanje. Večkrat se zdi, da so se zamejci začeli nekako oddaljevati od osrednje Slovenije, a ne brez bolečine. Nekateri dosednji poskusi so pokazali, da sami ne najdejo uspešne poti, da potrebujejo pomoči od matice. Zdomci bolj od daleč gledajo na ta dogajanja in do njih niso indiferentni. Zavedajo se, da te neugodne razmere negativno vplivajo na pokončno držo še mlajših generacij v zdomstvu.

Vlada slovenske republike bi morala nesebično podpirati šolstvo in kulturna prizadevanja zamejcev in zdomcev tudi s tvarnimi sredstvi. Dosedanja podpora somišljenikom in nevtralnimi do režima ni dovolj. Ta mora biti splošna ne glede na politično opredelitev, v kolikor jo zamejci in zdomci sprejmejo po lastni odločitvi. Ne bi smela pozabiti, da zamejstvo potrebuje tudi večja slovenska

gospodarska podjetja za zaposlitev delovnih rok in kar največjo možno osamosvojitve od gospodarstva tuje večine.

Vlada slovenske republike je posredno preko jugoslovanske federacije sopodpisnica mednarodnih dogovorov za zaščito zamejcev. Iz tega izhaja dolžnost, da skrbi za njihovo spoštovanje in izvrševanje. Ker pa je v vladi federacije v manjšini, ni zadovoljivo zastopana v diplomatskih predstavništvih, niti ni aktivno sodelovala pri sklepanju teh mednarodnih dogovorov, ne more izvrševati odgovarjajočih dolžnosti. Posledica je, da se državna oblast večinskega naroda pri svojih namenih glede zamejcev čuti neovirano in zavlačuje izvršitev sprejetih obveznosti.

Kljub že omenjenim oviram, ki jih morajo prenašati v osrednji Sloveniji, je kulturna izmenjava z zamejstvom še kar zadovoljiva, manj pa z zdomstvom. Precej pogosti so obiski kulturnih delavcev v zamejstvu, ki hočejo biti z redkimi izjemami politično nevtralni. Tudi zamejski kulturni delavci obiskujejo osrednjo Slovenijo in ji posredujejo svoje ustvaritve. Pri tem izstopajo vsakoletni kulturni dnevi v Cankarjevem domu v Ljubljani, na katerih sodelujejo in razstavljajo svoj tisk tudi režimu nesimpatične ustanove.

Kulturna izmenjava z zdomstvom hoče biti enosmerna, vedno pod okriljem Slovenske izseljenske matice s povdarkom na jugoslovanstvu. Organizatorji in vodilni funkcionarji v obiskanih društvih so v večini Slovenci, a so povezani z diplomatskimi predstavništvi in zato okolju predstavljeni kot Jugoslovani. Cilj teh obiskov je predvsem političen. Režimu nasprotnih slovenskih organizacij se ti obiski izogibljejo, a hočejo za svoje namene pridobiti posameznike, predvsem mladino. Velika ovira režimu pri tem delu so slovenski izseljenski dušni pastirji, ker poleg dušnopastirskega dela ohranjajo med zdomci slovensko zavest, vodijo kulturno in prosvetno delo in organizirajo tečaje za pouk slovenščine.

Pomanjkanje svobode v republiki Sloveniji onemogoča pošiljanje režimu nenaklonjenega tiska in kulturne bere iz zamejstva in zdomstva, kar je nerazumljivo in v veliko škodo prebivalcem slovenske večine.

UPI, TEŽAVE IN TEOBE ZAMEJSTVA

Zamejstvo, Slovenci na lastni zemlji, a pod tujo politično oblastjo, je bilo vedno skeleča rana na narodnem telesu. Naravna težnja in pravica vsakega naroda je, da so vsi pripadniki, ki živijo na narodnem življenjskem prostoru vključeni v isto politično in državno skupnost. Ideal je, da je pravna in politična skupnost narodna država.

Upoštevanje posebnosti vsakega izmed delov zamejstva, je najbolj primerna tudi posebna obravnava.

a) TRŽAŠKA, GORIŠKA IN BENEČIJA

Slovenci v zahodnem delu zamejstva živijo na lastnem narodnem prostoru že pomešani z drugimi narodi, z avstrijsko - nemško in

furlansko narodnostno manjšino in italijanskim večinskim narodom v Kanalski dolini in Reziji ter Beneški Sloveniji, samo z Italijani pa v glavnem na Goriškem in Tržaškem.⁷ Tej narodnostni pomešanosti se mora v naših dneh posvečati veliko pozornost, ker se je položaj Slovencev znatno spremenil, tako glede življenskih pogojev, pravic in zaščite.

Življenske in narodne pravice ter kulturni razvoj Slovencev je zajamčen z italijansko ustavo, ki priznava enakopravnost državljanov in Osimskim sporazumom. Toda to so le okvirne zakonske in pogodbene norme in so za njihovo aplikacijo potrebni konkretni zakonski predpisi ali globalna zakonska zaščita, kot jo zahtevajo prizadeti. Odobritev teh izvršilnih zakonskih predpisov s strani italijanskih vlad zavlačujejo iz leta v leto z različnimi izgovori. Pri reševanju vprašanja se italijanska oblast hoče omejiti na Tržaško in Goriško, izključuje pa Beneško Slovenijo, Rezijo in Kanalsko dolino, kar je za Slovence nesprejemljivo. Zamejci pri teh prizadevanjih potrebujejo močno podporo in vposeg slovenske in belgrajske vlade. Toda po podpisu Osimskega sporazuma se belgrajska vlada za vprašanje ne zanima dosti, a tudi slovenska ne pokaže veliko volje, da bi se vprašanje premaknilo iz mrtve točke. Vsled tega so prepuščeni lastnim prizadevanjem in iskanju skupnega nastopa s slovenskimi simpatizerji italijanskega komunizma in socializma.

Do skupnega nastopa narodne manjšine je pot zelo dolga in le redkokrat postane realnost. Vzroki so predvsem politično-ideološke narave. Naravno je, da imajo v demokratični skupnosti dovolj prostora množestvenost mnenj in politične stranke. Ko gre za zaščito interesov narodne skupnosti, bi moralo priti do skupnih nastopov, a do tega ne pride. Slovenski marksisti so kot vključeni v Komunistično stranko Italije in Socialistično stranko. Podvrženi so izvrševanju njihovih navodil. Precejšen del demokratičnih Slovencev se zbira v stranki Slovenska skupnost, ki pride do uveljavitve s svojimi kandidati na občinski, pokrajinski in deželni ravni, ne more se pa uveljaviti na vsedržavni.

Komunistična stranka Italije dovoljuje slovenskim somišljenikom, da na njeni listi izvolijo slovenskega senatorja, prepričanega marksista, ki se mora v senatu podrediti interesom italijanske večine in zato njegova izvolitev nima pomena za Slovence. Socialistična stranka je Slovincem odkrito nasprotna, nekoliko bolj prikrito tudi Krščanska demokracija.

Slovenska skupnost je edina, ki odločno brani pravice Slovencev, a ne more zbrati dovolj glasov za izvolitev poslanca v rimski parlament, zato išče povezave s strankami drugih manjšin v Italiji. Ko se je povezala z levičarskimi Sardinci, so ji nekateri demokratični Slovenci zamerili in odrekli svoj glas. Opozorilo, da mora biti pri izbiri zaveznikov previdna.

Negativno stališče slovenskih levičarjev za skupne nastope zamejcev podpirata vladi v Ljubljani in Belgradu. Izgleda, da ju ne skrbi naseljevanje Italijanov na slovenskem ozemlju, razlaščenje slo-

venskih kmetijskih površin v industrijske in prometne namene. K tej nasilni spremembi v lastništvu slovenske zemlje in narodne strukture prebivalstva, pomagajo hote ali nehoti tudi Slovenci sami z majhnim ali celo negativnim narodnim prirastkom. Ponekod je že prišlo do biološkega izumiranja. Temu še veliko pomagajo narodno mešani zakoni.

Še slabši kot na Tržaškem in Goriškem je položaj ostalih Slovencev pod Italijo. Če italijanske vlade različnih političnih orientacij od podpisa mirovne pogodbe v letu 1947 priznavajo vsaj potrebo rešitve vprašanja globalne zaščite Slovencev na Tržaškem in Goriškem, zanikajo obstoj Slovencev v Beneški Sloveniji, Kanalski dolini in Rezijski. Zaradi zatiranja pod fašizmom in zaradi revščine se jih je med vojnama veliko izselilo. Po drugi svetovni vojni se je izseljevanje v glavnem ustavilo in to je med drugim pripomoglo k narodnemu prebujenju, iskanju dostojnih življenjskih pogojev na lastni zemlji. Potlačena narodna zavest se ponovno izraža v zavednosti z ustanavljanjem prosvetnih organizacij, ki jih vodijo in podpirajo slovenski duhovniki. Sedanji videmski nadškof je temu prebujenju naklonjen in je prekinil s tradicijo svojih prednikov.

Če se prosvetno in kulturno življenje beneških, kanalskih in rezijskih Slovencev razvija v skromnih razmerah, je isto še kar zadovoljivo razvito na Tržaškem in Goriškem. K temu je veliko pripomoglo po drugi svetovni vojni obnovljeno slovensko šolstvo na osnovni in srednji ravni, ki izobražuje slovensko mladino, pomaga pri utrjevanju slovenske zavesti in zavednosti, kar se pokaže pri delu v prosvetnih organizacijah, v kulturnih ustanovah, goriški Mohorjevi družbi in drugem tisku. Te vodijo v glavnem laiki, a jim stojijo močno ob strani duhovniki, ki so v časih fašizma bili edini ohranjevalci slovenske besede v cerkvah. Ob tem spominu na preteklost je boleče, da med Slovenci skoraj ni novih duhovniških poklicev in tako bodo po sili razmer italijanski duhovniki zasedli slovenske župnije. Sicer je sedanji tržaški škof uvedel pouk slovenščine tudi za italijanske bogoslovce po eno uro na teden, vendar s tem minimalnim poukom vprašanje slovenščine v slovenskih župnijah v bližnji bodočnosti še ni rešeno.

Skrb povzroča tudi vsakoletni manjši vpis otrok v slovenske šole ker jih ni, kot že omenjeno, zaradi majhnega naravnega prirastka in narodno mešanih zakonov.

Za izobrazbo v slovenščini v šolah tretje stopnje se morajo vpisati na univerzi v Ljubljani ali Mariboru, ker v Trstu te možnosti ni. Italijanski šovinizem niti ne dovoli stolice za slovenski jezik na tržaški univerzi, obstojata pa v Vidmu in Padovi. Ko bodo vsaj v glavnem rešena pereča vprašanja narodnega obstoja, se bo moralo nujno pristopiti tudi k reševanju tega.

Po končani izobrazbi katerekoli stopnje nastopi vprašanje zaposlitve. Možnosti v slovenskih podjetjih, šolskih zavodih in prosvetnih ter kulturnih ustanovah so omejene. Vsled tega jih večina lahko dobi zaposlitev le v italijanskih podjetjih in ustanovah. S tem pa pri nekaterih slovenski jezik izgubi važnost, ker jim življenjska

realnost dokazuje, da si lahko služijo kruh samo s poznanjem tuje jezika. Posebno vprašanje so še nastavitve in zaposlitev v državnih službah v notranjosti italijanske države. Tudi to zmanjšuje število slovenskega prebivalstva na narodnem ozemlju in sili Slovence na pot potujčevanja.

Kot v političnem tako tudi v kulturnem in prosvetnem delu prevladuje razdvojenost. To podpira tudi ljubljanska vlada. Njeno pomoč prejemajo samo marksistične in njihove pomožne organizacije ter tisk, demokratične lahko računajo samo na lastna sredstva. Njihove publikacije imajo prepovedan vstop v osrednjo Slovenijo izvemši piscev, ki so tiskani v Ljubljani, Mariboru ali Kopru. Dovoljeni so nastopi pevskih zborov, tudi kervenih. Pod silo razvoja dogodkov so zadnja leta dovolili primorske kulturne dneve v Cankarjevem domu v Ljubljani, ki se vršijo vsako tretje leto, in na teh ne morejo zamolčati oziroma izključiti demokratičnih Slovencev, njihovega tiska, kulturnega in prosvetnega dela.

Posebna značilnost so vsakoletni kulturni dnevi v Dragi, zadnja leta v Finžgarjevem domu v Trstu. Hočejo biti svoboden slovenski parlament o slovenskih in drugih sodobnih vprašanjih, v kolikor se to prirediteljem posreči. Na njih se srečujejo Slovenci, ki živijo na slovenski zemlji in iz zdomstva. Značilno je, da imajo govorniki, posebno še v zadnjih letih skoraj enako govorico, a z različnim naglasom.

S kulturnimi dnevi v Dragi so vzpostavljeni najmočnejši stiki z zdomstvom. Tudi zdomci se jih udeležujejo, razpravljajo in predavajo. V začetku so bili stiki pogostejši z izseljenci, glede emigracije si pa posebej na Tržaškem niso bili edini. Sprejeli so obiske, naročnine na njihove publikacije, a na kaj več niso bili pripravljeni razen redkih izjem. To je sedaj že preteklost. Tudi intelektualci iz vrst emigracije so že med predavatelji. Po več desetletjih odlaganja so že prišli na obisk k emigraciji, spoznali njeno delo in težave od blizu. Postala jim je zanimiva in njene kulturne ustvaritve spadajo tudi v zamejsko knjižnico.

Kljub živahnemu prosvetnemu in kulturnemu delu, prizadevanjem za biološko in narodno ohranitev slovenstva, moramo priznati, da se narodnega življenja med Slovenci pod Italijo polašča skleroza. Narodna življenska kri ne doseže vseh udov na obronku tega slovenskega ozemlja. Zaenkrat so se začele mašiti samo žilice tega življenja, in je že vsled tega vedno manj odporno. Začetni znaki bolezni so resni. Izgleda, da se bolnik tega ne zaveda dovolj, niti zdravnik, v tem primeru osrednja Slovenija, ne stori svoje dolžnosti.

b) KOROŠKA IN JUŽNA ŠTAJERSKA

Na Koroškem, ki je bila nekdanj enako kot ostalo zamejstvo popolnoma slovenska dežela, in na južnem štajerskem živijo v naših dneh Slovenci pomešani z večinskimi avstrijskim narodom.⁸ Pogošto govorimo o zamejcih na Koroškem, pozabljamo pa na manjšo

skupnost na štajerskem. Za te se nihče ne zanima. Ta dela slovenskega narodnega ozemlja se poleg Porabja najhitreje potujčujeta. Statistični podatki nam povedo, da so leta 1890 samo na Koroškem našli 92.068 Slovencev, leta 1910 je število padlo že na 74.210, leta 1934 na 31.703 in leta 1951 na 23.839. Nacisti pa so imeli na svojih seznamih leta 1939 še 45.000 Slovencev.⁹ Številke iz leta 1951 so gotovo prenizke in so rezultat mahinacije avstrijskih oblasti. Po podatkih, ki jih je zbral mlad raziskovalec, bi naj bilo leta 1987 v Celovcu, glavnem mestu Koroške, še deset do petnajst tisoč Slovencev, a od teh le 1.177 zavednih, ki si upajo pokazati svojo narodno pripadnost v javnem življenju.¹⁰ Te številke so najbrže zelo približne, a glede zavednosti zelo zaskrbljujoče.

Vprašanje življenja in narodnega obstanka dela slovenskega naroda, ki je po sili državne meje vključen v republiko Avstrijo bi naj bilo urejeno po 7. členu državne pogodbe, ki jo je po drugi svetovni vojni podpisala Avstrija z zmagovitimi zavezniki. S slovenske strani se zahteva in vztraja pri aplikaciji tega člena pogodbe samo za Koroško, pozablja pa na spodnjo štajersko. Ker Slovenija ni mednarodno priznana država in ni sopolisnica te pogodbe, niti preko belgrajske federalne vlade, zato so prizadevanja za njeno aplikacijo brezuspešna. Uresničitvi se upira velenemstvo in avstrijska vlada odlaša. Federalna vlada v Belgradu ni dovolj budna in zahtevna, da bi vztrajala, da Avstrija izvrši sprejete obveznosti. Dosedaj še ni podvzela potrebnih ukrepov pri podpisnicah pogodbe, da bi Avstrijo prisilile, če ne gre drugače, da izpolni sprejete obveznosti.

Pri pasivnosti belgrajske in tudi ljubljanske vlade ima gotov vpliv dejstvo, da večino let po podpisu pogodbe vlada v Avstriji socialistična stranka. Ker jim je ideološko sorodna, so do nje zelo obzirni. Tako koroški Slovenci, somišljeniki vladajočega režima v osrednji Sloveniji, volijo pri državnih volitvah socialiste, ostali so razdeljeni, a večina voli Ljudsko stranko, ki prav tako nima čuta za pravice Slovencev.

Življenska potreba je, da obe nazorski skupini dosežeta sporazum in nastopata povezano in samostojno pri vseh volitvah, ker le tako bosta imeli možnost izvoliti lastne predstavnike v deželno in državno zbornico. Kot poskus je enkrat že prišlo do enotne liste koroških Slovencev, a z malo volje in zato brez uspeha. Vsled tega so bili demokratični Slovenci ponovno prisiljeni iskati drugačen izhod, in tako je bil pri avstrijskih volitvah v državno zbornico leta 1987, prvič po drugi svetovni vojni, izvoljen Slovenec v dunajski parlament, a na listi stranke Zelene alternative.¹¹

Neobhodno je potrebna večja uveljavitev Slovencev v družbenem življenju. Vendar je med njimi precej pasivnosti. Kulturno, gospodarsko in politično je manjšina v primeru z večinskim narodom vedno šibkejša, zato je potrebno, da razvije vse svoje sposobnosti v polni meri.¹² Težava pa je, ker je pre malo zavednih in zvestih, da bi poprijeli za vztrajno delo. Njihovo število se stalno manjša. Po prisili 7. člena pogodbe je avstrijska vlada ustanovila v Ce-

lovcu slovensko gimnazijo, uvedla dvojezični pouk v nekaterih osnovnih šolah v okrajih s slovensko večino. Praktično pa dvojezičnost ne velja za pripadnike nemške narodnosti, ker jo odklanjajo. To pomeni, da se morajo slovenski otroci učiti nemščine, avstrijski pa slovenščino, če hočejo. Enakopravnost je popolnoma prezrta. Da se temu vsaj nekoliko odpomore, je Mohorjeva družba ustanovila dvojezično ljudsko šolo v Celovcu.

Izobrazbe tretje stopnje v slovenščini avstrijska vlada ne nudi. Univerza v Celovcu ni dvojezična, poleg tega pa ima še omejeno število fakultet. Za izobrazbo v slovenščini na višješolski ravni se morajo študentje napotiti v Ljubljano ali Maribor, kar brez štipendij zmorejo bolj redki. Veliko se jih odloči za Dunaj, ker imajo na razpolago slovenske študentske domove, nekateri tudi v Gradec. Po končanem študiju nastopi resno vprašanje zaposlitve. Ker jih veliko ne more dobiti na slovenskem ozemlju, so jo prisiljeni iskati v notranjosti Avstrije. Za vsaj delno rešitev tega vprašanja je važna poklicna orientacija, to je, da bi študentje in dijaki izbirali poklice, v katerih bi lahko dobili zaposlitev na domači zemlji. Pri obravnavanju tega vprašanja je avstrijski intelektualec pripomnil, če se bo večina slovenskih študentov odločala za poklic profesorja zgodovine, potem ne morejo pričakovati, da bi dobili zaposlitev v domači deželi. Manjkajo pa izobraženci tehničnih strok.

Družbeno življenje je prenapolnjeno s sovraštvom. Praktično je govornjena slovenščina potisnjena med stene družinskih domov in šolskih prostorov. Nasprotuje se slovenski govornici na ulici, v javnih uradih, slovenskim topografskim napisom. Nekoliko boljše je v verskem pogledu in škofija skuša spoštovati dvojezičnost. Vendar smernice zadnje sinode krške škofije niso ravno nepristransko izpeljane. Politični pritisk ima tudi vpliv na Cerkev.¹³

Prosvetno delo in splošna ljudska kultura se razvijata s sodelovanjem in podporo zavednih Slovencev. Za knjižne izdaje demokratičnih Slovencev skrbi Mohorjeva družba v Celovcu, svojo založbo imajo tudi somišljeniki režima v Ljubljani. Periodični tisk in ustanove za izobrazbo, ki jih ne financira avstrijska vlada, morajo iskati pomoč v Ljubljani. Pri tem podpiranju režim razlikuje med njemu podrejeno Zvezo slovenskih organizacij in Krščansko kulturno zvezo. Prosvetno in kulturno delo prve je močno podpirano in njene publikacije imajo prost vstop v Slovenijo, dočim je podpora drugi bolj pogojna in njene publikacije imajo omejen vstop v Slovenijo, vedno po predhodni cenzuri v Ljubljani in Belgradu. Iz osrednje Slovenije prihajajo kulturni obiski samo na Koroško, nekateri s čistimi nameni, drugi manj. V zadnjih letih pa imajo oboji, somišljeniki režima in tudi demokratični možnost, da vsako tretje leto nastopajo s kulturnimi programi in ustvaritvami v Cankarjevem domu v Ljubljani. Za manjšino je to važen dogodek in vzpodbuda, istočasno pa opozorilo na svoje ustvarjanje in potrebe. Nastope v Cankarjevem domu v Ljubljani dopolnjujejo vsakoletni Koroški kulturni dnevi v Celovcu. Na teh aktivno sodelujejo zamajci in kulturni delavci iz osrednje Slovenije, morda kdaj kateri

izmed zdomcev, vendar so zdomci in še posebej emigranti poslušalci in opazovalci z možnostjo vposega v debato, če se razvije po predavanjih.

Zamejci si izmenjujejo tisk in kulturne obiske, predvsem s pevsкими zbori. Korošci nastopajo na Tržaškem in Goriškem, v osrednji Sloveniji, a gostoljubno sprejemajo vrnjene obiske. Ti nastopi se vršijo v večjih kulturnih središčih, predvsem v kulturnem domu v Tinjah. Sicer ni namenjen samo Slovincem, a je večinoma zaseden z njihovimi prireditvami.

V večjih središčih vodijo kulturno in prosvetno delo intelektualci laiki. Ne glede na idejno orientacijo vzdržujejo pogoste stike z Ljubljano. Zdomstvo na zapadni polobli, predvsem emigracijo, so „odkrili“ v zadnjih letih kot zanimivost, ki jih je presenetila. Na podeželju vodijo kulturno in prosvetno delo ter poslanstvo narodovega ohranjanja predvsem duhovniki. Njim je zaupano tudi vodstvo Mohorjeve družbe, ki je za celoten slovenski kulturni prostor velikega pomena. Le zadovoljiv duhovniški naraščaj je poroštvo, da se bo to delo nadaljevalo.

Izvenzmi dobro razvito kmetijstvo so možnosti ostalega gospodarskega razvoja Slovencev omejene. Glavna „industrija“ na Koroškem je turizem, ki ji donaa več milijonov dolarjev. Vprašanje je, v koliko so pri teh storitvah udeleženi Slovenci. To je težko ugotoviti, predvideva pa se, da je sorazmerno majhen in omejen na kmečki turizem. Kmečki domovi nudijo turistične storitve tujim obiskovalcem, večjih slovenskih turističnih objektov pa nimajo. V zadnjih letih se zaradi vedno močnejšega nemškega pritiska opaža, da slovenska narodna zavest, posebej še zavednost, precej hitro popuščata. Slovenski človek je na tem področju slovenske zemlje podvržen nevarnosti malodušnosti. Če se temu pridruži še povdaranje maloštevilnosti, pomeni isto priznanje veljavnosti nasilja, sprejetja pravil igre, ki jih postavljajo iz vrst drzne tuje večine. Od teh občutkov pa je kar ravna pot v resignacijo.¹⁴ Na narodno, kulturno in jezikovno čutenje vedno vpliva naša človeška drža. Ta pa ne sme nikoli preslišati glasu podedovane in darovane slovenske duševnosti.

c) PORABJE

Slovenci, ki še živijo na tem delu narodnega ozemlja so izmed vseh zamejcev najbolj zapostavljeni, prepuščeni potujčevanju. Le od časa do časa se jih kdo spomni, za obrambo njihovih pravic se nihče ne zgane. Za madžarsko vlado je vse urejeno, za slovensko to vprašanje ne obstoja, še manj pa za belgrajsko.

Ime porabski Slovenci stopi v slovenski besednjak po prvi svetovni vojni, ko je bilo ozemlje Slovenske okrogline ali Slovenske krajine, kot se imenuje že tisoč let, razkosano na dva dela. Po več stoletjih je bil večji del tega ozemlja ponovno združen z ostalo Slovenijo po prvi svetovni vojni, le ozemlje ob reki Rabi z mestom Monoštrom je ostalo pod Madžarsko. Večinski del Slovencev je ta del razkosane slovenske zemlje preimenoval po

svoje. Del, ki je ostal pod Madžarsko je postal Porabje, združeno z ostalo Slovenijo pa Prekmurje. Prebivalci Slovenske krajine so to preimenovanje težko sprejeli. Niso ga razumeli starejši, le postopoma so se po dobrem desetletju sprijaznili mladi, da so Prekmurci.

Slovenci iz Slovenske krajine niso nikoli pozabili na svoje brate ob Rabi. V kolikor jih ni ovirala zasedbena oblast, so jim pošiljali tisk v narečju, duhovnike na izpraznjene slovenske župnije in izmenjavali obiske.

Skozi tisoč let si je Madžarska to ozemlje lastila za svoje naseljeno z Vendi, vrnjeno Sloveniji pa kot odtrgano od njihove države in zato stalno zahtevali s svojo revizionistično politiko. Na mirovnih pogajanjih po drugi svetovni vojni so bile priznane predvojne meje, ker jugoslovanska komunistična vlada ni zahtevala vrnitev Porabja. Glavni razlog bi naj bil zasedba Madžarske po Sovjetski zvezi in soroden komunistični režim.

Kot rečeno so se med vojnama za te Slovence zanimali predvsem duhovniki in jim posredovali katoliški tisk v narečju, učili ljudstvo narečne slovenščine. Po drugi svetovni vojni je vladajoči režim v Sloveniji to preprečil in Porabje je bilo prepuščeno umiranju.

Le počasi, v koliko je v nasprotovanju veri popuščal vladajoči režim, se je začelo premikati na bolje, postopoma so bili vzpostavljeni stiki in omogočeni obiski. Med tem časom se je v osvobojenem delu Slovenske krajine prenehalo z izdajanjem narečnega tiska, ker generacije, odrasle med vojnama in po vojni, že obvladajo knjižno slovenščino. Tako so se knjige v knjižni slovenščini skušale posredovati tudi Slovincem odstran meje, kar pa je trčilo na skoraj nepremagljive ovire. Ob otvoritvi drugih kulturnih dnevov porabskih Slovencev v Cankarjevem domu v Ljubljani 12. marca 1987 je slovenski verski tednik zapisal: „Porabski Slovenci s svojo narečno govornico ne morejo spremljati in sprejemati sporočil, ki so napisana v slovenskem knjižnem jeziku. V slovenski knjižnici v Monoštru ostanejo knjige nedotaknjene. Lahko sežejo le po slikanicah. V njih ni občutka narodnostne enakopravnosti, čutijo zapostavljenost, ta se jim je zajedla v zavest. Mladi se vključujejo v delovne procese izključno madžarskih podjetij. V Porabju ni male industrije, ni industrije z razvito tehnologijo; razvoj tehnike je tudi izziv za razvoj jezika, ta pa se ni mogel razvijati. Narečni govor že v otrocih poraja občutek manjvrednosti, tudi odrasli se v javnosti sramujejo svojega jezika. Kljub poskusom dvojezičnih šol slovenski učitelji med seboj govorijo madžarsko, tudi otroci in mladina. V vrtcih skoraj ni slovenskega jezika, v šolah le nekaj ur“.¹⁵

Kljub pomanjkljivemu znanju slovenščine je nekaj intelektualcev končalo izobrazbo na ljubljanski ali mariborski univerzi. Ko se vrnejo med svoje ljudstvo, se trudijo, da bi narodno rešili sorojake. Posredujejo pri madžarskih oblasteh. Pri tem pa nastopijo velike težave. Formalna pota so tako dolga, v neskončnost segajoča, da nazadnje vsi dobri načrti zvedenijo, preden pridejo od človeka

k človeku, je zatrjevala sogovornica pri okrogli mizi v Cankarjevem domu.¹⁶

V Cankarjevem domu v Ljubljani imajo porabski Slovenci redko priliko, da pokažejo svojo folkloro, svoje prosvetno delo, pevske skupine in ročna dela. Vse zbuja zanimanje pri obiskovalcih. Vendar to ni dovolj, samo folklor in skromno prosvetno delo ne bosta rešila narodne skupnosti. Madžarska bo izpolnila svojo dolžnost do manjšine, če dovoli popoln razvoj narodne in kulturne zavesti. Za doseg tega bi morala in mora odločno nastopiti slovenska vlada, podprta s strani belgrajske.

Tudi precej zaprta državna meja je velika ovira za medsebojne stike z osrednjo Slovenijo. Pri Gornjem Seniku komaj zadnji dve leti obljubljuje, da bodo odprli mejni prehod, sicer že prepozno, in tako omogočili hitrejši dostop do slovenskih vasi, povezano s slovenskimi šolami in pogostejše kulturne stike.

Izredno boleče je biološko izumiranje. K temu veliko pripomore majhen naravni prirastek, narodno mešani zakoni in beg mladih v notranjost Madžarske. Mladi si želijo višjo življensko raven, ki jim ga po Madžarih zapostavljeno Porabje ne more nuditi. Glede zaposlitve bi se dalo pomagati. Če v Sloveniji lahko dobijo zaposlitev delavci iz južnih republik jugoslovanske federacije, zakaj je ne bi mogli dobiti mladi Slovenci iz Porabja? To bi bila ena izmed močnih povezav in pomoč pri utrjevanju narodne zavesti, obenem pa bi imeli priložnost priučiti se knjižne slovenščine. Skozi desetletje so slovenski duhovniki ohranjevali poleg vere tudi slovenstvo na tem delu slovenske zemlje. Kljub madžarskemu nasprotovanju in grožnjam niso klonili. V naših dneh je duhovniških poklicev vedno manj in v kolikor jih je še, odklanjajo dušnopastirsko službo med Slovenci oziroma izrinejo slovenščino iz Cerkve.¹⁷ S tem je zadan hud udarec bodočnosti porabskih Slovencev. Rešitev je, če se duhovniki iz osrednje Slovenije, konkretno iz Slovenske krajine, ki obvladajo narečno govorico, odločijo za dušnopastirstvo med njimi. Povečali bi se tudi medsebojni stiki in sodelovanje. Ostane pa vprašanje, če bi vladi v obeh državah to dovolili.

Porabski Slovenci so izmed zamejcev najbolj ogroženi, njihova bodočnost za prihodnje desetletje je negotova, če vlada osrednje Slovenije ne bo pri madžarski vladi podvzela konkretnih ukrepov in zahtevala, da se Slovincem zajamčijo enake pravice kot jih uživa madžarska manjšina v Sloveniji. Razmere ne dovoljujejo odlašanja. V zadnjih letih je namreč madžarska vlada začela že spreminjati narodni značaj Porabja. Polašča se zapuščenih slovenskih domov in posestev ter zemljo pogozdi. S tem hoče na nov način zabrisati znake slovenske prisotnosti na tej zemlji pred bodočimi rodovi.

ZDOMSTVO, TUJINA IN SPREJETJE OSEBNE ŽIVLJENSKE DANOSTI

Tudi zdomstvo je skrb in bolečina vsakega naroda ne glede na to, kakšen političen režim upravlja njegove državne posle. Vključuje

člane narodne skupnosti, ki so se iz različnih razlogov in nagibov napotili na tuje. Pri tem nehote nastaja vprašanje, češ ali je res bilo potrebno, da so odhajali? Ali ni bilo vmes včasih oziroma pri nekaterih nekaj iskane avanture poleg gospodarskih in političnih razlogov? Ne glede na vzroke, dejstev ni mogoče obiti ali zanikati, zato sledi vprašanje, ali jih je narodna skupnost spremljala med bivanjem na tujem?

Največ Slovencev je do naših dni šlo na tuje iz gospodarskih razlogov. Gospodarski polom, brezposelnost, večji kos kruha, večji zaslužek, ki ga v domovini ni bilo mogoče doseči, so jih vodili na tuje. Toda tudi na tujem se ta pričakovanja mnogim niso uresničila, tujina jih je ogoljufala in razočarala.

Večina slovenskih izseljencev ne gre na tuje z namenom, da bi ostali za stalno. Izselitev bi naj bila začasna, zaslužek za odplačilo dolga,boljšanje ali razširitev posestva, pri intelektualcih strokovna izpopolnitev in odgovarjajoča zaposlitev, ko se doma razmereboljšajo, pa vrnitev. Stoletna realnost priča, da v večina primerih ni tako.

Slovenskega izseljenca spremlja takoj v začetku veliko domotožje. Domovini in narodu, iz katerega je izšel, obljublja zvestobo. Pisemski stiki z domačimi in drugimi sorodniki mu ne zadostujejo, če živi v skupinah ali sorazmerno v bližini s sonarodnjaki, ustanavljajo prosvetna društva. Ta bi naj vsaj deloma nadomestila domači kraj. Življenska doba teh društev je navadno enaka življenski dobi prve generacije izseljencev in če so se naselili v različnih časovnih obdobjih, dosežejo častitljivo starost osemdesetih let ali več, kot pričajo primeri v zahodni Evropi in v Združenih državah Amerike. Z delom teh organizacij so izseljenci še tesneje povezani z domovino in preko teh se v veliko primerih domovina zanima, pomaga in sodeluje z njimi.

Poleg domotožja in spominov na domovino ohranjajo pri življenju organizacije in društva izseljencev predvsem izseljenski duhovniki. To organizirano že od leta 1908, ko je bila ustanovljena Rafaelova družba, a jo je sedaj vladajoči režim v Sloveniji zatrl. Poslanstvo duhovnikov med izseljenci je predvsem verskega značaja, a temu dodajo še prosvetno in kulturno delo, pouk slovenščine za otroke in vse drugo potrebno za ohranitev slovenstva. Sedarj slovensko oblast in njeno Slovensko izseljensko matico slovenstvo ne zanima dosti, ampak izseljencem vsiljuje skupni jugoslovanski imenovalec z močno politično barvo. Če le more, ovira delo duhovnikov. To bolečino in druge obdržijo za sebe, predvsem ko se srečujejo z realnostjo, da druga generacija ni več slovenska, ni prešla slovenske besede ali pa jo je zavrgla in se predala pragmatizmu.

Nasproti uradni jugoslovanski režimski politiki, duhovniki, posebej v Evropi, izseljencem priporočajo, da se naj povsod predstavijo kot Slovenci. Izseljenski duhovnik v Nemčiji Janez Zdešar pravi: „Naš namen je pomagati slovenskim ljudem v tujini, dokler je potrebno. Koliko časa bo še, je pa sedaj zgoči problem nas

samih. Naši ljudje v tujini se že v drugi ali tretji generaciji odpovedo slovenstvu. Z žalostjo opazujemo, da k temu kaj dosti ne moremo in ne smemo narediti, ker točno razlikujemo med zdomskimi in zamejskimi Slovenci. V tujini, kamor so se ti ljudje preselili kot posamezniki kot kapljice v morju, je pa nujno, da prej ali slej pride do zlitja s tistim narodom. To pa nas seveda boli. Vendar tega preprečiti ne moremo. Tudi ne bi bilo prav, če bi se proti temu za vsako ceno borili. Naša naloga je, da tem ljudem pomagamo do organskega prehajanja, ko bodo morda že postali Nemci ali pa Francozi, pa se bodo z veseljem spominjali, da so sinovi, vnuki ali pravnuki Slovencev".¹⁸

To pesimistično gledanje izseljenskega duhovnika na bodočnost izseljencev izhaja iz trde življenske izkušnje. Tako gledanje najdemo skoraj povsod, kjer živijo slovenski izseljenci. Je neizogibno, da je tako? Ne, z več narodne zavesti in zavednosti, z narodno vzgojo v družinah in organizacijah se lahko marsikaj spremeni. Gotovo je, da je asimilacija hitrejša med narodi, ki so že formirani kot pa med tistimi, ki so komaj še v iskanju in oblikovanju svoje biti, kot je to v deželah zahodne poloble in Avstraliji.

Politična emigracija, ki se je po drugi svetovni vojni naselila v deželah zahodne poloble in v Avstraliji, je v prvih letih pokazala veliko narodne zavesti in zavednosti, veliko domotožja spremljanega z gnevom do v domovini vladajočega komunističnega režima, a se po 40. letih z drugo generacijo približuje stanju izseljencev. Morda je bila izjema emigracija, ki se je naselila v Združenih državah, ki je imela priliko, da se lahko pridruži že obstoječim organizacijam izseljencev, a je to prezrla in v veliki večini narodnostno hitro klonila. Predala se je pragmatizmu. Nekateri hočejo to opravičiti. Praviijo, če se v Združenih državah priseljencev vključijo v svojo narodno skupnost, ga večinska skupnost odklanja, če že ne zapostavlja.¹⁹ Zato se prva in druga generacija, rojeni v novi deželi v največ primerih že popolnoma asimilirata zaradi pritiska okolja, zato ne govorijo jezika staršev niti ne prevzamejo navad in običajev. Nekateri izmed njih se povzpnejo na vodilna mesta, kar je bilo staršem onemogočeno in se že vsled tega istovetijo z deželo, v kateri živijo.²⁰ Istovetenje pomeni nekako spreobrnitev, ne samo asimilacija, v duševnosti, odpovedati se koreninam, kulturi staršev in pretrgati vezi s preteklostjo staršev in zgodovino lastnega naroda. Zaradi napredka čutijo v začetku hvaležnost do nove dežele in njenega družbenega reda, potem pa se to spremeni v jezo in zagrenjenost zaradi protinaravnih zahtev okolja.²¹ Čutijo, da niso to, kar trdijo in kažejo na zunaj, zato tretja generacija in naslednje rojene v novi deželi začnejo iskati korenine svojih dedov. Življenska realnost jim dokazuje, da nastajajoča kultura v temeljih ni enotna, ampak mešanica kultur primitivnih prebivalcev, anglosaksonskih naseljencev, afriških sužnjev in evropskih kmetov.²² Ta mešanica še ni spojena, nima pravega obraza. To jih sili, da iščejo pota do lastnih korenin.

V ostalih zahodnih deželah, če se je naselila v večjih skupinah,

in v Avstraliji, je emigracija hotela ohraniti slovenstvo, zato je ustanovila organizacije za kulturno in prosvetno udejstvovanje ter šolske tečaje za otroke za pouk slovenščine. Skušala si je ustvariti del Slovenije na tujem, „lastno“, ker je odklanjala režim v osrednji Sloveniji. S to odločitvijo stiki z domovino niso bili nikoli pretrgani. Ostala je duševna povezanost, domotožje, spomin na tisoče pobitih, stiki z domačimi, naročnina na različne publikacije in knjige. Preko kulturne izmenjave se je povezala tudi z zamejstvom.

Prva generacija je še vedno pod psihološko težo medvojnih dogodkov, ki je večkrat druga in tretja generacija ne razumeta. Nerazumljivi so bili do predkratkim ohlapni stiki z verskimi občestvi. Le počasi se je tajal led. V deželi ob Srebrni reki pod Južnim križem je prišlo do spremembe z obiskom nadškofa Šuštarja in vsemi, ki so mu sledili. V ostalih deželah je do te spremembe prišlo veliko hitreje. Kot so bili včasih obiski osrednje Slovenije in zamejstva greh, so postali potreba.

S kulturnim delom je emigracija skoraj povsod, kjer je ostala narodno zavedna dosegla lepe uspehe. Vzbudila je tudi več aktivnosti pri predvojnih izseljencih, predvsem pa postala zanimiva za osrednjo Slovenijo in zamejstvo. Obiskovalci so polni hvale za kulturne uspehe, predvsem dosežene v deželi ob Srebrni reki. Večkrat pretiravajo, vse vidijo rožnato, le redki čutijo, da je vsakdan drugačen. Obisk je praznik za obiskane, a praznik ni vsakdanjik. Obiskovalcu se pokaže najboljše, nepospravljenih kotov ne pozna, zato je njegovo poznanje dejanskih razmer nepopolno. Le malo se jih tega zaveda in s tem računa. Obiskovalcem se mladi rod predstavi kot Slovence kljub temu, da se jim ta pripadnost v družinah, na prireditvah in publikacijah zanika. Kljub velikim prizadevanjem za slovenstvo, se mladim ne pove, da so Slovenci, se jim ne nudi narodne vzgoje. Narodna pripadnost se istoveti z državljanstvom, za to so Amerikanci, Kanadčani, Avstralci in naštevane še gre naprej. Pozablja se, da so narodi nastali z direktnim božjim vposegom v razvoj in zgodovino človeškega rodu,²³ da je narodnost otrokom slovenskih staršev darovana enako kot življenje, je del njihove duševnosti. Ta božji dar in življensko realnost lahko posameznik sprejme ali odkloni, zatreti ali odpraviti je ne more, spremljala ga bo vse dni življenja. Človekova duševnost se v globinah spreminja in prilagaja zelo počasi.

Včasih že med prvo generacijo izseljencev in emigrantov potem, ko so se navzeli gotovih simpatij do dežele, v kateri živijo, nastopi neka razdvojenost glede narodne pripadnosti. Taka nesamozavest slovenskega človeka poraja tragikomične prizore. Veliko se jih ne zaveda, da na narodno, kulturno in jezikovno čutenje vpliva naša človeška drža. Kdor ne gre pri tem v globine svoje duševnosti, izgubi pokončnost, postane zmeden. Mladim se s takim zadržanjem povzroča duševno razklanost.²⁴ Narodnost ni samo ontična danost.²⁵ ampak tudi ontološka, zato ni odvisna od

vpliva družbe, okolja. Družba je abstrakten pojem in če ta abstraktnost lahko vpliva na človeka posameznika, enako tudi on vpliva na ostale. Nihče ne more biti masa, vsak ohranja svojo individualnost in osebnost, piše svojo zgodovino, ki je del celotne zgodovine človeštva.

Narodne pripadnosti ne moremo istovetiti ali podrediti državljanstvu, državi, ki je politična in pravna organizacija, da skrbi za skupno blaginjo državljanov. Zavedati se moramo, kot že rečeno, da je narodnost ontična danost, politična družba pa zunanost; narodnost je v globinah duše, politično je zunanje, na površju; narodnost je stalna, politično je začasno; narodnost je duhovna, politično je stvarno; narodnost je nesmrtna, politično je minljivo. V narodih prebiva duh, v družbah (poleis) pa se giblje človek s svojo razumnostjo in organizacijsko sposobnostjo.²⁶ Upoštevaajoč lestvico vrednot, je duhovno vedno nad tvarnim.

Edino živo bitje na zemlji, ki lahko samo načrtuje in oblikuje do gotove meje svojo prihodnost je človek, ker ima razum in svobodno voljo. Pri tem načrtovanju pa je dolžan upoštevati in izpolnjevati božjo voljo. Ni odveč ponoviti, mladim slovenskih družin na tujem je slovenstvo darovano, je božji dar, zato zvestoba temu slovenstvu ne more biti odvisna samo od volje in čustev,²⁷ niti zvestobe prednikom,²⁸ ampak od zvestobe samemu sebi, svojemu človeškemu poslanstvu, skratka, sprejetjem božje danosti. Duševno zdrav in uravnovešen človek lahko služi skupnosti ne glede na različnost, ker le ta vodi k harmoniji in dopolnjevanju človeškega rodu. Dvoživke so vsaki skupnosti škodljive.

BITI ALI NE BITI

Za Slovence v osrednji Sloveniji, zamejstvu in zdomstvu se postavlja osnovno vprašanje: Biti ali ne biti, kot je zapisal Denis Poniž.²⁹ Pehanje za tavnimi dobrinami, udobje in razkošje raznarodujeta slovenskega človeka doma na slovenski zemlji, enako v zamejstvu in zdomstvu, tako da je otopel za narodnostne vrednote in popušča v narodni zavesti in zavednosti. Stojimo pred vprašanjem, nas bosta potrošništvo in materializem res omamila, da bomo pozabili biti Slovenci ter drugod iskali izgovore in krivice, da si bomo odpustili lastne grehe.

Velike vrednosti je tudi Poniževo opozorilo, ko postavlja za vzor Črtomira, Slovenca izpod Triglava, da se je treba spreobrniti. Slovenci v osrednji Sloveniji, zamejstvu in zdomstvu se moramo spreobrniti in nastopiti pot duhovne obnove, ki edina vodi k ohranitvi slovenstva, ne glede na kraj, kje se nahajamo. Vsi moramo iskati to, kar nas povezuje, opustiti, kar razdvaja ter podvzeti pot složnega dela za svobodo na slovenski zemlji in zvestobo slovenskemu narodu vseh, ki živijo na tujem. Za dosego tega je potrebna medsebojna iskrena povezava in pomoč.

¹ Joe Holland, Peter Henriot S.I., Social analysis, Dove communication and Orbis book, sstr. 14.

- ² Ace Kremolja, Nevarna postaja med starim in novim, Naši razgledi, 12. 6. 1987, str. 326.
- ³ Mladika, št. 2/3, 1987, str. 36.
- ⁴ Ustava SR Slovenije iz leta 1974, Državna založba Slovenije, 1974.
- ⁵ Mihaјlo Popović, Kakšna družba smo? Naši razgledi, št. 16, 1987, str. 465.
- ⁶ Vladimir Klemenčič, Obmejna področja se spreminjajo, Naši razgledi, št. 16, 1987, str. 454.
- ⁷ Istotam
- ⁸ Istotam
- ⁹ Ljubo Sirc, Austria and Jugoslavia, The Economist, 13. 11. 1976.
- ¹⁰ Franc Merkač, Slovenci v Celovcu, navaja Mladika, Trst, št. 5/6, 1987, str. 63 in 73.
- ¹¹ – Več vztrajnega dela in zdrave pameti, Družina, št. 15/16, 1987, str. 4.
- ¹² Istotam
- ¹³ Istotam
- ¹⁴ Istotam
- ¹⁵ Kako je tam, kjer načelno ni problemov?, Družina, št. 13, 1987, str. 16.
- ¹⁶ Istotam
- ¹⁷ Istotam
- ¹⁸ Janez Vasle, Slovensko dušnopastirstvo v Evropi, pogovor z dr. Janezom Zdešarjem, Svobodna Slovenija, 30. 7. 1987, str. 2.
- ¹⁹ Joe Holland, Peter Henriot S.I., op. cit., str. 22.
- ²⁰ Esteban Polakovič, La formación del ser nacional, Buenos Aires 1987, str. 40.
- ²¹ Istotam
- ²² Joe Holland, Peter Henriot S.I., op. cit., str. 27.
- ²³ Gen. 9, 32.
- ²⁴ Pavel Fajdiga, Razgovor o narodnosti, Meddobje XXI., št. 3/4, 1986, str. 181-184.
- ²⁵ Vinko Brumen, Pisma o slovenstvu in slovenščini, Meddobje 1/2, 1984, str. 98.
- ²⁶ Esteban Polakovič, op. cit., str. 9.
- ²⁷ Božidar Fink, Narodno družbena vprašanja, Duhovno življenje, maj 1987, str. 207-213.
- ²⁸ Marko Kremžar, Misli ob shodu, Svobodna Slovenija, 14. 5. 1987.
- ²⁹ Celovski zvon, citirano v Družini št. 5, 1987, str. 14.

VINKO BELIČIČ: PESEM JE SPOMIN

Malokrat se srečamo že v življenju s pesnikom z vso njegovo pesniško produkcijo; navadno pesnik izda eno ali več pesniških zbirk — izbranih pesmi — v katerih ponudi bralcu del napisanega; še slabše pa je, če z njim opravijo njegovi občudovalci, ki zberejo nekaj njegovega dela in ga predstavijo bralcem. Morebiti so pesmi v njem, nad katerimi je pesnik že v življenju v dvomu skomiznil z rameni, tistih pa, ki jih je imel za najboljše, pa v zbirki sploh ni.

Vinko Beličič, kot da bi se hotel zavarovati pred takimi poskusi, je zbral vse, kar je napisal v več kot polstoletju in to postavil pred bralca v zbirki „Pesem je spomin“. Zbirka bo tako služila ljubiteljem lepe pesmi, služila pa bo obenem tudi poznejšim raziskovalcem, ki bodo v njej našli vse potrebno. Vsega pravzaprav ne — bralec bo moral sam poiskati vzroke, zakaj je mladi, nadarjeni, plodni slovenski umetnik živel in bo skoraj gotovo tudi umrl v tujini, če se razmere v domovini ne spremenijo, ne da bi stopil v petih desetletjih enkrat samkrat v Slovenijo. Morda je bilo bolje tako za nas kot narod. Primorski bi se najbrž pisala drugačna usoda, če ne bi bilo Beličiča. V polstoletju so šle čez njegove roke generacije primorske mladine, pri tem se pa spomnimo tudi njegovega prizadevanja za slovensko šolstvo in pripravljana učil zanj. Najbrž bo tudi marsikateri bralec moral spremeniti nazore po branju zbirke o „mehki belokranjski dušici“, marsikoga pa bo naravnost napadel dvom: take ljudi smo imeli, v tujini so živeli, doma nam niso povedali ničesar o njih. Zakaj? Zato, ker Beličič ni našel milosti v očeh sedanjih in prejšnjih oblastnikov, ni se jim skušal klanjati, ugajati, moledovati za kos krsha, vihteti kadilnice licemerja in pritrjevati njihovim muham enodnevnicam.

Zbirka je razdeljena na pesmi prve in druge domovine in to delitev je napravil Beličič sam. Toda moremo imeti prvo, potem pa še drugo domovino?

Moremo!, in prav njegova zbirka to dokazuje. Čeprav ni ostrega preloma, prepada med prvim in drugim delom, ga bo bralec občutil v pesmih. Beličič se ne obdaja z gloriolo skrivnosti pri zbirki Pesem je spomin. Preprosto pove, da je naslov zbirke dobil iz Staigerjeve Grundbegriffe der Poetik. Biti pesnik pomeni študij in šele potem ustvarjanje, toda to iz spomina. Tega pa ni, če pesnik ni polno živel, predvsem lirski

pesnik. Doživeto sili na pot iz notranjosti v obliki spomina in ta mora biti zadosti močan in podan na način, da bralec podoživi občutke ustvarjalca.

V naravi pesmi je, da poje, zato Beličič ne samo da ohranja ritem, rimo, asonanco, ampak jih zavzeto išče in pili do popolnosti. Njegove pesmi so kratke, zgoščene, redkobesedne, vse odvečno je odstranjeno, zato so pa zveze in besede, ki jih v njih uporablja, toliko bolj vzpodbujajoče spomin. Spomin nam starim, kaj pa mladim? Tem bodo vzbujale asociacije, pritegnili jih bodo arhaizmi, blesteče metafore, obujanje časa, ki ga niso poznali, čustev, ki jih niso doživljali. Beličič je aktualen za našo generacijo: po tolikem seksualizmu, pornografiji, erotizmu je bil nujen odklon in mlada generacija se je odvrnila in začela iskati novih poti in motivov — vračati se je začela k staremu, vendar povedanemu na nov način. Oglejmo si samo kako Beličič obravnava žensko in ljubezen v svojih pesmih. Beličič žensko idealizira, predstavlja nam jo v svojih prvih pesmih kot plaho pastirico, sramežljivo kmečko mladenko, zrelo, vendar ne životnih strasti zbujaajočo dekle, bodočo spremlevalko, zvesto ženo, za družino se žrtvujočo mater. Vrh vsega ženskega mu je bila mati in njej posveti tudi zvočno lirsko fantazijo, edino, ki bi se dala uprizoriti na odru. Če je prej šlo za Ewigweibliche, ki sega od otroških let do zrelosti, dobimo pa v tej fantaziji, ki nosi močan naboj izpovednosti, lik slovenske matere, ki ga je opeval že Cankar: neogljenja, uboga, od dela ubita in izmučena, vendar polna življenske modrosti, poleg te pa še zaupanja in občudovanja do sina: Preveč si šolan, da bi te umela, a vem da tak boš kakor sem želela. Povezal je Prešernovo Vrbo in Sv. Marka s Cankarjevo materjo iz Kreutzerjeve sonate s svojo materjo in nam dal nov lik matere našega časa. Pri vseh treh je bila mati in njeni nauki tisto, kar je zmagalo. Za Beličičevega Sina ni moderno biti nezvest — kot on se tudi sam oklepa materinih naukov, strmi na meji iz Druge domovine v Prvo, nepotešen, nerazumljen, zagrenjen. Morda bi ga primerjali Papežu, toda v njegovih Dveh svetovih je že vdanost v usodo in čeprav sta oba Belokranjca, dveh domovin ne občutita na isti način; skupno je morda domotožje po prvi domovini, po ljudeh in času, vendar je pri Beličiču bolj poudarjena miniaturnost: dren, šipek, trta, brajda, leska, trobentice, rašelika, jagneč, česmin, pelin, drozgi, strnadi, liščki, škržati, paštna, oblaki, kamni, trave, še lahkota travnega semena, ki išče zemlje na perutih vetra — na vse to je priklenjen Beličič z nevidnimi koreninami, vse to je zapustil v Prvi domovini. Papež si je iskal nadomestila za vse to, Beličič ne, zanj ga ne more biti.

Kot pesnika kmečkega življenja bi ga lahko primerjali Sergeju Jesenin, toda ne Jesenin, človeku, Beličič ni maral, ni iskal, ni hotel menjavati gospodarja. Ni maral biti kakor Efim Lakejevič Pridvorov-Demjan Bedni. Najbrž bomo zastoj čakali od njega Jeseninovih samoočitkov: „...kaj si storil z mladimi leti?“ Jesenin samouk je bil kmečki pesnik, medtem ko je Beličič pesnik kmečkega življenja, seznanjen z zadnjimi novostmi poezije. Prav v tem se nam pa odpira rodovitno polje za raziskavo in primerjanje Beličičeve in Balantičeve poezije. Mislim, da ne bi bila preveč drzna trditev, da je Balantič imel

v Beličiču predhodnika. Le nekaj primerov: kot Balantiča bodo tudi njega sprejele „ugasle, obmolke bodo te dobrave, ko mu bo smrt izsrkala dehteče mi pozdrave in na srce me tiho poljubila.“ Tudi on vzklika z Balantičem: „...nekoč bo lepo, kako bo lepo, kako bo lepo!“ Kot Balantiča v Gonarskih sonetih vabi domovina, tako tudi Beličiča:

„...vabi v snegu vas — kruh in toplina,
cerkev, zvonik in križ varujejo hiše,
dobro je, kjer smo vsi ena družina.“

Balantičev „Gospod za Tabo se bom zdaj napotil!“ je že Beličič izrazil s podobnimi stihii v „Posvečeni mladosti“, samo da z drugimi besedami: „Gospod, posvetil sem Ti mlada leta:

k svetlobi pot, ki v večnosti naj mine.
Ti veš: v kaluže silijo stopinje
in ozka steza v trnje se zapleta.“

Beličičev „Jaz ne nosim sreče“ zlahka primerjamo Balantičevemu „Pozabi me“ iz „Umirajoče sle“. Spočil se bom v naročju Tvojem: tam je moja ljuba, tiha domačija, v uteho žeji z Balantičevo v uteho moji žeji. itd.

„Ljubezen zdaj tako boli“ je bila napisana l. 1935 in Balantič je začel pesniti šele okrog l. 1940-41, tako da je vrsto metafor že dobil izpred enega desetletja prej. Mislim, da bi globlja analiza pokazala še na večjo sorodnost v ritmu in rimi. Ni to ocena enega ali drugega — s tem bi hotel pokazati samo, da je Balantič že imel predhodnika, ko je začel pesniti.

Morda bo imel kdo Beličiča za religioznega pesnika, vendar dvomim, da je njegova poezija religiozna. Res je, da dobimo pri njem že pred Marijanskim letom najnujnejše in najgloblje, ki ga je strnil v tri kratke stihe v pesmi Fatimska Marija zapušča Prosek:

Ti, ki raztapljaš v srcih led,
daj, da zmagamo svet —
ostani, ostani v nas!

Ni se mogel ne hotel ogniti temi pobitih domobrancev v Rogu. Z Antigono sprašuje sivolasega Kreonta: „Polinejk, ne boš nikoli otet?“ Beličič je bil iz našega tabora, tabora premagancev, ne samo tistega, ki je izgubil v državljanski vojni, ampak tudi tistega, ki se ni mogel, ne hotel prilagoditi zmagovalcem, zato je tudi med tistimi tisoči z „molkom pozabe odetih“. Malo članov akademskega kluba Straža je ostalo, še manj pa se jih upa danes priznati, da so še istih nazorov. Beličiča ni med njimi! ni ga med premaganci. MI-KA-EL, kdo kot Bog, se sprašuje v ganljivem epitafiju za vodjem, duhovnim vodjem in idejnim dr. Lambertom Ehrlichom, za župcem, Kikljem, pobitih od zločinske roke komunistov. Ostal je sam, toda:

Ni me strah, ne klecajo kolena,
dalj hodim, bliže so mi zvezde.

Res je, da je tudi tukaj religiozni moment, toda Beličič ne propoveduje religije, Beličič religijo živi.

Lirski pesmi je lastno, da se spremlja z liro, s petjem, vsaj некоč je bila lirski pesem taka. Če danes temu ni tako, so morda lirski pesniki krivi, ker so pozabili, kaj je lirski pesem. Pesem je, da poje, pravi Beličič in njegove pesmi so uglašali, kar je dokaz, da je zadel, ne samo bistvo lirski pesmi, ampak tudi bistvo narodne duše. Že zgodaj so jih uglašali: Geržinič, Vrabec, Merku, Vodopivec, Lípovec. Že s pesmijo samo je bil Beličič nevaren, z uglašeno je postal dvakrat nevaren; če se pesem pozabi, se ne more pozabiti njenega napeva. Služi nam pri obujanju spomina na čas, ki ga ni več, tudi kraja, kmečkega dela, ljudi, pokrajine ni več. Melodija nam jih vtisne v spomin, jih priklene v nas, da jih ne moremo več pozabiti. Lep je bil ta čas, včasih trd in okruten, toda Beličič izpusti zadnjega, kakor da ga ne bi bilo.

Z zbirko Pesem je spomin je Beličič postavil trajen spomenik Beli Krajini. Zanj je bila in je simbol sreče, miru, zavetja in varnosti, predvsem pa lepote, čeprav je bila tako revna.

Beličič je dozoreval in dozorel zgodaj in to dozorelost opazimo že med tridesetimi in štiridesetimi leti. Središče njegove poezije ni svet resničnosti in dejanskosti, njegovo sporočilo je globlje. Vedno znova nas prevzame njegov svet otožnosti, v katerem se srečamo z intimno razrešitvijo Beličičeve poezije: otroška zaupljivost, naivna odkritost, nezapletena preprostost, modrost iz zemlje, časa prijateljev, sosedov. Vse je naravno zanj, vse gre po zakonih narave; rojstvo, ljubezen, delo, le ob nasilni smrti se ustavi kot prestrašen otrok. Vse to je pa podano v skrajni prečiščenosti besede in izbranosti.

Pesnik Beličič je bil dolga leta sodelavec Doma in sveta, katerega stoletnico smo praznovali lansko leto. Ob tej priliki je izšel spominski zbornik Doma in sveta s še preživeliimi sodelavci, le njega pogrešamo. Morda bomo morali spremeniti sodbo o mehki belokranjski duši, ki sanja o beli brezici in daljnem stelniku tam „onkraj“? Še ob tisto se je obregnil v petdesetih letih Boris Zihel: „Le čemu opevati brezico belo, za napredek nepotrebno, če pod njo ne stoji mitraljez?“ Beličič bi mu odvrnil, da je brezica odveč, če pod njo stoji mitraljez. Saj dejansko mu je — z molkom in sedaj s Pesmijo. Zahrumel je okrutni čas, ptica pevca je ranil, ni ga pa povozil. Tam je ostal na meji, na robu obljubljenе zemlje jokajoč.

Pesem je spomin je založila založba Tabor, natisnila pa tiskarna Graphart v Trstu v 500 izvodih.

Zbirki je dodano kronološko kazalo nastajanja pesmi, da moremo tako videti v številkah rast, razvoj, leta plodovitosti in zastoja, predvsem pa nastanek posameznih pesmi in iz nje notranji utrip Beličičevega življenja.

KRONIKA

JOŽE LOVRENČIČ

STOLETNICA ROJSTVA DR. JOŽA LOVRENČIČA, PESNIKA, PISATELJA IN VZGOJITELJA

„Kobariški Kot“ – saj poznaš ono čudovito dolino, ki je pogreznjena med Matajur in Stol, med Krn in Mijo in jo ob Kobaridu robi Soča, tam onkraj Kreda pa Nadiža; skozi njo se vije ob Idriji ona lepa bela cesta, ki baji o davnih Karnih, o legijah stare Rome in o vseh, ki so hoteli pod južno sonce, zlasti o našem rodu, ki je tod prodiral in tam doli ob Nadiži pri Briščah in na južnih rebrih Matajurja nad Čedadom strahoval ponosne Langobarde, njih ni več, naš rod pa je ostal. In še priča o Akvileji patriarhov, ki so tod uvedli krščanstvo, govori o davnih naših pravicah in o bojih križarjev, ki so šli nad Kobarid in še o Turkih in o potujočih študentih, ki jih je vabila Padova, o nesrečnem študentu iz Trente govori – saj si bral o njem – o napoleonskih vojskah in o vojskah preteklega stoletja in še o grozi, ki je zavladala ob njej, ko so prihrumeli tujci, zemlje lačni ... In če jo znaš poslušati, ti pravljíči o stoterih tajnah naših gor ...

Tam sem doma.

Stokrat sto veselj sem tam užil in žalosti in bridkosti tudi ...

Tako je napisal J. K. Rejec (psevdonim Joža Lovrenčiča v „Med Scilo in Karibdo“, Mentor, 16. letnik, oktober 1928, št. 1-2):

Rojenice rajajo
roke si podajajo
in novorojenčku bajajo ...

Bilo je 2. marca 1890. pri Košanovih v Kredu, ko so ga rojenice sprejele v življenje in mu prvič odprle pogled v prelepi Kobaríški Kot in dolino Nadiže, ki jo bo nekoč opel in opisal v svitu davnih legend in bajk, ki oživljajo kraj iz roda v rod.

„V imenu božjem primem za pero,
da dogodivščine zvesto popiše,
ki gajale so v bovških se gorah ...“

kakor pravi sam v Sholarju iz Trente, tej največji slovenski epični pesnitvi, s katero je dal plastično kroniko trentarskih zgodb.

Košanov Pepi, tako so mu pravili doma, je rasel, poslušal bajke in pravljice svoje stare matere, končal ljudsko šolo v Kredu in s pomočjo krejskega vikarja Fona šel na gimnazijo v Gorico. Do pete gimnazije je stanoval v deškem malem semenišču, a potem je ta zavod zapustil. Kot je sam pravil, se je sprl z ravnateljem zavoda vsled brade, katero je že takrat začel nositi. Pa tudi poklica za duhovnika ni imel. Težko se je preživljal, ker od doma in tudi od vikarja ni dobival več nobene pomoči. Vzdrževal se je z instrukcijami, jesti je hodil h kapucinom. Ko je končal gimnazijo, je šel na vseučiteljske v Gradec študirati slavistiko in latinščino. Tudi tu se je sam preživljal, kolikor je pač mogel z instrukcijami in s honorarji za svoje pesmi. Ko je dobil štipendijo se mu je položaj zelo izboljšal. Še materi je pošiljal denar.

V Gradcu je dokončal študije. Za tezo svojega doktorata je napisal disertacijo o velikem goriškem možu, Valentinu Staniču, katerega je kasneje opisal v biografskem romanu „Cerovski gospod“. Po končanem študiju se je vrnil v Gorico, kjer je bil med prvo svetovno vojno profesor in se z njo vsled fronte umaknil najprej v Trst, potem pa v Cerko na Krasu.

Ob končani prvi svetovni vojni je bil izbran za poslanca v ustavodajno skupščino v Beogradu. Dr. Joža Lovrenčič je bil tudi član slovenske delegacije, ki je 1. decembra 1918. podpisala zedinjenje Slovenije v kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Bil je tudi član jugoslovanske delegacije na mirovnih konferencah v Parizu in Versaillesu. Ko smo po Rapalski pogodbi izgubili našo Primorsko, se je umaknil iz politike in se povsem predal vzgoji in pisanju. Poučeval je po gimnazijah in na učiteljsku v Ljubljani. Po razpadu in kapitulaciji Italije je na prošnjo goriških kulturnikov šel v Gorico in tam ustanovljal prvo slovensko šolstvo po dvajsetletnem fašističnem terorju. Ustanovil je gimnazijo v Gorici, bil njen ravnatelj. Sodeloval je pri ustanovitvi učiteljskega v Tolminu, ustanovil je Delavsko univerzo v Gorici. Ko je končala druga svetovna vojna, se je umaknil na Koroško in od tam bil s prvim transportom skupno z ženo Antonietto, hčerko Mimi in zetom ing. Labernikom vrnjen v Slovenijo. Na Jesenicah bi ga kmalu ubili komunisti, a ga je zadnji hip rešil partizanski major. Po Jesenicah se je začela kalvarija. Joža Lovrenčič je moral preko škofovih zavodov, marijorske kaznilnice, prisilne delavnice in končno v sodnijske zapore v Ljubljani.

Bil je zasramovan in osramočen. Končno so ga februarja 1946 postavili pred sodišče. Obtožili so ga (1) prekršitve partizanskega kulturnega molka, (2) ustanovitve slovenskih šol v Gorici v dobi nemške okupacije in (3) sodelovanja v Goriškem listu. To zadnjo točko obsodbe so slednjič opustili, češ da je bilo njegovo sodelovanje povsem kulturno in da so članke celo partizani brali v svojih kulturnih urah. Niso mu mogli očitati, ne izdajstva in ne kolaboracije. Bil pa je vendarle obsojen na dve leti zopora in dve leti izgube državljanskih pravic. Sodba je zelo vznemirila celo partizanske kroge, saj so bili med njimi mnogi njegovi bivši učenci (Ki-

drič, Bebler, Kociančič in drugi). Tudi pisatelji (Finžgar, Bevč, brata Vodnik in drugi) so se zanj zavzemali. Končno je interveniral še PEN klub. Intervencije so uspeli. Po prizivu je bil izpuščen iz zapora, a državljskih pravic mu niso še dali. Na pomoč mu je priskočil prijatelj Finžgar in mu kot dolgoletnemu Mohorjanu dal skromno pokojnino iz fondov Mohorjeve družbe. Trpljenje v ječi in povojno zapostavljanje sta mu zrahljala zdravje. Zadet od srčne kapi je v noči med 10. in 11. decembrom leta 1952 umrl. Pokopan je na ljubljanskih Žalah, kjer so mu postavili po načrtu arh. Gajška, njegovega bivšega učenca, krasen nagrobni spomenik.

Joža Lovrenčič je začel pisateljvati že v ljudski šoli. Urejal je liste, kjer je sam pisal, risal in izdajal, bodisi v prozi bodisi v pesmih. Na gimnaziji v Gorici se je še bolj razvil v pesnika. Kot drugošolec je napisal *Jaz bi rad rudečih rož*, katero sta uglasbila Prelovec in Vinko Vodopivec. Ta pesem je danes že ponarodela.

Lovrenčičevo kulturno literarno delo bi se lahko razčlenilo v štiri področja. Pesniško se je razvijal in postal prvi slovenski ekspresionist. Bol prve svetovne vojne je zbil v pesniško zbirko *Oče naš* (1915). Leta 1917 je izšla njegova druga pesniška zbirka *Deveta dežela*, njegova glavna pesniška izpoved, v kateri je v širokih, povečini svobodnih verzih zajel nova poglobljena doživetja stvarnosti na meji med realnim in duhovnim svetom. Zbirka je bila važen mejnik v naši poeziji, saj je odprla pot v slovenski ekspresionizem. Tretja pesniška zbirka je cikel epskih pesmi, ki je prikazala Lovrenčiča v novi luči. Njegovo pesniško doživljanje je našlo drugo vsebino in se tudi stilno približalo preprostejšemu izrazu ljudskih legend in bajk. Pesnik je začel odkrivati in umetniško oblikovati stare zgodbe preteklosti, v katerih je dozorela naša ljudska duša z vsem bogastvom svoje naivno-dragocene modrosti, ki kot dediščina prehaja iz roda v rod. V to linijo ustvarjanja spada tudi *Trentarski študent*, katerega je pozneje razširil in predelal v *Sholarja iz Trente*. To je naš prvi in največji slovenski ep, zgodba o študentu, ki je zapisal svojo dušo hudiču, a sta ga materina ljubezen in materina smrt rešili. Epiki je ostal zvest tudi v *Duhovinu*. *Romanci o Ravbarjih* in v otroškem epu o *Sraki kekici*. Med več ali manj epične pesmi spada tudi zbirka o *Treh božjih poteh* (Brezje, Višarje, Sveta Gora). Njegovo pesniško delovanje je raztreseno v premnogih slovenskih revijah. Ena izmed pesmi je *Naša zgodovina*.

Tudi v prozi je bil Lovrenčič zelo plodovit. Njegova najvažnejša dela so *Publius in Hispala*, *Anali izumrlega naroda*, *Cesta in njen voz*, *Med Scilo in Karibdo*, *Pereči ogenj*, *Božja sodba*, *Dom ob Soči*, *Mlin ob Nadiži*, otroške legende *Tiho življenje*, pravljica *Pastir z Belo ptico* in *Tonca iz lonca*, *Karniška kraljica Meja* in še mnogo drugih povesti in črtic, ki so raztresene v raznih revijah. Pridati moramo še biografski roman slovenskega misijonarja in mučenca v Indokini iz 16. stoletja Janeza Krstnika Mesarja *Gospod ga je klical*.

Lovrenčič je bil tudi močan kot prevajalec. Njegovi glavni prevodi so *Collodijev Pinocchio* pod naslovom *Ostržek*. Prevedel je romane Islandca *Swensona Prigode malega Nonija, Noni, Mesto ob morju*. Prevedel je *Weiserjevega Najmlajšega poročevalca, Grazie Delede Golobje in jastrebi, Francesca Pirria Neznani učenec*. Iz italijanščine je tudi prevedel *Kneza Marka, Rafaela Santija* in tik pred smrtjo pa je končal prevod *Ovidijevih Metamorfoz*.

Lovrenčič se je uveljavil tudi kot literarno kulturni zgodovinar. V esejih *Goriško slovstvo*, ki jih je objavljajal leta 1916 v *Slovincu*, je podal pregled goriških kulturnikov in goriškega kulturnega življenja; *Goriški Slovenci do 1870*. Zgodovina Slovenske besede v Posočju 1944, priobčena v *Goriškem listu*. Spomini na Beneško Slovenijo. Lahko prištevamo v literarno zgodovinsko delovanje njegov biografski roman o Valentinu Staniču *Cerovski gospod*.

Posegal je Lovrenčič tudi na literarno vzgojno področje. Ko je bil urednik dijaškega lista *Mentor*, so iz tega lista izšli *Mauser, Kociper, šali* in še mnogo drugih.

Tudi v dramatiko je posegel. Napisal je dramatično idilo *Gorsko življenje*, dramo v treh dejanjih, ki je bila priobčena v reviji *Gorica* (1910) pod psevdonimom Ksenij Verin. Drug njegov izdelek je bila *Zgubljena stara burka* (tridejanka) priobčena leta 1913 v *Domačem prijatelju*. Leta 1933 je v *Naši zvezdi* priobčil *Človek ob jaslicah*, osnutek božičnega misterija. V isti reviji je priobčil tudi *Iz teme k luči*, marijansko igro v treh dejanjih. V *Slovincu* je 1918 leta priobčil dramski prizor *Vstajenje* in leta 1926 je bila v *Slovincu* priobčena *Rožmanova Alenčica*.

To je glavni obris dela pesnika, pisatelja in vzgojitelja dr. Joža Lovrenčiča. Mnogo njegovih del, zlasti kar je napisal po drugi svetovni vojni, je ostalo v rokopisu in čaka objave.

In kaj je bil torej Joža Lovrenčič, Goriški bard, Gregorčičev mlajši brat, kakor ga imenujejo v njegovi ožji domovini? Ob podobnem pregledu njegovega neumornega delovanja in ob pravičnem tehtanju ljubezni, iz katere je raslo, se razodeva pomen Joža Lovrenčiča, kot pesnika, pisatelja, kulturnega delavca in vzgojitelja za slovensko kulturo. To in še mnogo več je bil svoji Goriški, svojemu Posočju in svojemu Kobariškemu Kotu. Prvi je bil, ki je veroval v vstajenje svoje domačije. Prvi je bil med onimi, ki so ohranjali misel nanjo živo in sveto in kot mučenci svojo ljubezen povečevali v trpljenje. Nikdar ni klonil v svoji domovinski ljubezni, niti pred fašisti, ki so ga dvakrat pretepli, ko je bil ravnatelj slovenske gimnazije v Gorici, niti pred rdečimi tirani, ki so ga postavili na zatožno klop. Vse njegovo delo, ves njegov trud, vsa njegova ljubezen je bila posvečena domovini.

Ko bomo praznovali stoletnico njegovega rojstva, pokažimo ga pred našim narodom v vsej njegovi veličini. Naj večno med nami ostane hvaležen spomin pevcu našega Posočja. Slava njegovemu spominu.

ARHIV JUGOLSOVANSKE NARODNE ODBRANE

Dostikrat posvečamo premalo pažnje stvarjem, ki so ali pa bodo bistvene važnosti nekoč, posebno velja to za male narode. Na srečo nismo vsi ljudje taki. So ljudje, ki iz življenskih izkušenj, iz študija, iz primerjanja z drugimi narodi vedo, kakšne važnosti so arhivi, še posebno, če gre za arhive skupnosti. Eden takih primerov je bil arh. Viktor Sulčič, katerega osebnost se je začela odkrivati šele letos, ko je doživel postumno razstavo najprej v Ajdovščini potem pa še v Ljubljani. Ker se jih najbrž nihče izmed političnih emigrantov ni udeležil, ne moremo soditi, kako je bil prikazan, kaj je na razstavah bilo, kaj je manjkalo.

Življenje in delo arh. Viktorja Sulčiča.

Viktor Sulčič je bil naš primorski rojak, rojen 2. 5. 1895. v Sv. Križu pri Trstu. Študiral je v Italiji in že po začetnih preganjanih nastopajočega fašizma se je odločil za emigracijo v Argentino. Dela, ki jih je izvršil kot arhitekt v novi domovini so preštevilna, da bi jih našteval, zato bom omenil samo glavna: Preskrbovalni center mesta Buenos Aires (Mercado de Abasto), stadion kluba Boca Juniors, veletržnica na trgu Velez Sarsfield, cerkev italijanskega zavetišča v San Justu, vhod na pokopališče v Lujanu, knjižnica Ameghina Florentina etc. Že ob potresu v pokrajini San Juan l. 1944 je predstavil tudi model ekonomske antisizmične hiše. Nekatera njegova dela so zamolčana, tako načrt za Jugoslovanski dom v Dock Sudu, kjer najdemo vsa mogoča imena, samo njegovega ne.

Poleg svojega poklicnega dela je Sulčič izdal tudi pesniško zbirko *Luces y sombras* (Luči in sence) l. 1965. Poleg pesmi v španščini so tudi tri v slovenščini (Sv. Križ, Ribič je mlad, Naš Kras). V pesmih dobimo poglobljena občutja zrelega moža, čustveno obarvane izraze sočutja do delavca in trpečega, rahel krščanski misticizem, pomešan s svetovljanskim panteizmom.

Leta 1968. je izdal zbirko novel *La olla* (Lonec), v kateri naj-

demo zahtevo po vrnitvi h krščanskim načelom in vrednotam: ljubezen in spoštovanje človeka naj postaneta tudi temelj novega človeka in družbe.

Izdal je tudi biografijo svojega prijatelja in rojaka Janeza Benigarja pod naslovom *El sabio que murió sentado* (Janez Benigar, Modrec ki je umrl sedé) l. 1970. Sulčič je poznal Benigarja osebno, imel je tudi njegove osebne podatke v arhivu (JNO). Sulčič je bil pa tudi izredno plodovit slikar za čas, ki mu je bil usojen. Imel je razstavo akvarel l. 1929 v galeriji Witcomb, l. 1954 v Punta Arenas, l. 1955 v Beogradu, l. 1967 v salonu mornariškega centra Argentine, l. 1968 v dvorani občinskega sveta (Consejo municipal de la Ciudad de Bs. Aires.). Ilustriral je tudi pesniško zbirko Vinka Beličiča *Nova pesem*, ki jo je izdala SKA l. 1961.

Tako velika zavzetost za umetnost ni mogla ostati neopažena. Predsednik Argentinskega pisateljskega društva (Sociedad Argentina de Escritores) Córdoba Iturburu mu je l. 1968 napisal uvod za *Lonec*: Naproti osebam kot ste Vi, duhu kakor je Vaš, človek začuti potrebo, da izreče nekaj, kar bi zvenelo kot vzpodbuda. Potrebni smo ljudi, ki bi posvetili svoj čas in iskanje vsemu, kar ne prinaša koristi, kar izboljšuje in pomaga izboljševati življenja drugih, Vi ste taka osebnost...¹

Arh. Sulčič je pisal kot urednik Novega lista v svojo publikacijo, pisal pa je tudi skoraj v vse druge, ki so izhajale v Argentini. Pri vsem tem delu pa ni pozabil domovine. Takoj, ko je izbruhnila druga svetovna vojna, ga že dobimo med ustanovitelji Jugoslovanske Narodne Odbrane (JNO). Bil je njen tajnik in generalni tajnik od vseh začetkov do razpusta 31. decembra 1945 in v tem kratkem pregledu bi samo nekoliko pregledali njegov arhiv oz. arhiv JNO, ki je bilo njegovo delo, lahko rečemo, da arhiv in JNO.

V Sulčičevem arhivu pa se ne srečamo samo z delom JNO, ampak z živimi ljudmi, skupnostmi, političnimi organizacijami, narodnostmi, društvenimi tendencami, ideologijami in njihovimi težnjami. Po tej strani nam rabi za osvetlitev tedanjih razmer med jugoslovansko emigracijo, ker nam bo pokazal ključne osebe s popolnoma novih zornih kotov in stališč. Prav v tem tiči važnost Sulčičevega arhiva. Ne gre samo za slovenske osebnosti, tudi za osebnosti drugih narodov gre in njihovo takratno delovanje ali nedelovanje, napake in zmote, ki segajo v naš čas.

Lastništvo arhiva

Ko je slovenska politična emigracija prišla v novo domovino, Argentino, so jo nekateri izmed starih naseljencev ekonomske emigracije sprejeli s psovkami, grožnjami, sovraštvom in lažnimi dolžitvami. Ne vsi! Med temi je bil tudi arh. Viktor Sulčič. Politična emigracija iz l. 1945 je bila jugoslovansko usmerjena,

pa tudi če bi se kdo še tako trudil dokazati nasprotno. Le peščica nje je spadala med „Samoslovence“ in „državarje“, toda ta peščica ljudi se je izkazala za izredno aktivno, še več so pa pomagale razmere v domovini, da se je čez 30-35 let njena usmerjenost preokrenila k samoslovenstvu. Sulčič tega ni doživel, zavedal pa se je, da je arhiv JNO lahko strašno orožje ali pa veliko dobro, ne sme pa pasti v roke komunistom. Po njegovi smrti je njegova gospa izročila ves arhiv Slovenski kulturni akciji po njegovem izrecnem naročilu. Tako ima emigracija arhiv v lasti in oskrbništvu, na njeni seji lansko leto pa je bilo sklenjeno, da se ga pregleda, čeprav še ni bilo postavljeno vprašanje, če se ga lahko izroči v domovino.

Odločitve pravzaprav ni treba, ker je bilo odločeno že 31. decembra 1945. Pred tem datumom je pisal Sulčič centrali JNO v Čile in ker ni dobil odgovora, se je sestal likvidacijski odbor, ki je rešil vprašanje imovine in arhiva JNO: „Ker nismo prejeli z vaše strani nikakršnega odgovora, smo sklicali sejo in enoglasno odločili, da se organizacija likvidira dne 31. decembra 1945 (torej po štirih letih in sedmih mesecih dela), da se vam izroči vse preostalo denarno imetje, prav tako tudi umetniške slike, fotografije, klišeje itd. Ves pisarniški material, stroj za razmnoževanje itd. se izroči JUGOSLOVANSKEMU DOMU, naj-reprezentativnejši zgradbi naše tukajšnje kolonije, medtem ko se arhiv preda na hranjenje likvidacijskemu odboru, ki ga bo, ko se bodo povsem uredile razmere tukaj in v Jugoslaviji, poslal v domovino. Ta odbor se sestoji iz dosedanjega predsednika (Mikuličiča), generalnega tajnika (Sulčiča) in blagajnika (Djukiča).“²

Padel je tudi predlog, da se izroči vse kakšni že obstoječi ali pa na novo ustanovljeni organizaciji. Hranili so arhiv, vse dokler so pomrli, izročili so ga Slovenski kulturni akciji, ker je odbor dobro vedel in čutil, da se razmere ne tukaj ne tam še niso uredile. Najprej ga je dobil v ohrano Aleksander Krause, tajnik, ki ga je izročil generalnemu tajniku Viktorju Sulčiču. Ta je vedel, da se da uporabiti in zlorabiti, vedel pa tudi, da so arhiv JNO s kongresa v Antofagasti, kjer je bila uprava za Pacifik, ukradli. Sklicevateljem kongresa je pač šlo za denar – arhiv, ki je bil poslan z vlakom na Banco de Londres y América del Sud, Ltd., v Santiago de Chile pa je med potjo izginil, namesto njega pa je prišla samo škatlja z gnilimi jestvinami.

Najmočnejši dokaz, da Sulčič ni želel, da pride v roke komunističnim oblastem v Jugoslaviji, pa je on sam; bil je v Jugoslaviji, tam je razstavljal, priliko je imel, da ga izroči, vendar tega ni storil!

Jugoslovanska Narodna Odbrana v Argentini

Kaj je bila JNO dobimo že v prvem letaku JNO, ki ga je izdala. JNO je predstavnik vseh Srbov, Hrvatov in Slovencev v tujini, je moralna in materialna pomoč našemu zasedenemu,

trpečemu narodu. Še bolj točno opredeli njeno vlogo Centralna uprava v Čile, ki pravi: ... „naj bi Fond narodne odbrane pomagal vojnim ujetnikom, vojski in na splošno nacionalnim ciljem“. Toda že v začetku so se vzbudili sumi, ker je predsedništvo vlade v Londonu predložilo, da bi bila vsa imovina društev pod njegovim nadzorstvom. V Čile je JNO bila proti temu, da bi se vlada polastila društvenih fondov. Najprej naj bi se desblokirali fondi in kapitali, ki so bili v Angliji in ZDA, potem pa naj bi se delo JNO v Čile koordiniralo z delom JNO v Buenos Airesu, ki je že imela zvezo z Brazilom in Urugvajem, medtem ko so bile podcentralne v Peruju in Boliviji precej bolj svobodne, toda tudi neaktivne.

JNO ni bila podporno društvo, vendar tudi ni bilo spolitizirano zaradi razmer, ki so vladale v Argentini. Policija je zahtevala pravila, obračune, seznam članov, prepovedala ali dovoljevala je prireditve in skrbno sledila njenemu delovanju. Iz mape št. 9 (osebni podatkov članov in simpatizerjev) izvemo, kdo so bili začetniki in pobudniki JNO v Argentini. Mapa je morala obstojati, ker jo je zahtevala policijska direkcija, pripravna pa je bila tudi za JNO, da je lahko intervenirala, če je bil kakšen njen član zaprt.

Medtem ko se je JNO v Čile opirala na diplomatske predstavnike in že obstoječe ustanove (konzulat v Punta Arenas, Antofagasti, Valparaisu, poslaništvo v Santiago de Čile), se je JNO v Argentini morala sama boriti z organizacijskimi težavami in proti poslaništvu. Proti njej so bili predvsem poslanik dr. Izidor Cankar (z ženo Nučo), zgodaj pa se je pokazal tudi hrvaški separatizem, komunistična infiltracija in neosnovana sumničenja. Vendar je JNO v Argentini bila demokratska organizacija. Na eni izmed prvih okrožnic, ki jih je poslala odborom v Velikem Buenos Airesu in v notranjost države, sprašuje, komu in kako naj se nabrana pomoč razdeli:

1. Četnikom gen. Draže Mihajlovića?
2. Vojnim ujetnikom?
3. Shraniti jo do konca vojne za obnovo?
4. Poslati jo Fondu JNO v London, ali vsem enako?

JNO v Argentini je delovala po štirih sekcijah: Organizacijski (za snovanje novih odborov, pododborov, nadzorujoč njihovo delovanje), propagandi (najprej s časopisom Naša sloga, potem z Jadranom), finančno in prirediteljsko.

Vabilo na občni zbor JNO je podpisal Sulčič, vendar nima datuma. Na očitke totalitarizma in despotizma je bilo Sulčiču lahko odgovoriti; bil je prvič 30. maja 1941 in drugič 1943 izvoljen na tajnih, neposrednih in demokratičnih volitvah. Da so bile nepravilnosti v JNO je gotovo, toda ne s strani Sulčiča. Za eno takih gre pri Dragoslavu Bogdanoviču. Tega je odbor JNO zadalžil za ustanavljanje odsekov v notranjosti države, mu dal

EMBASSY OF THE
UNION OF SOVIET SOCIALIST REPUBLICS
WASHINGTON, D. C.

April 21, 1942

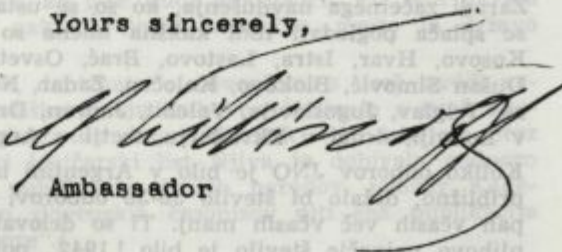
Comite Central Yugooslavo
(Jugoslavenska Narodna Obrana)
Santiago del Estero 629
Puenos Aires, Argentina

Gentlemen:

Thank you very much for your generous
donation. The money (\$236.34) will be forwarded
to the Red Cross in the U.S.S.R. where it will
be highly appreciated.

I also wish to thank you for the sympathy
with our country and people expressed in your
cable to the Presidium of the Supreme Soviet.

Yours sincerely,

Ambassador

Zahvalno pismo ruskega poslanika v Washingtonu za denarno pomoč,
ki jo je poslala JNO Ruskemu rdečemu križu.

polnomočja, toda večkrat se je zgodilo, da jih je prekoračil, ali pa poročal napačno. Dobil je plačo, ker je bil brez dela, potem pa še nagrado, končno se je obrnil na drugo stran (titovsko). V arhivu je obširna korespondenca o njegovem delu v notranjosti države, med njim in Osrednjim odborom, ki mu je dajal navodila.

Sulčić je zasnoval delo JNO velikopotezno: za mednarodne zveze in obveščanje so skrbele agencije: Associated Press (Stanley Ross), na poslaništvu ZDA je imel dva dopisnika. V stiku je bil z Informacijskim centrom Jugoslovanske kraljevske vlade v Jeruzalemu, poleg tega pa tudi s tiskovnimi agencijami in publikacijami v ZDA: Yugoslavia Press (Acorn Press), Srpski Glasnik, Hrvatski List, Zajedničar, Slobodna Reč, Amerikanski Srbobran, Znanje, Jugoslovanski Glasnik, Yugoslav American Herald, Svijet, Bulletin Yugoslave (Egipt), Heraldo Yugooslavo (Čile), Glas Kanade, Prosveta. Zveze in somišljenike je imel v Urugvaju, Paragvaju, Avstraliji, Južnoafriški zvezi, Peruju, Ekvadorju, Boliviji, Čile, San Salvadorju, Braziliji, Egiptu, ZDA in vseh evropskih državah. Zato je tudi arhiv pisan v španščini, srbohrvaščini, slovenščini, nemščini, češčini, poljščini, angleščini in francoščini. Kot zadnji so se JNO priključili izseljenci iz Mehike.

Za zgodovinarja bo zanimivo kdo vse je bil v vladi, kje je bil, kakšno funkcijo je opravljal, s kom je imel zvezo. V arhivu JNO dobimo cel seznam bivše jugoslovanske vlade, ki je vedrila v Kairu (na jugoslovanski legaciji):

Nikola Mirošević, minister za socialno politiko, narodno zdravje, pravo in gradnjo.

Vladeta Miličević, notranji minister.

Svetozar Rasić, minister za poljedelstvo, prehrano in prosveto.

Ivo Čičin-Šain, minister za finance, trgovino in industrijo.

Dr. Jure Koce, minister za promet, gozdarstvo in rudarstvo.

Berislav Andjelović, minister za pošto in telegraf.

Dr. Božidar Purić, predsednik ministerskega sveta.

Zaradi začetnega navdušenja, ko so se ustanovljali odseki JNO, se spleča pogledati tudi kakšna imena so jim dajali: Cetinje, Kosovo, Hvar, Istra, Lastovo, Brač, Osveta, Dalmacija, Bosna, Dušan Simović, Biokovo, Koločep, Zadar, Neretva, Lovčen, Dinara, Triglav, Jugoslavija, Velebit, Jadran, Draža Mihajlović (eden v Boliviji, drugi v Ekvadorju, tretji v Argentini).

Koliko odborov JNO je bilo v Argentini lahko ugotovimi samo približno; držalo bi število 36-38 odborov, čeprav jih je v mapah včasih več včasih manj. Ti so delovali tudi v društvih in njihovo največje število je bilo l.1942., potem so se odbori začeli osipati. številčno je bila JNO najmočnejša, ko je presegla 2400 članov.

Slovenski tisk v Argentini:

Precej naivno je bilo pisanje dr. Rada Genorija v Izseljenskem koledarju za l. 1988 o JNO in izseljenskem tisku. O prvi pravi, da je v drugi polovici l. 1942 oslabela, l. 1943 pa da je bila praktično uničena.

Osrednji odbor JNO v Buenos Airesu ni mogel delovati, ker so ji komunisti in njih plačanci pokradli vse pisarniške potrebščine, pisalne stroje, žig, tako da so lahko ustanovili Prehodni odbor (Comité Transitorio), nekakšno drugo JNO – tako da sta nekaj časa obstajali dve – ena na cesti Santiago del Estero št. 629 in druga na cesti Victoria št. 723. Prva monarhistična, druga že infiltrirana po komunistih. Prva je imela, kakor smo že rekli 2400 članov, druga 1444 člane, toda za njo je stal Cankar. Njeno glasilo je bila Nova Jugoslavija, delovanje pa bolj uperjeno proti Sulčiču in Krauseju, kakor pa za zbiranje pomoči trpeči domovini. Res je Cankar sanjal o Spifireju, ki ga bodo kupili za izseljenski denar, toda vse je ostalo v zraku, ko je Cankar odšel v Kanado.

Spor se je začel v odseku JNO v Vicente López (Slovenci!) z ing. Djukićem, ko so ustanovili Prehodni odbor (Comité Transitorio) z glasilom Slobodna Jugoslavija. JNO s ceste Santiago del Estero jih je izključila in poslala vsem odborom okrožnico, v kateri so bili razloženi tudi vzroki izključitve. Bila je močna in je do takrat že poslala čez 50.000 pesov pomoči vladi v Londonu. Iz pisma Rude Mikuličiča in Viktorja Sulčiča Osrednjemu odboru v Brazilu izvemo sledeče:

„Komunisti (bolje rečeno psevdokomuniste), katere smo zaradi napadov na generala Mihajloviča pometali iz naših vrst in ljudi, ki se zbirajo okrog Slobodne Jugoslavije, levičarskega časopisa, ki so okrutno napadali Mihajloviča, so ustanovili svojo JNO, ukradli pa so nam žig, ime, članski imenik. Sedaj nas napadajo z najbolj fantastičnimi lažmi, ponarejajo imena naših spoštovanih članov, jih stavijo pod svoje proglase, protestirajo in demantirajo etc.“³

Zanimive podatke o časopisih in ideološki usmerjenosti izseljenstva dobimo v pismu dr. Františka Kaderabeka, češkega poslana v Buenos Airesu, ko piše Rudi Mikuličiču. Pri tem navaja sezname publikacij, naklade, jezik, urednike, mesto in državo izhajanja itd.

Za Slovenski list piše, da izhaja v slovenščini s tisoč izvodi naklade. Sledi mu katoliška revija Duhovno življenje s tisoč dvesto izvodi, urednik duhovnik Janez Hladnik. Oba izhajata brez subvencije. Slovenski levičarski list Njiva je dobivala podporo poslaništva. Sledijo publikacije drugih narodov, vendar Kaderabek pravi: „Razen slovenskih časopisov niti ena publikacija ne izhaja brez podpore“.⁴

„V Argentini je težko reči (v konkretnih številkah), kakšna je politična orientacija jugoslovanske kolonije. Na vsak način se

PERIÓDICO DE LA
COLECTIVIDAD
YUGOSLAVA
EN LA AMÉ-
RICA DEL SUR

SLOVENSKI LIST

EL SEMANARIO SLOVENO

Fundado en Abril de 1929

Grat. CESAR DIAZ 1937

U. T. 58-3867

PROPIETARIOS
LA SOCIEDAD
CULTURAL
SLOVENA Y
CONSORCIO

Buenos Aires, 3. marca 1942.

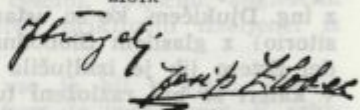
Osrednjemu odboru "Narodne Odbrane"

Buenos Aires.

V zvezi z Vašim cenj. pismom od 23. t.m. ima podpisano uredništvo čast sporočiti, da se je v zadevi nesrečnih sporov, ki so nastali v Severni Ameriki med temkajšnjimi našimi izseljenci, postavilo na sledeče stališče: Izseljenški spori v USA so obžalovanja vredni, čeprav so lokalna in prehodnega značaja. Polegli se bodo temprej in mržnja, ki so jo povzročili, se bo temprej pozabila, čim manj se bodo ti spori pogrevali z vnešavanjem drugih jugoslovanskih izseljenških skupnosti vanje. Zato naš list sporov v USA niti omenil ni in tudi ne namerava priobčevati o njih nobenih poročil niti izjav.

Z odličnim spoštovanjem

za UREDNIŠTVO SLOVENSKEGA
LISTA

Zmeren dopis Slovenskega lista JNO z dne 3. marca 1942 o razkolu v izseljenstvu v ZDA, ki ga je povzročil Lewis Adamič.

ne bomo zmotili, če rečemo, da so razdeljeni tako: 5% fašistov, 50% komunistov, ostanek je jugoslovansko orientiran ali indifereenten, toda niso fašisti.⁵

Mikuličiča, Sulčiča in odbor JNO šteje med demokrate in domoljube. „Da je to društvo (JNO) tako zanemarjeno in razdeljeno, je krivda dr. Izidorja Cankarja, ki je mesec dni prej bil premeščen v Kanado, ker ga je ignoriral in mu naravnost škodil“.

Po pismu Kaderabeka je ... „komunistično gibanje zelo veliko, zelo dobro organizirano in disciplinirano. Komunisti so začeli zadnjih šest mesecev iskati sodelovanje z JNO. Skladajo se z vsako resolucijo na narodni (in monarhistični strani) podlagi z motivacijo Narodne fronte. Zabave, ki jih prirejajo, so vedno bolj obiskane kot druge. Slovenci so 80% komunisti, Hrvati 50%, a za socialistično ureditev jih je pri njih 90%“.⁶

„Dr. Cankar je silno zasovražen pri ljudeh in nanj gledajo z velikim nezaupanjem, kar se tiče njegove zavezniške lojalnosti. V koloniji se uporno širijo vesti o njegovem intimnem prijateljstvu z von Thermannom, nemškimi poslanikom. Zelo čudne občutke je vzbudila njegova premestitev v Kanado in se to pripisuje v glavnem njegovemu prijatelju in skrbniku (protek-

toru) dr. Kreku, podpredsedniku jugoslovanske vlade v Londonu in popolni nevednosti članov vlade. JNO je dolžna, da stvar javi v London, da bi tam mogli s polnim moralnim pravom odstraniti tega nepopularnega in sumljivega poslanika, ki je tako zapeljal in odtujil narod od pravega ideala.“⁷

Vseslovanski kongres v Montevideo

Razkol v JNO je še poglobil Vseslovanski kongres v Montevideo, ki se je vršil 23., 24., 25. aprila 1943. Vršiti bi se moral v Buenos Airesu, ker pa je bilo proglašeno obsedno stanje, so ga organizatorji prenesli v Montevideo. Sulčičeva ocena kongresa je bila pravilna: Prehodni odbor (Comité Transitorio) je bila samo maska, da se komunisti polaste izseljenstva, katerega glasilo je že septembra 1942. začelo dolžiti Mihajlovića izdajalstva. Padli so tudi očitki petokolonaštva Sulčiču in Krauseju. Tem so se prvi pridružili Slovenci, kjer je bila propaganda najmočnejša. Časopis Svobodna Jugoslavija je JNO na cesti Santiago del Estero proglasila za nacistično in totalitaristično. Najbolj aktivni so bili pri tem prav Slovenci. Na kongres so poslali kar 11 delegatov od Ljudskega odra, kar jim po številčnem stanju gotovo ni pripadalo. Poslužili so se morda pravice, da ima vsak povabljenec isto pravico kot delegat, s čimer so dosegli svoj cilj, osmešili pa so se pred javnostjo. Končno tudi sami niso poznali cilja – tega so komunisti prav tako skrivali, kakor v domovini. Nekaj pozitivnega je pa le dal kongres: v dnevni red so vključili tudi vprašanje Slovencev, ki so bili pod tujo oblastjo že pred vojno in kateri morajo biti vključeni v Jugoslavijo, kar je ponovil tudi Vidovdanski kongres, ki se je vršil kasneje. Na Vseslovanski kongres ni šlo prekmursko društvo Slovenska Krajina, vzdržal se ga je pa tudi Hrvaški narodni odbor. Kakšno zmešnjavo je kongres napravil v vrstah izseljenstva, vidimo po tem, da je veliko odborov JNO poslalo polnomočja JNO, da jih zastopa, plačalo stroške za kongres, naročevalo in plačevalo Svobodno Jugoslavijo, čeprav je ta bila proti kongresu.

Mikuličić in Sulčič sta vedela, kdo je bil za Vseslovanskim kongresom in sta ljudem hotela prihraniti razočaranje, medtem ko so komunisti že takrat ribarili v kalnem. Ko je policija v Argentini pozaprla par članov JNO, so ti takoj dvignili svoj glas, da gre za tisoč Jugoslovanov. Najbrž je bilo tudi tukaj v modi denunciantstvo, kakor je bilo takrat v domovini s strani komunistov. Sulčič je udeležbo na kongresu odsvetoval, ker je vedel iz pisem iz notranjosti za ovadbe, podtikanja in lažno propagando.

„Med nami je tudi nekaj neumnih, ki se izgovarjajo, da ne morejo biti z nami, ker da se počutijo Ruse, ali pa pravijo naravnost, da so Rusi. Ni večjega absurda.“⁸

Seveda so bile tudi na Vidovdanskem kongresu netočnosti in propaganda. Objavljeno je bilo, da je bil ubit Krleža, dr. štam-

par in Ivan Meštrović, poleg šestnajst tisoč talcev, ki naj bi jih pobili Nemci 12. aprila 1942.

Že zelo zgodaj se je pokazal tudi hrvaški separatizem in nacionalizem. 10. okt. 1941 je bil kongres v Villa Mugueta, kjer so Hrvati obsodili Paveliča, nekaj jih je že bilo vključenih v JNO, drugi bi se jim tudi pridružili, toda s pristankom dr. Vlatka Mačka in dr. Juraja Krnjevića. Zdi se, da ni bilo povezave z Nezavisno državo Hrvatsko, veze z voditelji Hrvatske seljačke stranke so bile pa tudi slabe.

Zelo zgodaj so izvedeli o pokolih Srbov, vendar mnenja niso bila enotna pri tem. V mapi št. 4 dobimo govor generala Simovića z dne 15. novembra 1941, ko govori proti Paveliču o pokolih Srbov in pravoslavnih. Nemci da hočejo s pomočjo Nedića zanetiti sovražstvo med Srbi in Hrvati. Kot spomin na bratsko sodelovanje med Srbi in Hrvati v prvi svetovni vojni, je ohranjena tudi kopija dokumenta s podpisi, s katerimi je Društvo Hrvatska Straža prestopilo v prvo Jugoslovensko društvo Jadran. Od kod je dokument prišel v arhiv JNO se ne ve, lahko da ga je hranil Rude Mikuličić, ki je bil že v prvi vojni član JNO.

Sprva je bila JNO menda mišljena kakor dobrodelna organizacija, imela pa je potem namen tudi pritiskati na jugoslovansko vlado v eksilu, tako v prvi kakor drugi svetovni vojni, posebno pa se je potezala za pravično ureditev meja. Še par mesecev pred razpustom JNO, za časa londonske konference zunanjih ministrov, je Mikuličić prosil s telegramom vsa društva, da naj pošiljajo protestne telegrame zavezniškim zunanjim ministrom (ameriškem, angleškemu, ruskemu, francoskemu in kitajskemu). Telegram nosi datum 15. 9. 1945. Z drugim, poslanim na angleško zunanje ministrstvo, zahteva vse ozemlje vzhodno od Soče. Bil je proti internacionalizaciji Trsta in v drugem telegramu prosi Guića v Čile, naj tudi on pošlje podobne telegrame zunanjim ministrom, predvsem Molotovu.

Na dopisu Guića (Nr. 356) z dne 7. novembra 1945 zagledamo prvič peterokrako zvezdo in pozdrav „Smrt fašizmu, sloboda narodu!“ Na vseh drugih se dopisi končujejo z „Z Jugoslovenskim pozdravom...“.

V istem je Guić zahteval takoj 50.000 pesov od JNO v Buenos Airesu že drugič. Za denar je šlo! JNO v Buenos Airesu mu jih je hotela poslati že prej, ko jih je zahteval prvič, vendar prav takrat so imeli v Washingtonu srečanje vsi direktorji Centralnih bank, zato mu jih je poslal kasneje. Jugoslovanske oblasti so že držale izseljenstvo krepko v rokah in ton Guićevega pisma se je v skladu s tem že spremenil.

Kakšno je bilo stanje v mešanih kolonijah izseljencev nam zgovorno pove pismo Ivana Miličića iz Guatimozina z dne 31. marca 1942, ki ga je pisal Rudi Mikoličiću, predsedniku JNO: „... kjer so pri nas in v okolici naši priseljenci, mislim da brez izjeme

J. N. O.

ODBOR SLOVENCEV IN HRVATOV IZPOD ITALIJE

COMITE DE LOS YUGOSLAVOS DE LA
VENECIA JULIA

Buenos Aires

Corrientes 3114

CARTA ABIERTA

del Comité de los Yugoslavos de la
"Venecia Julia" al Conde Sforza

Excelentísimo señor:

Su llegada a Montevideo para el congreso de "Italia Libre" nos induce a dirigir a Vd., que es jefe de los italianos antifascistas de América, la presente carta abierta a fin de invitarle a aprovechar la oportunidad que le brinda dicha reunión para despejar públicamente algunas vehementes dudas que los yugoeslavos de la "Venecia Julia" abrigamos con respecto a la sinceridad de los sentimientos democráticos que Vd. dice profesar.

El tratado de Rapallo — por cuya causa 35.000 eslovenos y croatas de los territorios anexados por Italia después de la primera Guerra Mundial nos encontramos en estos países del Plata — ha sido, en gran parte, obra de Vd., entonces ministro de relaciones exteriores de Italia. Vd. mismo se reconoce méritos especiales por haber asegurado a su país, con dicho tratado, lo que Vd. llama "sus fronteras estratégicas" y "su unidad geográfica". Vd. no ignora que consiguió las fronteras de Rapallo incorporando a Italia una región habitada — en las nueve décimas partes de su superficie (!) — por 600.000 eslovenos y croatas que no querían vivir bajo Italia, sino deseaban unirse con sus demás hermanos de raza en su estado nacional independiente, el reino de Yugoslavia. Estos eslovenos y croatas están hoy convencidos de que la victoria de las democracias

JNO se je zavzemala za priključitev Primorske, Istre in Julijske Krajin Jugoslaviji v okviru Odbora Slovencev in Hrvatov izpod Italije.

hitlerjanci, ali bolje rečeno protijugoslovani, ki pravijo, da raje pod Italijane kot pa cigane Srbe, ušivce in razbojnike".⁹

Da je bil hrvaški nacionalizem zelo živ in aktiven, priča tudi protestno pismo Jugoslovenskega Doma v aferi okoli zastave na Vidovdanski proslavi v cerkvi Sv. Rose. Izselski duhovnik Janez Hladnik je imel spominsko mašo in jugoslovanska zastava se je tako obrnila kot da je srbska, kar je še bolj razdražilo

duhove. Oprostilno pismo Hladnika so morali razposlati vsem odborom JNO, da se to ni zgodilo nalašč.

Vseslovanski kongres ni rešil vprašanja sloge, veliko pa jih je nasledlo komunistični propagandi, prav tako ne Vidovdanski, proti kateremu je odkrito in prikrito nastopil dr. Izidor Cankar. Nekaj pozitivnega je pa le izšlo iz kongresa. Nastopil je Odbor Slovencev in Hrvatov izpod Italije (Comité de los Jugoeslavos de la Venecia Julia), ki je že prej pisal odprto pismo grofu Sforzi o njihovem položaju in ki je izšlo tudi v časopisih. Toda že iz ustanovne listine in seznama odbornikov se kaže njegova bojzljivost: „Kakor Vam je znano, so nas ostali člani-somišljeniki prosili, naj ne objavljamo njihovih imen, zato Vam pošiljamo samo imena odbornikov“. V odboru so bili: Marij Medvešek, Ivo Lazarič, Andrej Škrbec, Ivan Berginc, Silvan Pečenko.

Dr. Izidor Cankar in njegova vloga

Večkrat smo se že srečali s Cankarjem v arhivu JNO, l. 1974 je izšel njegov Londonski dnevnik, zadnji prepis o tem, kdo je bil Cankar sem zasledil v prvi številki „Borca“ letos in tam bi ga radi naprtili Slovenski ljudski stranki, da je bil prav v njenem vrhu. Tudi zadnja knjiga slovenske politične emigracije, ki je bila namenjena 70 letnici Majniške deklaracije Neminljiva Slovenija dr. Cirila Žebota, ga omenja. Prof. dr. Lambert Ehrlich je proti neuradni ameriški komisiji polk. Milesa, ki je hotel vso Koroško prepustiti Nemcem, napisal izčrpno poročilo o stanju Slovencev in slovenskih mejah na Koroškem. Miles je izročil svoje poročilo predsedniku Willsonu, Ehrlich pa dr. Ivanu Žolgerju, ki je bil pooblaščen slovenski zastopnik kraljevine SHS na mirovni konferenci. Obdelal je zgodovino slovenskega vprašanja na mirovnih pogajanjih, toda ostala je v rokopisu. Cankar je rokopis pregledal, pohvalil in priporočil za objavo. Žebot pravi o njem v Neminljivi Sloveniji tole: „Naj o tem Ehrlichovem delu in njegovem pomenu govori človek-strokovnjak, ki so ga čudna pota usode leta 1944 zanesla v družbo, katera je dve leti prej naročila in izvedla Ehrlichovo usmrtitev: dr. Izidor Cankar, ki je za Slovensko matico kot name-ravano založnico Ehrlichove knjige leta 1932 napisal naslednjo oceno (sledi ocena).

Cankar je bil „enfant terrible“ slovenske politike in raziskava njegovega dela se bo nadaljevala še desetletja, če ne več. To delo je s političnega prehajalo na kulturnega. Šolan v Parizu, literarni, umetnostni kritik in teoretik, urednik Slovenca, Doma in sveta, vodilni v SLS, podpisnik z Rihardom Jakopičem prvo-decembarskega „ujedinjenja“ proti mnenju večine Narodnega vjeća, odpadli in oženjeni duhovnik, uskok v liberalne vrste Hribarja, zamešan po Dušanu Tvrđoreki v nejasne denarne afe-re, od leta 1936–1944 jugoslovanski poslanik v Braziliji s sede-žem v Buenos Airesu, od avgusta 1944 minister v Šubašičevi

vlagi, povratnik v domovino, poslanik v Atenah, razočaranec nad novo Jugoslavijo, razporočen, pozabljen, se spravi s Cervkijo pred smrtjo.

Ker sta dr. Tone Ferenc in Lojze Gostiša njegovemu dnevniku pozabila natisniti zadnje poglavje „Atene“, ga bom tukaj objavil, da ne bo šlo v pozabo. Gre za epilog „izgubljenih pričakovanj“ Cankarja, potem ko so ga odstranili s poslaniškega mesta v Atenah, s katerim zaključuje Cankar svoj londonski dnevnik s 14. januarjem 1946 ne pa z 12. februarjem 1945. kot sta to storila Ferenc in Gostiša:

„Atene“

14. jan. 1946. – Te svoje zapiske nadaljujem po več kot enem letu. –

16. februarja 1945 sem se slednjič odpravil z nekaterimi drugimi, en dan za vlado v Jugoslavijo. Istega dne smo bili v Marseillesu (Istres), naslednji v Napoliju in 18. februarja v Bariju in Beogradu. Kmalu nato se je sestavila skupna vlada, v kateri so bili od Slovencev Kardelj, Marušič, Kržišnik pa Kocbek. Priglasil se pri ministrstvu za Slovenijo pri Titu, a ni bilo odgovora. Kasneje se je izkazalo, da mi je zameril mojo demisijo v šubašičevi vladi, javno je rekel: Mi ne potrebujemo ministrov, ki povzročajo krize, ampak takih, ki delajo.

23. januarja. šubašič je kot zunanji minister bil docela brezpomemben, Velebit; Velebit postal kmalu njegov pomočnik. šub. ni mogel niti sluge nastaviti, brezdelen in neveden je hodil v svojem kabinetu, kadil, se brezkončno pogovarjal, če kdo prišel k njemu, in se mu je gostilo v glavi. V septembru nato (menda) ga je res zadela kap, malo preden je demisiral. Medtem se stvari razvijale doma kakor je bilo neizbežno. Organizirala se vojska, Ozna, sodišča za narodno čast, konfisciralo se imetje industrijalcev in bogatih trgovcev kot sovražnikovih sodelavcev, praktično se je razdelila država na šest federativnih enot, draginja po zamenjavi denarja silno narasla, med ljudmi mnogo skrbi, nezadovoljstva in potuhovanja. Prednosti režima: federativna ureditev in prestanek plemenskega sovraštva, česar bi nihče drug ne mogel doseči; razdelitev zemlje med kmete, nacionalizacija rudokopov in velikih industrij. Slabosti: nastavljanje nesposobnih ljudi (za nagrado) na upravna mesta, nezaupanje vseh do vseh, podlo denunciranje, popoln zastoj kulturnega dela, zlasti v Sloveniji, kjer bivši „kulturni delavci“ veselo preizkušajo svoje sposobnosti.

Najprej so me hoteli poslati v Bruxelles kot poslanika, kar bi bil zelo rad sprejel, ker bi lahko zgodovinsko delal. Nato se premislili, češ da je čisto tehnično mesto (repatriacije) in mi ponudili Atene, kjer je politično težak teren, kar sem po dvo-dnevnem premisleku sprejel. Bil imenovan 18. maja 1945., a za-

držan doma, ker naši odnosi do močno desničarske vlade v Atenah slabi.

S svojo družino v Kanadi nisem imel nobene zveze in nisem nič vedel, kaj počno. Pošiljal nasprotujoče si telegrame, a nisem vedel, ali jih dobivajo. Ker vse moje stvari ostale v Angliji, koncem maja odšel v London, našel zvezo s svojimi in likvidiral svojo londonsko preteklost.

Tam se razmere spremenile medtem, nekdanje prijateljstvo do nas se je popolnoma ohladilo, Churchill se skesal svoje politike. Nemčija se je bila medtem znašla in naši partizani niso več zanimivi, pač pa so postali Angliji neprijetni naši odnosi do Rusije. Sir Orme Sargent me povabil na kosilo, na obed diskusij in kontroverz, med katerimi očitil, da Tito ni držal besede, ko je zasedel Trst proti dogovorom, da se naša vojska slabo obnašala tam, da kažemo sovraštvo do Angležev, ko njihovim vojskam nismo hoteli dovoliti vhoda v Split itd. To da se bo maščevalo nad nami samimi, véliki si že sami lahko pomagajo.¹¹

To poglavje sta Ferenc in Gostiša izpustila iz Londonskega dnevnika, kaj moremo pričakovati potem še od slovenskih zgodovinarjev? Cankar, ko ga je pisal ni videl desetinke tistega, kar se je godilo, še manj pa napisal, čeprav je že izgubil vsa tista nora pričakovanja, ki jih je gojil prej. Kje so ostali očitki z 12. avgusta 1944 begunskim politikom, da ni mislil, da so tako globoko padli. Vrnimo se k Arhivu JNO!

Že 23. julija 1943 se je Cankar potrudil, da je onemogočil Comité Pro Ayuda y Libertad de Yugooslavia (Odbor za pomoč in svobodo Jugoslavije), ko se je sestal z dr. Davidom Doktoričem v Montevide-u. Obiskoval je povabljene in jim svetoval, naj se ne udeleže ustanovnega sestanka. Ni bil pošten (honrado), z intrigami in obrekovanjem (intrigas y calumnias divulgadas por él) je hotel doseči, da se izseljenstvo ne organizira. Doktoriču je svetoval, naj sestanek bojkotirajo, češ da ne bo britanskega poslanika M. Drake-a. Z njim je sodeloval razdiralno tudi Defranceschi, urednik Naše sloge. Ni maral odgovarjati na dopise JNO (20 pisem!), ni ji hotel svetovati, ni se udeleževal njenih prireditiv. Žena Nuča, ki je sprejela pokroviteljstvo nad umetniško razstavo in obljubila pomoč, je to potem odklonila, ter vzela nazaj umetnine, ki naj bi bile razstavljene za zbiranje fondov (po poročilu Agića, predsednika JNO v Urugvaju).

Že ob svoji ustanovitvi je JNO izrecno poudarila, da je izven strank, neplemenska, demokratska, jugoslovanska, uradna, nepolitična, zavezniška, za Mihajloviča, za vlado. Kaj je potem Cankarja motilo da se ji ni pridružil?

Nekaj vzrokov izvemo iz pisma dr. Petra Stanojeviča, predsednika JNO v Brazilu, ki ga je pisal predsedniku Ministrskega sveta Slobodanu Jovanoviću 20. avgusta 1942: "... in partizan-

skega, germanofilsko orientiranega dr. Izidorja Cankarja. Čas je, to tudi nujno zahtevajo državne koristi Jugoslavije, posebno pa sedaj med vojno, da se neha s prakso, ki so jo uvedle prejšnje vlade; da se ne pošiljajo izseljencem za poslanike strankarski političarji, ki zanašajo prepir med izseljence in namesto državne in narodne, vodijo čisto strankarsko politiko, ki ni imela in ne bo imela nikoli sprejema med izseljenci¹².

Na kakšno ali katero stranko misli Stanojevič: na SLS ali slovensko liberalno stranko, ki da je poslala Cankarja izseljencem? Gotovo je, da je imel informacije, ki jih je leto kasneje Dušan Tvrdoreka poslal generalu Simoviću v London. Morda jih je imel še več in že prej.

Oglejmo si še pismo Dušana Tvrdoreke, podpredsednika JNO v Río de Janeiro, ki ga je poslal 1. septembra 1944 gen. Simoviću, ker zadeva tudi Cankarja:¹³

„V svojem govoru preko radija 9. t. m. je dr. šubašić imenoval samega sebe "predsednika kraljevske vlade, demokratske in borbene edinosti vseh narodov Jugoslavije", kar se je osebno zapisalo dr. šubašiću v pretirano neresnico. Od "vseh narodov Jugoslavije" je v njegovem kabinetu zastopana samo ena stranka, ki je nekoč, pred potopom, predstavljala večino samo v ožji Hrvaški. V njegovem kabinetu ni niti enega predstavnika Dalmacije, Vojvodine, Srbije ali Črne Gore. Kar zadeva sedanjega predstavnika Slovenije, se sklicuje na dr. Izidorja Cankarja, zloglasnega reakcionarja, ki ne predstavlja danes nikogar več in ničesar, razen spomina na predvojne nazi-fašistične režime v Jugoslaviji. On se je v ta kabinet zavlekel v glavnem s pomočjo gospodov šuteja in Bičanića, ki so z njim zvezani na ta način, ker so preko njega skrivali pred zavezniki zlato podlago in devize naše narodne valute po temačnih bankah Južne Amerike, v času ko so se pripravljali, da našo usodo definitivno povežejo z usodo Hitlerjeve Nemčije. Ste vi, kot predsednik vlade, vedeli, koliko je državnega denarja v kakšnih južnoameriških bankah in pod kakšnimi pogoji je naložen? Jaz, spoštovani g. Simović, iskreno dvomim o tem, ker sem iz dobro informiranih virov izvedel, da so gospoda šutej in Bičanić prenesla ta denar iz zavezniških držav v južnoameriške v največji skrivnosti preko g. Cankarja. Morebiti da niti šubašić ne ve, zakaj je g. Cankar sedaj vstopil v njegov kabinet, toda ta okoliščina ga ne more opravičiti kot državnika v očeh tukajšnjih rodoljubov.

--- Dr. Cankar je podal ostavko na mesto poslanika, ko je bil že gotov, da ga bosta njegova prijatelja gospoda Bičanić in šutej mogla poriniti med prvake tega novega in demokratskega edinstva vseh narodnosti Jugoslavije, v katerem gospod šutej figurira kot dosmrtni predstavnik Bosne.

--- Tukaj se je od bana šubašića pričakovalo, da bo izvedel popoln sporazum med frakcijami narodnih borcev v domovini,

in da bo šele takrat sestavil skupno vlado za naroden obstoj, v kateri bi bile zastopane vse žive narodne moči. Namesto tega je on tudi to pot med kraljem in Titom napravil na hitrico nekakšen „sporazum“ in Bog daj, da ne bo bolj usoden za našo nacionalno bitnost kot je bil oni, ki ga je z isto tehniko skrpucal 1939. leta med princem Pavlom in Mačkom. Za ono skrupucalo je dr. šubašić dobil bansko čast, a za ta sedanji „sporazum“ mu je bilo dano predsedništvo vlade.

--- da je Tito Kočo Popovića imenoval za vrhovnega poveljnika njegovih sil v Srbiji, naznanjajoč skorajšnji začetek napadalnih operacij v coni, ki jo imajo v oblasti četniki!!!

To je napoved odkrite državljanske vojne. Torej naš narodni položaj se je poslabšal pod vlado bana šubašića, od katerega so pričakovali pomiritev strasti in širokega narodnega sporazuma, v katerem bi bile povezane narodne in državne koristi, vsaj dokler traja vojna. To je bilo naše zadnje upanje, ki se nam je izjalovilo in zaradi katerega je narod izgubil še vso vero v svoje politične ljudi.“

Dušan Tvrdoška
gen. tajnik Jugoslovanske Narodne Odrbane
v Río de Janeiru.¹³

Mislim, da je Cankar označen kar precej pravilno. Potrebno bi bilo sedaj še povedati, kdo je bil Bičanić, o katerem piše Tvrdoška in povezati vse te podrobnosti v smiselno sliko.

V opombah Cankarjevega Londonskega dnevnika dobimo potrebne podatke. Bičanić dr. Rudolf (1905–1968) hrvaški gospodarstvenik, univerzitetni profesor, pripadnik HSS (Hrvatske seljačke stranke), pred drugo svetovno vojno urednik listov Gospodarska sloga in Politički vjesnik, 1941 direktor direkcije za zunanjo trgovino, od 1941 v tujini, kjer je v Londonu usklajeval delo štirih naprednih, narodnoosvobodilnemu gibanju naklonjenih organizacij, 1944 viceguverner Narodne banke Jugoslavije in pooblaščenec NKOJ za vodenje akcije za ohranitev ljudske imovine v inozemstvu, pisec mnogih knjig o gospodarstvu Jugoslavije, po vojni univerzitetni profesor v Zagrebu.¹⁴

K tem podatkom iz Sulčičevega arhiva bi lahko dodali še druge, po katerih je Bičanić bil nezakonski sin Juda in da so ga kot takšnega Judje vtaknili na odgovorna mesta, kjer je bilo opraviti z denarjem – toda to bi bilo že preveč – antisemitizem! Ne jaz ne Sulčič nikdar nisva bila antisemita, njemu so celo Judje podarili več denarja za JNO kot pa vsa slovenska skupnost.

Poglejmo še malo v Londonski dnevnik Cankarja. Dne 13. septembra 1944 se je sestal z dr. Leonom Kojenom (Kohanom), univerzitetnim profesorjem in načelnikom kirurškega oddelka državne bolnice v Beogradu ter Bičanićem in gen. Velebitom, toda ne pove ničesar o čem so govorili. O denarju? ¹⁵

še eno mnenje o Cankarju iz korespondence dr. Františka Kaderabeka:¹⁶

„Dr. Cankar je silno zasovražen pri ljudeh, in nanj gledajo z velikim nezaupanjem, kar se tiče njegove zavezniške lojalnosti. V koloniji (jugoslovanskih izseljencev v Buenos Airesu!) se uporno širijo vesti o njegovem intimnem prijateljstvu z von Thermannom, nemškim poslanikom... Zelo čudne občutke je povzročila njegova preместitev v Kanado in se to pripisuje njegovemu prijatelju in skrbniku (protektoru) dr. Kreku, podpredsedniku jugoslovanske vlade v Londonu in absolutni nevednosti članov vlade.

JNO je dolžna, da stvar javi v London, da bi tako mogli s polnim moralnim pravom odstraniti tega nepopularnega in sumljivega poslanika, ki je tako zapeljal in odtujil narod od pravega ideala.“ Ko nam je pokojni msgr. Orehar predaval philosophia moralis, je večkrat predavanje zabelil s kakšno anekdoto, da se nas je bolj prijelo. Tako je pripovedoval, da je bila v Ljubljani navada, da so dekleta čakale semeniščnike že pri Tromostovju, da bi si jih pridobile zase. Ne vem, če je imel ali ima še kak drug narod tako originalen način trganja delavcev iz Gospodovega vinograda kakor Slovenci. Seveda vedno, če ni bila zadosti papačijeva denarnica in zveze mami s prijateljicami. Je bil tudi Cankar žrtev ženske pohlepnosti?

Ker je Cankar že sam odgovoril na očitke Krekovega prijateljstva in skrbništva v Londonskem dnevniku, bi zaradi boljšega razumevanja posegel nekoliko nazaj. V Londonskem dnevniku pravi Cankar sam, da ni nikoli mislil, da so slovenski politiki padli tako nizko. Tisti seveda, ki so bili v Rimu in protikomunistično nastrojeni, doma so cvetele same rožice. Tisti so bili: dr. Krek, dr. Kralj, dr. Ahčin, Avsenek in drugi, s katerimi se je sestaval v Rimu in ki so dogodke malo bolj poznali kakor on. Postavilo se je usodno vprašanje: „Ali bo Jugoslavija?“ Cankar je to vprašanje že enkrat v življenju preživel, dejansko je pri njenem nastanku tudi sodeloval, zato tudi ni pričakoval odgovora.

Da prav ocenimo vlogo Cankarja v slovenski politiki in kulturi, bo treba poseči na sam ruski dvor in v drugo polovico prejšnjega stoletja. Šestnajstletnemu smrkavcu iz družine ljubljanskih bogatašev Hribarjev, da ruski car posojilo, da ustanovi banko Slavije. Ne, ni bil „klerikalec“! Bil je liberalec, ki je tudi postopal kot liberalec, vsaj v gospodarskem oziru. Navdušeno in zavzeto je gradil železnice, ustanavljal podružnice Slavije (šest podružnic pred zadnjo svetovno vojno!), tako da je iz tistih časov nastala sintagma „živeti na koruzi“, kar bi moralo zveneti „životariti ob koruznem močniku“. Delavci na Hribarjevih železnicah so namreč tako slabo zaslužili, da se niti poročati niso mogli, živeli so „na koruzi“ in ob koruznem močniku... Vendar Hribar velja za velikega domoljuba, cel mit je bil zgrajen na njegovem samomoru in kdo sem jaz, da bi ga podiral?

Železnice so lepo tekle, zdelo se je, da sam Bog blagoslavlja delo podjetnih Hribarjev. Kot strela iz neba ali bolje, kot sam božji blagoslov za Hribarje je padla ustanovitev nove države – Jugoslavije! Ani-Nučič Hribarjevi najbrž ni bilo treba hoditi na Tromostovje, da si zagotovi po ženski strani podaljšanje Hribarjevega rodu; papa je imel pod prstom toliko, da bi ji lahko kupil kogarkoli, ne samo glavnega urednika Slovencea, Doma in sveta in vodilnega iz vrst SLS. Dve muhi na en mah: hčerki moža, stranki človeka, ki bo delal zanjo in to prav iz „klerikalnih“, iz duhovniških vrst. Cankar začenja že leta 1917 odklanjati članke, ki so se bavili o notranji ureditvi bodoče Jugoslavije. Vendar Jugoslavija je prišla in da je bila taka kot je bila, je tudi in predvsem zasluga Cankarja.

Medtem ko je dr. Anton Korošec hodil okoli srbskih politikov po Ženevi in Parizu, čakal v Veroni dva dni na postaji vlak, končno odšel v Beograd čez Avstrijo, je bilo podpisano „ujedinitvenje“ jugoslovanskega dela Avstrije s kraljevino Srbijo, čeprav se je njen predsednik klatil po avstroogrskem imperiju. Tako lepi načrti, toda vse je splavalo po vodi, kljub temu da so hrvaški poslanci delegaciji vpili, naj ne hodijo „kakor goske v meglo“, v negotovost! Le kdo bi to bil? Dr. Izidor Cankar, dr. Janko Brejč, ne vem če bi omenil še Riharda Jakopiča za SLS. Drugi ga ne, kaj boš revše ubogo, slikar golopeti? Naj bo! Korošec je prišel v Beograd že „post festum“, ko je bilo že vse lepo podpisano, avstrijski Jugoslovani združeni s kraljevino Srbijo, ko ni bilo več o čem razpravljati.

V Beogradu se plačujejo zasluge; Hribarjeve podružnice Slavije zamenjujejo avstrijske krone po drugačnem kursu kot srbske banke, če Slovenija izgubi, pa Slavija zasluži in se izravna. Maje, tvoje – bogovo! Laž pa je, da se je Cankar že takrat spoznal z Bičaničem – ta je imel komaj trinajst let takrat.

Jugoslavija je železnice podržavila, tudi Hribarjeve. Seveda jih je lepo izplačala, takrat še niso bila v modi balkanska podržavljanja brez odškodnine. Denar je tekel na kupček sam, podarili so celo Jakopiču paviljon za razstave in vse je šlo svojim potom naprej.

Moralo bi iti naprej, pa ni šlo. Iz tega časa – l. 1921. – je datirana Slovenska avtonomistična izjava ali izjava Slovenskih kulturnih delavcev, ker so ti opazili, da še tisto malo avtonomije, ki smo jo imeli Slovenci v Avstriji, ne eksistira več. Cankar izjavo seveda takoj podpiše, saj smo vendar narodnjaki, Jakopiča je sram in je ne podpiše, izmuzne se tudi stari lisjak Oton Zupančič.

V tisti čas spada tudi likvidacija imetja primorskih združnikov. Denar se zamenja po srbskem ključu, vseeno pa bi bilo, če bi se po kitajskem, ker ga razočarani združniki niso videli nikdar več. Začelo pa se je prijateljstvo dr. Davida Doktoriča in dr. Izidorja Cankarja, ki se je še potrdilo v Urugvaju. Položen je

ROYAL YUGOSLAV LEGATION

195, QUEEN'S GATE,
LONDON, S.W. 7.

10. Septembra 1941

Dragi gospođine Mikulićiu,

Čast mi je potvrditi Vam prijem Vašeg pisma od 30 Jula 1941 koje sam primio pre kratkog vremena.

Jugoslovenska Narodna Odbrana u Argentini je prvi naš pokret koji mi se javlja iz Južne Amerike. Ta inicijativa naših ljudi vrlo mnogo me je obradovala, tim više što vidim sa koliko ste sloge i takta otpočeli svoj rad.

Molim Vas da pre svega, isporučite moj pozdrav Sred. Odboru i svim članovima J.N.O. u Argentini kao i Čileu, Boliviji, Uruguayu. Poručite svakom našem čoveku tunc, bez razlike plemenske i verske pripadnosti, i najsiromasnijem našem čoveku, i onima u najzabačenijem kraju, da su, u ovim istorijskim trenucima, svi potrebni i da svi mogu pomoći.

ROYAL YUGOSLAV LEGATION

195, QUEEN'S GATE,
LONDON, S.W. 7.

tano, ja ja verujem u Jugoslaviju, isto onako kao što sam u nju verovao u danima pobeđe i slave na kraju prošlog rata, kada sam kao delegat srpske vlade i vrhovne komande pri narodnom veću došao meseca Oktobra 1918 u Zagreb.

Sa iskrenim pozdravom

Vas

St. Simović

Začetak in konec zahvalnoga pisma gen. Simovića, predsednika jugoslovenske vlade v Londonu, za prejeta pomoć. Simović je bil delegat srpske vlade pri Narodnem vjeću v Zagrebu istočasno pa tudi poveljnik mesta.

bil začetek nerazumevanja, če ne celo sovraštva, med Primorci in prekletimi „Kranjci“, ki je dosegel višek v zadnji vojni.

Cankar se ženi. Ne ženi se, kakor se ženijo drugi, ženi se iz kljubovalnosti. Dr. France Koblar, ki je bil zaljubljen v Cankarja, je bil na odločilni večerji z njim pravi v svoji avtobiografiji, kako je naročal Finžgarju, da naj pove dr. Alešu Ušeničniku, da je samo on kriv, da je do tega prišlo. Sam pa je mislil dati prvemu sinu ime Kajtimar, no, ker ni bil sin, je bila pa Kajtimara. Kljubovanje in metanje krivde na druge!

Vendar Cankar dobi mesto na univerzi, vse dokler se ne premisli in se presedla v diplomacijo. Prvo mesto – Buenos Aires, pravzaprav Brazil, ker je bilo poslaništvo za Argentino in Brazil skupno s sedežem v Buenos Airesu. Tukaj se dobi s Francem Krašovcem, ki je imel dobre zveze s Hribarjem in prenos jugoslovanskih kapitalov spada prav v to dobo. Krašovec je pod psevdonimom Dalibor pisal l. 1934 članke v Slovenski list pod naslovom „O izgledih jugoslovanske izvozne trgovine v Južno Ameriko s posebnim ozirom na Argentino“. Seveda se je še pobahal s svojimi zvezami z ljubljanskim županom Hribarjem, pri tem pa je omenil še dr. Janeza Ev. Kreka, s katerim je bil tudi v zvezi, preden je umrl.

Če primerjamo članek dr. Tineta Debeljaka v Duhovnem življenju, ki opisuje pismo Nikola Mihanovića, enega največjih takratnih bogatašev, ki ga je pisal Janezu Kreku, da rabi sposobne ljudi, bi se zamotana nit sama razmotala. Krek je videl možnost ustanovitve slovenske zadruge v Argentini in bi do nje tudi prišlo, če ne bi posegla vmes prva svetovna vojna in njegova smrt. Prva slovenska transnacionalka, ko se drugim še sanjalo ni o tem, vendar se nam takoj porodi dvom: Čigava bi bila – liberalna ali „klerikalna“? Morebiti bi se pod Cankarjevim vplivom prelevila v jugoslovansko?

Sploh pa bo treba še raziskati, kako so prišli in na čigavo pobudo ing. Bogomil Žnidaršič, ing. Gabrijel Brinšek, ing. Ciril Jekovec, Franc Krašovec, ki so vsi bili člani JNO. Brinšek je celo dal predlog, da naj bi se ustanovil poseben slovenski odsek JNO, ki bi začel delovati z novim letom 1919, ki naj bi protestiral proti tujim pretenzijam na slovensko zemljo. Vse to že med prvo svetovno vojno. Morebiti je pa Mihanović pisal na graško univerzo, naravnost tem študentom, da naj pridejo v Argentino in šele potem Kreku?

še kratko opombo k pismu Tvrdoreke. L. 1976 sem imel priložnost videti svežnje avstrijskega denarja, prave plahte, popisane v vseh jezikih narodov Avstrije, žigosane z rdečim žigom. Tisti, ki mi jih je prinesel, jih je dobil na Dock Sudu. Pa ne, da se je Tvrdoreka zmotil? Ali pa je imel prav in da je tisti denar bil, čeprav brez veljave, nekakšna garantija, morebiti celo avstrijske vojne reparacije, ali pa denar, zamenjan po Slaviji, s katerim so vrgli na led tudi Argentino? Ne bi bilo prvič!

Cankar se dolgo časa ni maral spraviti s Cerkvijo. Ob priliki obiska monsr. Hladnika v Sloveniji, pa je ta s prav rovtarsko fineso opomnil Cankarja: „Bem, gospod, treba bo napraviti obračun za vse!“ in Cankar se je voljno spovedal in spravil s Cerkvijo.

Nisem praznoveren, vendar ko sem pregledoval arhiv JNO, sem med desettisoči strani, pisanih na belem papirju dobil samo pismo Tvrdoreke, ki je pisano na rumenem, brezlesnem papirju. Prav na takem pa je bil pisan tudi Cankarjev Londonski dnevnik. Naključje? Tvrdorekovo pismo ima šifro „strogo zaupno“, Cankarjev dnevnik pa so objavili čez dva desetletja. Razumljivo! Takrat je še Cankar pomagal metati blato na slovenske begunske politike, razumljiva je pa tudi opustitev zadnjega poglavja ATENE, kjer imamo že opraviti s skesanim Cankarjem. Opomnil bi samo Ferenc in Gostišo, da se zgodovina ne piše na tak način. Bolje je ne pisati jo!

Pomembno delo dr. Izidorja Cankarja za slovensko in jugoslovansko skupnost v Argentini čaka na podrobno raziskavo,“ piše dr. Irena Mislaj v svoji knjigi, posvečeni Janezu Benigarju, ki je izšla lansko leto. Če bodo te vrstice pripomogle k osvetlitvi njegovega dela, dvomim.

Ostanimo samo pri dejstvih in številkah in vse to govori proti Cankarju. K razjasnitvi teh bo pripomogel tudi letnik Duhovnega življenja 1943-44, ki ga je urejal Janez Hladnik, in ki je prinašal v letih vojne rubriko Opazovalec. V njej je z veliko zamudo objavljval novice iz Slovenije in Jugoslavije. Sprva so bili partizani „naši fantje, naši borci, četniki“ in vse do konca l. 1943 si niso bili na jasnem o dogajanjih v domovini. Hladnik je za smrt svojega brata izvedel šele po šestih mesecih in še takrat je pisal o neznancih, ki da so ga ubili. Cankar je bil bolj informiran in na tekočem, vendar novic ni dajal Hladniku v uporabo, še manj pa Sulčiču.

Jože Snoj je lansko leto v Novi reviji pisal o slovenskem ekzilu v Argentini, namreč o ekzilu iz l. 1945, ki se je obdržal do danes. Po njegovem se je obdržal, ker je politična emigracija tako tesno povezala jezik in katolištvo, ali če hočete katolištvo in jezik, da tudi dober opazovalec ne opazi, katero je bilo glavno pri ohranjanju slovenstva. Pri Hladnikovi in Sulčičevi emigraciji tega ni bilo; pešala je vera in katolištvo, slovenstvo je bilo bolj deklamativno kot delujoče, zato dobimo že v prvem desetletju Hladnikov oglas v Duhovnem življenju: Če se drugo nedeljo ne zbere dvajset ljudi k maši, ne bom hodil več maševat na Paternal!

Od deset in deset tisočev beguncev pred fašizmom se jih ni zbralo niti dvajset in Hladnik je poslej maševal Prekmurcem na ulici Manuel Estévez, na Avellanedi, vse do našega prihoda v Argentino. Seveda se ti niso trkali na prsa, da so bili borci proti fašizmu, sprejeli so nas z razumevanjem in pomagali kolikor so pač mogli.

Sklep? Ni sklepa! Lahko bi se poslužili primerjave. Cankar in Kocbek. Oba razgledana, oba inovatorja v slovenski književnosti, oba z blestečim slogom, oba polemična in polemizirajoča, oba esejista, oba proti Cerкви, oba pomenila veliko v književnosti in malo v politiki. Če dodamo še, da sta bila oba častihlepna, vase zagledana, politično naivna, da sta nihala med jugoslovanstvom in slovenstvom, oba razočarana nad povojno družbeno ureditvijo, oba odrinjena z visokih političnih mest, oba skesana, oba pisala dnevnik, oba se spravila s Cerkvijo... primerjave bi šle v nedogled. Oba sta skušala vsaj malo popraviti krivico, ki sta jo povzročila narodu s svojim sodelovanjem s komunizmom, oba sta priznala, da sta nasedla komunistom. Ni veliko, nekaj je pa le...

Povezava z drugimi društvi

Po podatkih iz arhiva je bilo v času prve svetovne vojne v Argentini 40 odsekov JNO, medtem ko je bilo za časa druge svetovne vojne 34-36-38 odsekov. število je začelo upadati l. 1943, ker je vojaška vlada izdala dekret o pridobivanju državljanstva, po katerem je bilo onemogočeno dobiti državljanstvo izseljencem, vpisanim v neargentinska društva, zato tudi izstopi iz JNO. Poleg tega pa so ostale še nerazčiščene denarne zadeve JNO iz prve svetovne vojne. Denarna nakazila na Jugoslovanski rdeči križ so na nepoznan način ostala v Argentini in iz dokumentov izvemo, da sta s tem denarjem delala konzul Rubeša v Rosariju in njegov zet Kokić.

Po tolikem številu odsekov in s tako spreminjajočim se številom članov je bilo pač težko določati število delegatov, ki naj bi šli na kongrese JNO ali pa nji nasprotnih organizacij, zato so se godile zlorabe. Ljudski oder je imel na Vseslovanskem kongresu v Montevideo kar 11 delegatov, na kongresu v Antofagasti so se stvari samo še poslabšale. Izseljenci niso zaupali nobeni organizaciji več. Ko je zaprosil Cankar, da bi kupili darilo Churchillu za njegov rojstni dan, niso s slovenske strani dobili ničesar. Prav tako pa tudi Cankar ni dal JNO prebite pare. Na seznamu darovalcev je zapisano njegovo ime na prvem mestu, v oklepaju pa stoji, „ni dal ničesar“.

Zanimivo je, kako so gledali na Slovence in Jugoslovane, kaj je kdo bil, kakšne pojme so imeli o tem takrat. Samo odlomek iz pisma svetnika jugoslovanskega poslaništva dr. Filipa Dominovića Ante Hrasteju v odsek JNO v Arroyo Dulce: „Pismo je od g. Jurija Dimitrova, ki je bolgarski domoljub, dober Slovenec, krojač v mestu. Vsa ostala kolonija je jugoslovanska...“ Staro izseljenstvo je ostalo na mrtvi točki, če ni celo nazadovalo. Nova emigracija političnih emigrantov ni bila tako, razvijala se je kakor se je narod v domovini.

V odseku Piñeyro se srečamo s celo vrsto Rumunov, čeprav je odsek bil skoraj izključno slovenski. Bili so del rumunske emigracije, ki se je priključila Slovincem.

Posebna mapa pod naslovom Razna društva (16. 10. 1942) se sestoji iz dopisov drugih narodnosti: Československé Sjednoceni (Anton Novotny), Ukrajinskega komiteja, Judovske komiteja, Avstrijskega komiteja, Medzavezniškega komiteja itd.

Poleg vseh teh tiskovin, ki so v večini izšle v tiskarni Poliglota, Ulanovski i. dr., sta v arhivu tudi dva svežnja Naše sloge l. 1939, nekaj brošur, ki jih je izdala JNO ob rojstnem dnevu kralja Petra ter nekaj slik s slavja, ki ga je priredila JNO ob osvoboditvi Beograda.

K arhivu spada tudi zvezek trgovske družbe Avon, kamor so zapisovali obleke, nogavice, pokrivala, rjuhe, čevlje, puloverje in druge stvari, ki so jih darovali izseljenci za potrebe domovine.

Opombe in prevodi originalov:

¹ Frente a personas como usted, espíritu como el suyo, siente uno la necesidad de decir algo que constituya un estímulo. Estamos necesitados de gente que consagre sus horas y sus preocupaciones a todo desinteresado que mejora nuestra vida o contribuya a mejorar la vida de los otros. Usted es una de esas personas...

Na prvi strani „La olla“ (Lonec), zbirke novel V. Sulčiča. Samozaložba. Buenos Aires.

² „Pošto nismo od Vaše strana primili nikakav zvaničen odgovor, sazvali smo sjednicu i jednoglasno rješili: da se organizacija likvidira 31. dec. 1945 godine (daklije poslije 4 godine, 7 mjeseci rada), da se Vama donišči čitava preostala novčana imovina, isto tako umjetničke slike, fotografije, klišeje itd. Sav kancelarijski materijal, mašina za razmnožavanje itd. preda JUGOSLAVENSKEM DOMU, najreprezentativnoj zgradi naše ovdašnje kolonije, dočim da se arhiva povjeri jednom likvidacionom odboru na čuvanje, koji će ju, kada se konsoliduju posvema prilike ovdje i u Jugoslaviji, poslati u Otadžbinu. Taj odbor se sastoji iz dosadašnjeg pretsjednika, generalnog tajnika i blagajnika.“

Pismo Rude Mikuličića z dne 30. decembra 1945 Centralnemu odboru v Čile.

³ „Komuniste (bolje reći pseudokomuniste) koje smo zbog napadaja na generala Mihajlovića izbacili iz naših redova i ljudi koji se kupe oko Slobodne Jugoslavije, ljevičarskih novina, koje su žestoko napale Mihajlovića, stvorili su svoju JNO, ukravši nam, ime, pečat in članski imenik. Sada nas napadaju najfantastičnijim lažima, falsificiraju imena častitih članova pod svoje proglase (pače i imena organizaciju); ovi protestuju i demantiraju itd. Jugoslovenska sloga...“

Pismo Osrednjega odbora dr. Stojanoviću in Dušanu Tvrdoški, predsedniku in podpredsedniku JNO v Brazilu z dne 10. decembra 1942.

- ⁴ Iz pisma češkoga poslanika dr. Františka Kaderabeka Mikuličiću: „Osim slovenačkih novina, ni jedna navedena novina ne živi bez subvencije...“.
- ⁵ V istem pismu.
- ⁶ Istotam.
- ⁷ Istotam.
- ⁸ Pismo Staničića iz odbora JNO Guatimozin Mikuličiću l. 1942: „Ima i nekih kratkoumnihi, koji se izgovaraju, da ne mogu biti s nama, jer se osjećaju Rusi, ili izravno kažu, da so Rusi. Nema većeg absurda.“
- ⁹ Pismo Ivana Miličića iz Guatimozina Rudi Mikoličiću z dne 31. marca 1942: „... jer su u ovom mjestu i okolici, naši doseljenci računam, svi bez iznimke, hitlerovci ili bole rekoć, protijugoslaveni, ko vele da bolje i pod Italijanima, nego li pod cigana Srba, ušljivca i ubojice...“
- ¹⁰ Dr. Ciril Žebot: *Neminljiva Slovenija*, l. 1988.
- ¹¹ Dr. Izidor Cankar: *Londonski dnevnik*. 1974. Ljubljana.
- ¹² Dr. Petar Stanojević v pismu z dne 20. avgusta 1942 predsjedniku Ministarskega sveta Slobodanu Jovanoviću: „... i partizanskog, germanofilski orientiranog Dr. Izidora Cankara. Vreme je – a to imperativno zahtevaju državni interesi Jugoslavije osobito sada za vreme rata, da se prekine sa praksom, koju so uvele ranije vlade: da se izseljenicima šalju za poslanike partijski političari, koji unose zavadu medju izseljenike i mesto državne: nacionalne, vode čisto partijsku politiku, koja nije imala nema i neće nikada imati odziva medju izseljenicima“.
- ¹³ Iz pisma tajnika JNO v Brazilu Dušana Tvrđoreke generalu Simoviću z dne 1. sept. 1944: „U ovom govoru preko radija 9. t. m. dr. Šubašić naziva samog sebe "predsednikom kr. vlade demokratskog i borbenog jedinstva Svih Naroda Jugoslavije" što se je lično dr. Šubašiću ovde upisalo u pretjeranu neozbiljnost. Od "sviju naroda Jugoslavije" u njegovom kabinetu je zastupljena samo jedna partija, koja je nekad – prije potopa – predstavljala režim samo u užoj Hrvatskoj. U njegovom kabinetu nema ni jednog predstavnika Dalmacije, Vojvodine, Srbije ili črne Gore. Kao tobožnjog predstavnika Slovenske ističe dra. Izidora Cankara, ozloglasenog reakcionera, koji ne predstavlja danas nikog i ništa osim uspomenu na doratne nacifašističke režime u Jugoslaviji. On se je u taj kabinet povukao poglavito pomoću gg. šuteja i Bičanića, koji su sa njim vezani na taj način što su preko njega sakrivali ispred saveznika zlatnu podlogu i deviza našeg narodnog novca po opskurnim bankama Južne Amerike u vremenu kada su se spremali da našu sudbinu definitivnu vezu sa sudbinom Hit-

lerove Nemačke. Jeste li Vi, kao predstavnik vlade, znali koliko je državni novac, u kojim južno-američkim bankama i pod kojim uslovima pohranjeno? Ja, spoštovani g. Simoviću, iskreno u to sumnjam jer sam iz pouzdanih izvora doznao, da su gg. Šutej i Bičanić izvršili prenos toga novca iz savezničkih zemalja u južnoameričke u najvećoj tajnosti preko g. Cankara. Možda da ni Šubašić ne zna zašto je g. Cankar sada ušao u njegov kabinet, ali ta okolnost ne može ga ni u koliko opravdati kao državnika u očima ovdašnjih rodoljuba.

... Dr. Cankar dao je ostavku na položaj poslanika u Kanadi kada već je bio siguran da će ga njegovi drugovi gg. Bičanić i Šutej, moći ugarati među prvaka novoga demokratskog i borbenog jedinstva svih naroda Jugoslavije u kojem g. Šutej figurira kao doživotni predstavnik Bosne.

... Ovdje se je od bana Šubašiću očekivalo da će sprovesti potpun sporazum između frakcija narodnih boraca u domovini, pa da će tek onda obrazovati koncentracionu vladu narodnog spasa, u kojoj bi bile zastupljene sve žive narodne snage. U mjesto toga, on je i ovoga puta, između Kralja i Tita, skupio na brzinu neki "sporazum" što ga je istom tehnikom bio skupio 1939 g. između Princa Pavla i Mačeka. Za onaj krpaž dr. Šubašić dobio je bansku čast, a za ovaj sadašnji "sporazum" dato mu je čak i pretsjedništvo vlade.

... da je Tito imenovao Koću Popovića za glavnokomandujućeg njegovih snaga u Srbiji, nagovještajući skori pričetak napadnih operacija u zoni koju zaposjedaju četnici!!!

To je navještenje otvorenog gradjanskog rata. Dakle naša se je narodna situacija pogoršala pod vladom bana Šubašića, od koje smo očekivali smirenje strasti i jedan širok narodni sporazum u kojem bi bili povezani narodni i državni interesi, bar za trajanje rata. Ova je posljednja nada koja nam se izjalovi i zbog koje je narod izgubio već svaku vjeru u svoje političke ljude.

Dušan Tvrdoreka,

Gen. sekretar Jugoslovenske Narodne Odbrane
v Rio de Janeiro.

14 Pismo dr. Petra Stanojevića s kongresa v Antofagasti novembra 1944 Sulčiću o njegovem stalištu do Tita: „Priznanje narodno oslobodilačke vojske kao jedinog predstavnika naroda, značilo bi lišiti narod njegove suverenosti i izjasniti se za diktaturu i pretorijanstvo. Narodnoj oslobodilčkoj vojsci maršala Tita mi odajemo priznanje za njenu borbu protiv neprijatelja, ali ne možemo priznati da ova vojska koja po partizanskim tvrdjenjima ne premašuje 250.000 i čini nešto manje od 2% stanovništva, predstavlja jugoslovenski narod, jer bi to značilo da o sudbini našeg naroda i o političkom uređenju naše države ima da odlučuje samo jedna neznčajna manjina. To bi bilo ne samo diktatura već i čisto nasilje. Kako bi

nosio su suverenitetu i vlasti u državi bili članovi oružane snage, ovaj sistem značio bi uvodjenje pretorijanstva kao nekada u rimskom carstvu u vrijeme njegove dekadencije ili kao danas u nekim južnoameričkim državama, gdje vojska ili tačnije jedna šaka oficira pretenduje da predstavlja narod i da u njegovo ime odlučuje i vlada.

Taj fašistički sistem mi nećemo. Vojska je samo dio naroda, potčinjena vlastima kojima mora da se pokorava, a ne nikakav predstavnik naroda, ni vršilac državnog suvereniteta koje treba da vrši narod putem slobodnih demokratskih izbora i organizira državne vlasti.

... u najskorije vrijeme treba očekivati važne promjene. Današnja vlada g. Dra. Šubašića mi smatramo kao jedno privremenu i sasvim kratkotrajnu vladu, jer ona iza sebe nikog nema i nikoga ne predstavlja. Ljudi koji u njoj sjede političko i lično ništa ne znače. Ona je nametnuta Kralju. Mnoge savezničke vlade drže se prema njoj rezervirano ili je ne priznaju. Ako već ne padne, nju će, po svoj prilici, oboriti Tito, čim dobije vlast u zemlji, a osobito u Beogradu, jer mu ona neće biti više potrebna ..."

15. Dr. Izidor Cankar: Londonski dnevnik.

16. Iz zaupnoga pisma dr. Františka Kaderabeka Mikuličiću.

Drugo pismo govori približno o istem. Pisao ga je Ivan Črnadek, predsjednik odseka JNO Slavije u Mendozu 8. aprila 1942: „Mi, narod, sami treba da se složimo. Ako smo složni, Onaj „sotona“ (Cankar) iz poslaničke zgrade sam će od sebe nestati i moraće doći bolji. Ako smo nesložni, sve je uzalud!“

17. Dr. France Koblar: Moj obračun.

* Mikuličićeva in Sulčićeva ocena Vseslovenskoga kongresa u Montevideo:

„Taj kongres bio je jedan komunistički kongres pod maskoj Sveslavenstva, jer ljudi koji su ga pripremili i rukovodili nijesu nikada ništa učinili i pomogli ni Slavenstvu ni Sveslavenstvu i su veći dio od njih u ovdašnjoj jugoslovenskoj naseobini sasvim nepoznate i ništave osobe“ ...

... i u tome igrala je baš glavnu ulogu jugoslovenska delegacija iz Buenos Airesa rukovodjena po jednoj petorici otrovanih, bedastih i nesvijesnih komunista“.

(Ta kongres je bio komunistički kongres pod krinko vseslovanstva, ker ljudje, ki so ga pripravili in ga vodili niso nikoli ničesar napravili ali pripomogli slovanstvu ali vseslovanstvu in je večji del od njih v naši tukajšnji naseobini popolnoma neznan in ničvreden ...)

(... in v tem je igrala prav glavno vlogo jugoslovenska delegacija iz Buenos Airesa, ki jo je vodila petorica zastupljenih, bedastih in nevednih komunistov.)

še o lastništvu arhiva JNO v Buenos Airesu s seje 9. novembra 1944:

„Slijedeći naš običaj, da u pitanjima organizacije nepoduzimamo ništa na svoju ruku, na povratku iz Antofagaste sazvali smo sastanak članova bivše Centralne Uprave. Kako smo već spomenuli, taj se je sastanak održao 9. nov. pr. g. Iza kako su naši drugovi saslušali i odobrili nas izveštaj o radu na Drugom Redovitom Zboru, stavili smo na tapet pitanje predaje imovine i arhiva bivše Centralne Uprave. Nakon vsestrane debate prisutni su zaključili – uz samo iznimku Luke Bonifačića – da se novčana imovina, knjige, namještaj i uredske potrebštine predaju gosp. Andriju Guiću, a da se arhivi dobro uvezani i klasificirani polože na pohranu kod Banco de Londres y América del Sud, Ltda u Santiagu na ime četvorice člana bivše Centralne Uprave, koji će biti dužni, da poslije rata odpreme arhiv Izseljeničkom Muzeju u Jugoslaviji, gdje je bio pohranjen i arhiv Jugoslovanske Narodne Odbrane iz prošlog rata.“

Arhiv z Drugoga rednoga občnega zbora (prvi je bil 1. 1916) v Antofagasti je bil poslan prav na isto banko in je med potjo izginil, zato je Sulčić upravičeno sumil, da bodo napravili z arhivom iz Buenos Airesa isto. Sledila je zadnja seja JNO, kjer je bila usoda arhiva predružačena po sklepu odbora in tako se je arhiv rešil.

Sulčić arhiv ali arhiv JNO se sestoji iz: 14 trdih in 12 mehkih map.

- Mapa št. 1: Vlastništvo JNO v Buenos Airesu JNO 1942–1944.
- „ „ 2: Capital A–Z 1941–1943 JNO.
 - „ „ 3: Dopisi 1945.
 - „ „ 4: JNO Središnji Odbor v Argentini, Buenos Aires, Santiago de Estero U. T. 38, Mayo 2864.
 - „ „ 5: Correspondencia – Adherentes.
 - „ „ 6: Interior – Exterior.
 - „ „ 7: Manjka mapa.
 - „ „ 8: Jugoslovenski kongres – Congreso en Montevideo 9. 10. 11. julija 1943.
 - „ „ 9: Datos personales (Adherentes).
 - „ „ 10: Sub-comités: Rosario, Berisso, Dock Sud, Arequito, Los Cardos. (1–5)
 - „ „ 11: Sub-comités: Piñeyro, Chovet, Arribeños, Alcorta, Villa Mugueta. (6–10)
 - „ „ 12: Sub-Comités: Comodoro Rivadavia, San Antonio de Areco, Bahía Blanca, San Carlos de Bariloche, Odbor Slovencev izpod Italije. (11–45)
 - „ „ 13: Sub-comités: María Teresa, Lago Argentino, Vicente López, Río Gallegos, Mar del Plata,

- Villa Eloísa, Los Molinos, El Ortondo, Venado Tuerto, San Eduardo. (16-25)
- „ „ 14: Sub-comités: Córdoba, Santa Fe, Paraná, Pcia. R. S. Peña, José Mármol. (26-30)
- „ „ 15: Sub-comités: Corzuela, Tandil, Villa Devoto, Salta, Loma Negra, San Martín de los Cobres Munro, San Bernardo (Chaco), Río Ceballos. (31-39)

Tako bi bilo po številu 39 odsekov JNO samo v Argentini, vendar se je število spreminjalo. Omenjeni so kraji, kjer so zamrli, niso pa omenjeni drugi, ki jih omenja Bogdanović, da jih je ustanovil.

Mehke mape: A.

- Mapa št. 1A: Manjka mapa.
- „ „ 2A: Comité pro Unidad de los Eslavos en la Argentina.
- „ „ 3A: Viaje Bogdanović.
- „ „ 4A: Manjka mapa.
- „ „ 5A: Manjka mapa.
- „ „ 6A: Glavna Skupština JNO 14. 2. 1943.
- „ „ 7A: Chile.
- „ „ 8A: Sección propaganda.
- „ „ 9A: Razna društva.
- „ „ 10A: Delno blagajniška knjiga od 1-892 plačane članarine.
- „ „ 11A: Naslovnik.
- „ „ 12A: Kongres v Antofagasti.
- „ „ 13A: Sección femenina.
- „ „ 14A: Korespondencija, Sječci iz novina, sa Zbora Jugoslovanske Narodne Odbrane u Antofagasti 29. 10. 1944.

Poleg tega je še nekaj števil Naše sloge l. 1939 in nekaj letnikov revije Jugoslovani, ki je izhajala na švedskem in ne spada v arhiv, zvezek Cuaderno Avon s seznamom novih in starih reči, ki jih je nabrala JNO za pomoč domovini.

Važnost Sulčičevega arhiva ali arhiva JNO sega v naše dni in se je že pokazala tudi za Hrvate, Čilence, Argentine in druge narode. Na simpoziju 8. julija 1984 na univerzi Calgary v Kanadi je sodelovala tudi hrvaška znanstvenica prof. Laurie Nock, ki je predavala o hrvaški emigraciji v Punta Arenas, Čile. Podatke za predavanje je vzela iz Historia de los Jugoslavos en Magallanes: Su vida y cultura, con una Introducción de Maga-

Ilanes Histórico Vol. I. 1941, ki ga je spisal A. L. Bonačić-Dorić. Značilno za Hrvate na čilskem jugu je bilo, da so bili jugoslovansko usmerjeni. Prof. Nock je to videla na primeru izseljencev v Punta Arenas, Magallanes, Tierra del Fuego, kjer so bile močne jugoslovanske kolonije (ne hrvaške!), razlagala pa si je to njihovo usmerjenost z odsotnostjo Srbov in Črnogorcev. Tudi jezik so imenovali jugoslovanski – ne hrvaški. Zato tudi ni čudno, da so kongres JNO na obali Pacifika prenesli v Antofagasto in da je na njem prišlo do odločitve, ki je bila v nasprotju s stališčem JNO v Buenos Airesu. Zapisnik s kongresa je izginil, prav tako arhiv, le delno je pa le še ohranjen v Sulčičevem arhivu. Resnica je, da so Hrvati imeli tam vložene velikanske kapitale in so tudi materialno veliko pripomogli. Eden glavnih kapitalistov je bil Paško Baburica (Pascual Baburizza), ki je umrl prav takrat in slike s pogreba, katerega se je udeležil tudi čilenski predsednik vlade, so poleg slik ob zavzetju Beograda tudi edine slike, ki so v Sulčičevem arhivu, vse druge je prej oddal Jugoslovanskemu domu na Dock Sudu.

Razprave s simpozija o hrvaškem izseljenstvu so izšle l. 1987 pod naslovom: Simposium: Emigrants from Croatia and their achievements. Knjigo je uredil Vladimir Markotić in je izšla pri založbi Western Publishers, Calgary, Canada. Seveda ni prinesla dosti novega, ker manjkajo viri. Do teh pa bi prišli tako hrvaški kakor slovenski zgodovinarji, družboslovci in izvedenci za izseljenstvo, le zdi se, da je še prezgodaj, če bi se jim izročil Sulčičev arhiv. Zakaj?

Citiral bom Leszeka Kolakowskega: V vsej zgodovini človeštva se more videti, kakšno izredno vlogo je imela manipulacija, prikrivanje, lažna slika družbene stvarnosti ali zavestno prikrivanje informacij; to spoznanje je bilo vir in posledica mnogih poklicev in dejavnosti npr. špijonov, ocenjevalcev, politikov, vojakov, trgovcev in poslovnih ljudi. Vsi režimi so v večji ali manjši meri lagali svojim podanikom. V naši dobi se je razvila civilizacija, katere celokupni sistem temelji na popolni kontroli informacij.“ SKA ni režim, nima kaj prikrivati!

Vse to bo prišlo na dan. Iz arhiva JNO sem pobral samo nekaj „ocvirkov“, ki naj bodo „za pokušino“ slovenskim raziskovalcem izseljenstva, da ne bodo ostali preveč osramočeni pred prihodnostjo, če bodo skušali na podlagi domnev, prikrivanj in lažnih informacij prikazovati družbeno stvarnost iz let 1941–1945.

**VISOKOŠOLSKI IN UNIVERZITETNI DIPLOMANTI
SLOVENSKE EMIGRANTSKE SKUPNOSTI
V ARGENTINI V LETIH 1948 - 1988.**

I. Ko pride izseljenec ali emigrant v novo deželo je največkrat prisiljen, če nima pogodbe ali sorodnikov, prijeti za vsako delo. To velja tudi za intelektualce, ker redkim priznajo diplome in to izjemoma v zasebnih podjetjih. Večina jih mora začeti na prvem klinu vertikalne družbene lestvice. Zato je razumljiva želja izseljencev, da njihovim otrokom ne bi bilo potrebno začeti tako nizko in da skrbijo za njihovo izobrazbo. Znan je rek, ki ga pripisujejo italijanskim priseljencem „mio figlio dottore“. V Argentini so to dosegli v precejšnji meri, še dve desetletji nazaj je bilo večina škofov in višjih državnih funkcionarjev Italijanov. Tudi med slovensko politično emigracijo je bila želja, da mladi iz njenih vrst študirajo. Bilo pa je veliko zaprek. Poleg gospodarskih so bile še formalne. Morali so polagati izpite čez osnovno šolo in gimnazijo. Tudi univerzitetnih diplom niso priznali in zahtevali so veliko dodatnih izpitov.

Ta razpis hoče prikazati, koliko mladih Slovencev je diplomiralo v 40. letih iz vrst prve generacije in koliko iz vrst druge. Kot diplomanti prve generacije se štejejo rojeni v osrednji Sloveniji ali zamejstvu, iz druge so pa rojeni v begunstvu in Argentini. Glede generacij so pojmovanja ponekod različna, npr. v Združenih državah Severne Amerike so za nekatere prva generacija rojena v njihovi deželi, starši so pa imigranti.

Podatki so vzeti iz buenosaireškega tednika Svobodna Slovenija. So približni, ker niso vsi sorodniki ali prijatelji sporočili uredništvu, da je njihov sin ali hči diplomirala, niti ni dobilo informacije po drugi poti. Brez velikega tveganja je mogoče reči, da zajemajo približno 80 odstotkov diplomantov, če ne več. So zelo blizu realnosti.

Kot visokošolske diplomante štejemo študente, ki so končali študije na državnih ali privatnih zavodih tretje stopnje, na katerih traja študij najmanj štiri leta. So samostojne ustanove neodvisne od univerz. Diplomanti so v večini srednješolski profesorji.

univerzah in izobrazba traja najmanj štiri leta. Tukaj je poklicna izbira številnejša.

Niso upoštevani diplomanti zavodov tretje stopnje, na katerih traja študij manj kot štiri leta, v večini dve leti, v nekaterih primerih pa tri leta.

Tabela I. Diplomanti prve generacije po letih končanega študija

Leto	Univerzitetni študij		Visokošolski študij		Skupaj
	moški	ženske	moški	ženske	
1948	1	—	—	—	1
1949	2	—	—	—	2
1950	2	—	—	—	2
1951	6	—	—	—	6
1952	12	—	—	—	12
1953	5	—	—	—	5
1954	3	—	—	—	3
1955	3	—	—	—	3
1956	2	—	2	—	4
1957	1	—	—	—	1
1958	3	—	—	—	3
1959	6	—	—	—	6
1960	5	1	—	—	6
1961	6	—	—	—	6
1962	2	1	—	—	3
1963	6	—	—	—	6
1964	3	—	—	—	3
1965	11	2	—	—	13
1966	10	2	—	—	12
1967	5	—	1	—	6
1968	2	1	—	—	3
1969	2	—	—	3	5
1970	2	—	—	—	2
1971	2	—	—	—	2
1972	1	1	1	—	3
1973	1	—	1	—	2
1974	2	—	—	—	2
1975	—	—	—	—	—
1976	1	—	—	—	1
1977	1	—	1	—	2
1983	—	—	—	1	1
1985	1	—	—	—	1
	109	8	6	4	127

V prvih letih so diplomanti duhovniki, posvečeni v Argentini, a so začeli študije že doma v Sloveniji ali pa v begunstvu. Za prvo generacijo je tudi značilno, da je večina diplomantov moškega spola. V kolikor so študirale dekleta, so se posvetile učiteljskemu poklicu.

V gornji tabeli niso vključeni diplomanti slovenskega oddelka Ukrajinske univerze sv. Klementa v Buenos Airesu, ker podatki katerega leta

so diplomirali, niso bili dosegljivi. Študije je končalo najbrže 7 diplomantov.

Še drugo diplomno sta dosegla dva diplomanta, eden pa diplomno vmesnega univerzitetnega študija. Večina diplomantov, izvzemši duhovnike, je študirala ob delu.

Druga generacija, ki je že končala osnovno in srednjo šolo v deželi bivališča, ni imela ovir za vpis na visokošolske zavode in univerze. V gotovih obdobjih so bili obvezni sprejemni izpiti in zaradi tega nekateri maloštevilni niso mogli uresničiti svojih pričakovanj.

Tabela II. Diplomanti druge generacije po letih končanega študija

Leto	Univerzitetni študij		Visokošolski študij		Skupaj
	moški	ženske	moški	ženske	
1970	—	2	—	1	3
1971	4	1	—	1	6
1972	—	1	—	—	1
1973	6	4	—	3	13
1974	5	8	2	1	16
1975	8	—	—	2	10
1976	7	5	—	3	15
1977	8	7	—	5	20
1978	10	7	2	1	20
1979	6	5	1	2	14
1980	10	9	—	2	21
1981	7	11	—	6	24
1982	8	5	—	6	19
1983	12	11	—	4	27
1984	12	5	—	1	18
1985	8	5	—	7	20
1986	15	8	—	8	31
1987	10	4	1	6	21
1988	7	7	1	1	16
	143	105	7	60	315

Pri večini je tudi pri tej generaciji študij trajal več kot predvidevajo programi za posamezne poklice. To je v precejšnji meri pripisati študiju ob delu.

Pri drugi generaciji študentov se opaža večji osip kot pri prvi. Med temi, ki pustijo študij, so v večini študentje, največkrat po tretjem letniku študija. Vzroki za osip so različni, najpogostejši je prekomerna utrujenost zaradi dela in študija, potem sorazmerno dober položaj in zaslužek na delovnem mestu, misleč, da diploma ne bo prinesla dejanskega izboljšanja, oziroma, da so zaposleni v podjetju staršev in je vodilno mesto že zagotovljeno. Večkrat so pa take odločitve nepremišljene in jih pozneje obžalujejo, ker ni več pričakovanega napredovanja.

Med diplomanti te generacije imajo študentke večino. Ni odveč omeniti, da v večina poklicih študentke končajo preje kot študentje.

II. Poklicna izbira je dokaj različna med generacijami. Sorazmerno se je prva generacija poleg duhovniških poklicev največ odločala za tehnične.

Tabela III. Univerzitetni diplomanti prve generacije po poklicih

Poklic	moški	ženske	skupaj
Duhovniki	60	—	60
Arhitekti	4	1	5
Administracija podjetij	2	—	2
Ekonomisti	1	—	1
Farmacevti	1	1	2
Geologi	1	—	1
Inženirji, agronomije	2	—	2
gradbeni	2	—	2
geofizični	1	—	1
električni	3	—	3
elektronski	3	—	3
kemije	2	—	2
strojni	4	—	4
rudarski	1	—	1
Kemija	1	2	3
Odvetniki	6	—	6
Računovodstvo	6	—	6
Profesorji filozofije	2	—	2
Profesorji zgodovine	1	—	1
Psihopedagogija	—	1	1
Umetnostna zgodovina	1	—	1
Zdravstveni delavci	—	1	1
Zdravniki	5	1	6
Zobozdravniki	—	1	1
	109	8	117

Med duhovniškimi poklici so vključeni samo posvečeni v Argentini. Niso pa všteti tisti, ki so končali študij in bili posvečeni v drugih deželah, čeprav so njihovi starši takrat živeli v Argentini. Isto velja tudi za druge poklice, ki so študirali in končali drugod.

Med diplomanti visokošolskih zavodov imajo večino profesorski poklici.

Tabela IV. Visokošolski diplomanti prve generacije po poklicih

Poklic	moški	ženske	skupaj
Časnikarstvo	1	—	1
Ekonomija	2	—	2
Profesorji zgodovine	2	1	3
Prof. diferencialne vzgoje	—	1	1
Profesor klavirja	—	1	1
Profesor literature	—	1	1
Prof. telesne vzgoje	1	—	1

Mladi iz prve generacije so se odločali predvsem za univerzitetne poklice oziroma za poklice z univerzitetno izobrazbo in so visokošolski

v veliki manjšini, pri drugi generaciji pa vidimo, da so se z večjim številom študentk ti poklici precej zvišali.

Tabela V. Univerzitetni diplomanti druge generacije po poklicih

Poklic	moški	ženske	skupaj
Duhovniki	20	—	20
Administracija podjetij	6	6	12
Arhitekti	10	6	16
Astronomija	1	—	1
Biokemija	2	3	5
Ekonomisti	2	1	3
Farmacevti	1	3	4
Fizikalna kemija	—	2	2
Fono-audiologija	—	2	2
Geologi	1	—	1
Inženirji, agronomije	13	6	19
gradbeni	5	—	5
električni in			
elektronski	10	—	10
kemije	2	—	2
ladjedelniški	1	—	1
strojni	9	—	9
Industrijsko risanje	—	1	1
Informatika	—	3	3
Kemija	4	1	5
Kinesologi	3	5	8
Mornariška upr. in ekonomija	1	—	1
Mornariška mehanika	1	—	1
Mehanizacija poljedelstva	1	—	1
Meteorologija	—	1	1
Muzikoterapija	—	1	1
Odvetniki	4	4	8
Profesorji, angleščine	—	1	1
filozofije	2	—	2
literature	1	5	6
matematike	—	3	3
psihopedagogije	—	1	1
psihologije	—	4	4
zemljepisa	—	1	1
zgodovine	1	2	3
Računovodstvo	17	15	32
Socialni delavci	—	3	3
Strokovnjakinja za prehr.	—	1	1
Zdravstveni delavci	—	3	3
Zdravniki	20	13	33
Živinozdravniki	1	—	1
Zobozdravniki	1	4	5
Zavarovalna tehnika	1	2	3
Skupaj	143	105	248

Deset diplomirancev je doseglo še po eno diplomu, odvetnik notarsko, trije iz administracije podjetij iz računovodstva, duhovnik iz sociologije, tri farmacevtke iz biokemije, biokemik iz farmacije in farmacevtka iz tehnike za prehrano. Med zdravniki so trije dosegli diplomu iz različnih specializacij.

V skupini duhovnikov druge generacije so všteti vsi, škofijski in redovniki, ki so končali srednjo šolo v Argentini, čeprav so potem teologijo študirali drugod in bili tudi tam posvečeni, a so imeli novo mašo v rojstni skupnosti.

Tabela VI. Visokošolski diplomanti druge generacije po poklicih

Poklic	moški	ženske	skupaj
Profesorji, angleščine	—	2	2
biologije	—	2	2
francoščine	—	1	1
filozofije in pedagogije	1	1	2
Profesorji, kaligrafije	—	1	1
matematike, fizike, kemije	—	2	2
literature	1	4	5
naravoslovja	1	4	5
psihopedagogije	—	2	2
plastičnih umetn.	—	1	1
risanja	—	4	4
ročnih del	—	2	2
duševno prizadete	—	1	1
telesne vzgoje	2	7	9
zemljepisa	—	7	7
zgodovine	1	5	6
za gluhoneme	—	1	1
za slepe	—	1	1
vzgojeslovja	—	1	1
Medčloveški odnosi	1	1	2
Kartografija	—	1	1
Zdravstveni delavci	—	1	1
Slikarstvo	—	2	2
	7	60	67

Na katoliški univerzi je po triletnem študiju prejelo diplomu iz sovjetologije 6 moških in ena ženska, na vojaških akademijah pa so dosegli naslov častnika 4 letalski oficirji, dva oficirja suhozemne vojske in eden mornar. Veliko mladih je končalo srednjetehtnične šole, trgoveške šole, učiteljska in šole za bolničarke, zadnje dvoje predvsem dekleta. Izmed diplomantov prve generacije trije duhovniki predavajo na teološki fakulteti Katoliške univerze v Buenos Airesu oziroma El Salvador, izmed druge generacije pa na državnih in privatnih univerzah poučuje 6 docentov.

KNJIGE, KNJIGE, KNJIGE...

Že pred letom je izšel v domovini jubilejni zbornik Doma in sveta, ki ga je uredil dr. Stanko Janežič in letos obljublja drugoga. Zbornik je izšel za stoletnico ustanovitve in njegov namen je prikazati, kako je ta slovenska katoliška revija bila udeležena v kulturalizaciji slovenskega naroda.

Prav pred letom pa je izšla v domovini še druga knjiga Slovenska vojna proza v letih 1941-1980 dr. Marjana Dolgana in dr. Franceta Bernika. Kakor je že ustaljena navada sedaj, knjiga z naslovom „slovenska“ obdelava prozo, ki je nastala v levem taboru, toda zato bi morali privednik „slovenska“ nadomestiti s „partizanska“ proza. Ker sta knjigi izšli istočasno, bi kdo pričakoval, da bosta imeli kaj skupnega, toda avtorja preprosto zamolčita vse, kar je bilo pred to „partizansko vojno prozo“, celo slovenski desni tabor zamolčita. In vendar je obstojal — pisatelji so pisali, pesniki pesnili in izdajali, celo nekaj najlepših slovenskih pesnitev imamo iz tega časa. Veliko od njih je bilo pobitih, zaprtih, interniranih, mnogi so odšli v emigracijo tik pred koncem vojne ali pa že po končani vojni. Nekateri od njih so se vrnil, med njimi urednik zbornika DS, zato tudi primerjava med obema knjigama ne bo odvečna.

Z maslo časovno zamudo je ljubljansko Delo začelo lansko leto objavljati pregled Slovenske književnosti v Argentini izpod peresa Marka Jenšterleta. Prav tako je priobčila Nova revija več avtorjev v svoji zadnji številki, da ne govorimo o Mladini in drugih publikacijah. Gre torej za poživljeno zanimanje za delovanje slovenskih književnikov, ki so že umrli ali pa že žive in ki so bili zamolčani ali pa krivično spregledani. Vse to bi lahko poimenovali proces historizacije po grškem glagolu „historein“, ki pomeni prav raziskovanje, da se spozna dejanskost. Dejanskost pa ni daleč od resnice, torej bi šlo za resnično oceno in vrednotenje preteklosti, izvirov, korenin, oseb, vplivov, resničnega ozadja, iz katerega je zrastel naš literarni mozaik, bralec pa naj potem potegne svoje zaključke, ko jih je odkril.

Polpretekli čas ni bil naklonjen procesu historizacije; čas se je nizal, oblastniki so se menjavali, ostala pa je iskateljska radovednost rodov, ki so prihajali. Vzrok nepoznanja in razlog za raziskovanje so bili oblastniki, katerim je bilo sumljivo, če ne kar nevarno, vsakršno brskanje po preteklosti. Po letu 1945 je bil poražen politični, gospodarski in družbeni red, z njim pa je bila omajana, če ne celo zavržena lestvica vrednot in nadomeščena z drugo, ki jo je vzpostavila vladajoča revolucija. Kar je bilo belo, se mora imenovati črno, vse dokler ne bodo vsi verjeli, da je črno. Spremeniti vse negativne znake v pozitivne in obratno, v tem je smisel revolucij. Vse, kar je obstajalo in bi bilo moteče za

uradno ideologijo, ni obstojalo ali pa se je razlagalo drugače. Brisanje, ponarejanje nekdanjih virov in korenin slovenske književnosti sega še v naš čas, morebiti je celo zgoraj omenjeni proces historizacije samo zgodnja lastovka, ki se je zmotila in priletela prezgodaj. Vendar bo tudi tako ostala kot dokaz, da se pretrgana brazda ne da zvezati več, brazde oblastništva nad književnostjo namreč!

Jubilejni zbornik Doma in sveta je izšel ob 100 letnici ustanovitve in bi ga lahko vzeli kot „hommage postume“ in kot Festschrift pa bi bilo še premalo vse to. Posmrtno slavljenje in slavnosten zapis veljata za normalne razmere; da trideset avtorjev iz matice, zamejstva in zdomstva slavi stoletnico vodilne slovenske revije, je vsekakor dogodek prve vrste, kar se še ni nikdar zgodilo v zgodovini slovenske književnosti. Za vse je bilo prostora, vsi so podali svoje poglede na DS, njegovo preteklost, pomembnost, rast, znane in neznane zaplete, idejne preusmeritve, poglede na vodilne ljudi, na stranpota, na katera je zašel, celo za zbadanje se je našel prostor (Grafenauer). V zborniku najdemo prvič prispevke „zamolčanih“ dominsvetovcev, ki so že pomrli ali pa še žive v emigraciji: Tineta Debeljaka, Rajka Ložarja, Karla Rakovca, ki izida zbornika niso dočakali, Joža Krivca, Vinka Beličiča, Julija Savellija, Franceta Papeža, ki se jih je zbornik spomnil. Seveda seznam ni popoln iz enih ali drugih razlogov (npr. manjka Stanko Kociper).

Na ovitku zbornika pravi njegov urednik dr. Stanko Janežič, „da zbornik prinaša v slovenski kulturni prostor duha medsebojnega spoštovanja in razumevanja ter zaupanja v prihodnost slovenske kulture in slovenskega naroda“. Zbornik torej ni samo pogled v preteklost, ni namenjen samo obravnavi preteklosti; je v njej zasidran, toda pogled ima uprt v prihodnost in je obenem mejnik med dvema dobama: dobo zatrtja DS in dobo, ko se je smela spet pojaviti katoliška književnost. Za letos obeta urednik nov zbornik DS in upanje, da bi začel izhajati znova niti ne bi bilo tako utopično.

Prav ob izidu zbornika ali mejniku dveh dob pa se lahko upravičeno vprašamo, če bodo dominsvetovci, ki so predstavljali katoliško smer v slovenski književnosti, spet dopuščeni in v krog ustvarjajočih umetnikov. Vprašanje bi zastavili tudi drugače: Se je marksizem že odpovedal tudi monopolu v književnosti?

Zbornik je prav priča temu, če ni še več; zbral je namreč zadostno število še živelih pesnikov in pisateljev, da bi mogla katoliška smer spet zaživeti in bi bila znova vzpostavljena v slovenski književnosti. Njegova pomembnost je prav v tem za prihodnost, pregled njegovega preteklega delovanja pa tudi to dokazuje.

Zbornik DS ob stoletnici je razdeljen na tri dele; v prvem se seznanimo z osebnimi izkušnjami uveljavljenih avtorjev v DS, v drugem objavljajo še živeči avtorji in sodelavci, v tretjem so osvetljena vprašanja slovenske kulture v našem času. Historizacija bi bila torej popolna. Oglejmo si rast DS.

Iz drobnega mesečnika, ki je bil namenjen pred sto leti zabavi in pouku, je nastala v prvem in drugem desetletju njegovega življenja elitna revija, ki je združevala vse do leta 1945 katoliško usmerjeno izobraženstvo. Kot da bi ustanovitelji že pred sto leti slutili usodo, ki bo zadela naš narod, so novi reviji dali ime Dom in svet. Povezovala naj bi Slovence v svetu, prinašala novice in ideje iz sveta, doma pa vzgajala in pripravila umetniško ekipo, ki naj bi narod v svetu dostojno predstavljala. Res da je bil njegov prvi podnaslov tudi Zabavi in pouku, toda že prve številke so po porodnih krčih vsebovale zametek tistega, kar je nastalo potem — leposlovna, znanstvena in umetnostna revija, ki je pritegnila krščanske razumnike in krščanske bralce. Njena zasluga je tudi, da je vzgajala vrsto pisateljev in pesnikov, ki so posredovali s svojimi deli slovenski kulturi resnične kulturne vrednote, brez katerih bi bil naš narod drugačen kakor je, saj je bila ves čas v službi ljubezni do slovenskega jezika. Gojila je lepo-slovje, lep jezik, iz katerega je zrastel in se hranil naš narod.

V DS je vidna rast naše kulture: iz zabavnega in poučnega glasila je prerastel v družinsko revijo, iz te v umetnostno in književno, toda vedno v službi slovenstva in krščanstva, kar je bilo kamen spotike najprej posameznikom, nato pa liberalni levici. Danes bi imenovali vse te prehode in trmasto ohranjanje zvestobe borbo za istovetnost, posebno če vzamemo, da je bil DS večkrat na tem, da prestane izhajati, če bi imel zaiti na stranpota. Seveda ne bo odveč, če se spomnimo pri teh borbah, da je za DS stalo Katoliško tiskovno društvo, ki je skrbelo, da ostane katoliški, s tem pa je preprečilo najprej vdor liberalnih, potem pa komunističnih struj.

V zborniku samem trdi dr. Anton Trstenjak, „da ločitev duhov za nas Slovence ni in ne more biti geslo, ki bi se navduševali zanj“. To da si lahko privoščijo samo veliki narodi, za nas da bi bilo usodno. Vsekakor je to zaenkrat še vprašljiva stvar in o njej ekzistira množica mnenj. Seveda prizna, da „dokler so nam ideologije, vseeno, s katere strani, več kot narod in njegov obstoj, tako dolgo smo že na nevarni poti v narodni samomor“. Eno teh ideologij, najnevarnejšo, poskušamo Slovenci prav sedaj, dokazala pa je, da je ogrozila obstoj večih narodov že prej, potemtako je DS deloval že iz izkušnje. Ne verjamem, da bi pri tem mislil na razkol krščanskih vrst ob Kocbekovem Premišljevanju o španiji, vendar bi njegove besede veljale tudi ali predvsem zanj.

DS je bil izreden pojav v življenju naroda, morda je bil zaradi tega tudi usodno zaznamovan; prerekanja ob prehodu iz družinske revije v umetnostno ob dvajsetletnici, vstop v novo državo SHS za tridesetletnico, razkol krščanskega tabora ob petdesetletnici, smrt njegovega zadnjega urednika dr. Tineta Debeljaka za 100 letnico. Naznanja spominski zbornik začetek obnove katoliške kulture ali vsaj svobode pri tolikih žalostnih obletnicah?

Lahko bi zapisali zanj, da je preživel Avstro-Ogrsko, kraljevino SHS, da je bil deležen šikan monarhistične Jugoslavije in da ga je pokopala šele komunistična Jugoslavija. Osvobodila je narod, zaslužila slovensko književnost, v kolikor je ni uničila. Ga je res uničila?

Po letu 1945 je lep del dominsvetovcev odšel v svet. Bežali so, v kolikor jih ni zadela še bolj žalostna usoda. Prav po ironiji te, so se mnogi znašli v prav istih taboriščih, kamor jih je pred leti poslal okupator. Če so prej bili nevarni njemu, so sedaj morali požirati psovke „izdajalskih, okupatorskih hlapcev“. Lahko bi zašel še naprej: ko so isti dominsvetovci odšli v Ameriko, bi se seveda morali imenovati še „kapitalistični plačanci“ ali pa preprosto „vatikanski podrepaniki“. Tudi to je bilo. Z razvojem slovenske kulture se je razmahnila tudi protikultura. Pojav ni bil nov, če se samo spomnimo na „krepieren soll der Hund“, ki je bil komaj medla senca v daljavi.

Ko so vprašali Fedorja M. Dostojevskega o vplivih na njegovo delo, je preprosto odgovoril: „Vsi ruski pisatelji smo izšli iz Gogoljevega površnika.“ Kaj je res en sam pisatelj z enim samim delom imel tak vpliv na svoje sodobnike in naslednike, ali pa je bila samo skromnost Dostojevskega, ki mu je narekovala takšne odgovor?

Odgovor bi seveda z upravičenostjo veljal za DS; vse do zatrtja je bil njegov vpliv tako velik na slovensko kulturo, predvsem na književnost, da je trajalo desetletje, preden je izšla omembe vredna stvar v domovini. Še so bili dominsvetovci, toda niso se dali vpreči v logotehnični propagandni voz zmagovalne revolucije. Na srečo je obstojal še tisti del dominsvetovcev, kateremu se ni bilo treba klanjati zmagovalcem, tudi ustvarjalno svobodo je užival, ki je predpogoj vsakega dela. DS je zaživel v emigracijskih taboriščih Monigo, Servigliano in Senigallija kot Svet in dom. Drugo ime, toda ohranjajoč isto katoliško izročilo.

„Tako bogata dediščina ne more umreti!“ je odgovoril Sv. Avguštin materi, ko ga je ta vprašala o prihodnosti rimske kulture. Nekaj takega je veljalo tudi za dediščino DS. Iz nje se je rodil SD in tako je že v njegovi prvi številki zapisal njegov urednik dr. Joža Krivec: „Dom in svet je umolknil — njegov duh živi v Svetu in domu na tujem. In še v uvodnem članku: „Z božjo pomočjo začnemo pisati te vrstice, da bi nam bile vsem v uteho v begunskih dneh...“ V uteho in tolažbo?

Krivec ni zapisal umrl — ampak umolknil je zaenkrat, za nekaj časa, morda se pojavi v drugi obliki, saj je DS sejal v rodno zemljo, seme je bilo kleno, sejanci zdravi in močni, brazda globoka.

Osemnajst številka SD je bila žetev v begunstvu — seme je obrodilo! V času, ko Slovenija ni premogla resne literarne revije, je emigracija še hranila sile dominsvetovcev in Tine Debeljak je nevede v odgovoru Krivcu zapisal tudi njen program: „Smo pa tam pustili tudi zemljo s kruhom in vinom in domom. Mrtvi in živi in zemlja — nad nami je Bog, ki edini je tu in tam nedeljen. Vse to dojemam v tem naslovu Sveta in doma, kar je bil tudi duh Doma in sveta.“ Debeljak je vedel, da piše programsko besedilo — od tod mnogovezje namesto vejic, ki ločujejo. Zvezati je hotel trdno vse, kar si je kot zadnji urednik revije zastavil za cilj. Tudi on je slutil, da izročilo DS ne bo umrlo.

Tudi Svet in dom je umolknil z odhodom dominsvetovcev na obale novega sveta. Odhajali so z voljo, da nadaljujejo začeto delo v begunskih taboriščih. Iz te volje se je rodila Balantičeva družina, Katoliški institut z Vrednotami in še jo je bilo zadosti, da je ustanovila Slovensko kulturno akcijo z Meddobjem in Glasom Slovenske kulturne akcije. Na te je mislil Debeljak, ko je pošiljal svoj prispevek-intervju za spominski zbornik DS. V svojem urednikovanju in še po njem je moral požirati očitke ozkosti, on, ki je branil resnično katoliško umetnost, ki pa je dovoljeval, da so se besedni ustvarjalci vseh literarnih struj zbirali v njem: simbolizem, impresionizem, ekspresionizem, verizem, magični realizem, psihološki realizem, realizem, modernizem, celo naturalistične tendence mu niso bile tuje.

Kar je nekdanji urednik DS France Koblar označil za največjo nevarnost DS — pretehtani materializem — se je Debeljaku pokazalo kot institucionalizirani komunizem v književnosti, česar pa ni mogel sprejeti. Toliko na očitke, da je bila revija DS ozka, uklenjena v verige religije, moralistična in dogmatska.

Če si ogledamo samo prevode iz tujih književnosti, bomo prišli do istega zaključka: Proust, Kafka, Joyce, Valéry, Bourget, Dante, Croce, Goyau, Kirkegaard, Claudel, Chesterton, Maritain, Galsworthy, Wolfova so vstopili v slovenski kulturni prostor za časa njegovega urednikovanja.

Naj bi bil ta zapis iz tujine skromen nadomestek za vse tisto, kar je manjkalo v zborniku, ta pa naj bi nadaljeval s svojim delom osvetljevanja svetlih in temnih strani v slovenski kulturi.

Nazadnje še beseda zahvale za spomine in literarni šopek nekdanjih dominsvetovcev iz Argentine: Debeljaka, Krivca, Rakovca, Papeža in Savellija, ki so bili objavljeni v zborniku. Tokrat ne v uteho in tolažbo, ampak z upanjem v zmago resnične umetnosti in v spomin njegovih idealov!

VINKO RODE

LADIJSKI DNEVNIK *

Naj nas te žlahtne rožice poezije poneso v svet pristnega človeškega bivanja, v svet poustvarjanja in prečiščevanja našega življenja. Ker človek ne živi le golo življenje, ampak tudi notranje posnema tek dogajanj in potem na različne načine skuša izraziti ta doživetja. Tako podoživi in pretopi v prenešeno klaviaturo živlensko valovanje: preko brezen brezupa do vrhov polnosti.

* Delno skrajšan tekst s predstavitve pesniške zbirke.

Pred nami je življenjski pesniški opus; zbirka je izbor več desetletnega snovanja. Kdo je avtorica Dolores Terseglav?

Tu moremo nuditi le malo biografskih podatkov. Andrej Rot jih je nekaj povzel iz njenih pisem. Njen oče, France Terseglav, je bil poznani javni delavec pred vojno, urednik Slovenca. Imela je štiri brate. Zdaj je upokojena, živi na Reki s sinovo družino. Objavlja pesmi v Mladiki, v Meddobju. Tu je objavila tudi dramo v verzih *Rojeni smo za življenje*. Dobil nagrado pri Mladiki. Piše roman. Sama o sebi pravi: „Ruda (Jurčec) je bil meni kot majhni punčki ideal in ko so me spraševali, kaj bom postala v življenju, sem modro odgovarjala: diplomat. No, pa nisem nikdar bila diplomat niti po značaju, še manj po karieri...“ Poznala sta se s Karlom Rakovcem, ki ga imenuje Karliček. Gospa Anica Kraljeva je njena botra, zadnjikrat sta se videli, ko je bilo Dolores deset let. In še v pismu: „Največ razumevanje ste vedno pokazali zame, vsaj kot za pesnika, vi v Argentini.“

A vsaka literatura je na svoj način avtobiografska. Tudi v tej zbirki je mnogo tekstov, ki so osebne izpovedi. V *Martini molitvi* se obrača h Gospodu takole: „Od zibelke naprej si krotil mojo ihto: / z družinskimi prepiri, / s strogo mamo, / z nagajivimi brati, / z revščino, / z vojno, / s suženjstvom, / predvsem pa z boleznijo / in z nesrečno ljubeznijo.“

V pesmi *Demon* (demon kot glas dolžnosti?) spet tarna: „Hotela sem živeti, pa me je silil, da naj pišem pesmi.“ Isti občutek izraža Borges v pesmi *Remordimiento*: svojo umetnost doživlja kot „el arte que entretiene naderfas“ (umetnost, ki prede ničevosti).

O svojem rojstvu pravi Dolores, da je usodno povezano z njenim imenom: „Počakale so me solzé / in dali so mi žalostno ime.“ (Dolores — Marija sedem žalosti).

Zbirka *Ladijski dnevnik* vsebuje uvodno pesem in štiri dele: *Mladost*, *Poklic*, *Ljubezen* in *Ob poti*. Skupaj okrog 130 pesmi.

Uvodna pesem povzame naslovno temo (*Svoj dnevnik lista stari kapitan...*), enako predzadnja: *Plovba*, namreč življenje kot plovba skozi viharno morje, v noči brez zvezd, v krhki barki, in vse to „neizbežni brodolom naznanja“. Zato „roké povzdigne in roti Devico...“ Še tu in tam se ponovi pomorska tematika, kot v pesmih *Kamen* in *Naprej* (krmar, razpni vsa jadra hrepenenja...). A v resnici ne prevladuje v zbirki ta metafora, ampak je prej njen leit motiv — „lov za izgubljenim časom“, ali iskanjega izgubljenega raja (stran 35).

O *Mladosti* pravi: bilá si polna bolečine. V *Spominu* jo gleda kot svet, ki je bil pogažen, uničen: „Kaj delate gozdovi in samotna pota, / pokrita s tihim plaščem sanj? / Vihar je bil zdvijal prek polja...“ Brez dvoma vihar vojske in revolucije. Potem se ji dogodi, ko se vrne po dolgih letih na kraj spominov (*Konec Spomina* 1979), da podvomi, „katera teh dežel v resnici obstoji,“ namreč sanjska ali realna. Tu citiram Kocbeka (*Izlet*): Pokrajina me je iztislila iz sebe, / nikoli nisem bil tu, mene sploh ni več. (str. 12)

to življenje kot ples nerazumljivih senc, kot svet prividov. Resnični svet je drugje. „Življenje naše, / igra senc na vodi...“ In spet v Sama sebi, dvojnost, razklanost pesnika, ki ne ve, kako bi zadovoljivo odgovoril dvojnemu klicu: klicu vsakdana in klicu idealnega sveta ali bistvene realnosti: „Ti si nevesta, / vetru si nevesta. / In vendar vsi ste v meni / obrazi izgubljeni.“

Poklic. Tu najdemo skoro vse klasične prisposode umetnikovega poslanstva kot se to pojmuje od Orfejeve paradigme naprej. Zato bi se pomudil pri mitu Orfeja in Evridike, ki lepo ponazarja pevčevo poslanstvo. Le-to bi se izražalo na tri načine: razodevati, odreševati in utemeljevati naš svet in naše življenje.

Vsi veliki umetniki razodevajo poslednje skrivnosti človekovega bivanja. Poezija je ontofanija, saj razkriva resnico o človeku samem in o svetu: aletheia. Tako je pesnik moderni Orfej, ki kaže pot za novo interpretiranje človeka. Ustvarja nov pristop k stvarnosti, osebno poimenuje stvari in odgovke in s tem odgrinja novo razsežnost v stvarstvu; tako odstira zagrinjalo pred neslutnim svetom metafizičnih bitij, včasih tudi v mistično dojemanje sveta. (Glej *Pesnikove besede*, str. 51)

Poet rešuje svoje in drugih življenje iz objema mrtvila, včasih iz obupa. Velika naloga poezije je v tem, da nam nudi ključ za rešenje človeka, ki ga je zdrobila moderna doba. Orfej je dobil od bogov dar pesmi, to je talent za harmonijo, za pravo razmerje med nasprotstvi, za mero in za ritem. On poje, da oživilja to, kar je izgledalo mrtvo; poje, da lajša življenje: težave in revščino, pa tudi da budi upanje v svobodnejšo bodočnost.

Orfej s svojo pesmijo reši iz objema smrti Evridiko, pod pogojem, da je ne pogleda. V pesmi jo oživi, v njegovi misli draga živi, a ne sme, ne more pred njegove oči. V prenešenem pomenu je mrtva Evridika simbol lastne ujete duše: ujete v kleti telesa. Torej, človekovo osvobojenje, sprostitev njegovega duhá je možna, ako gre poet iskati v podzemlje — trpljenja — svojo dušo — Evridiko. Ta ideja je posebno jasno izražena v pesmi *Biser* (s. 47): v morske globine je treba po školjko, v kateri najdeš biser. Še večkrat se ponavlja primerjava poezije z biserom, ki je skrit in ga je treba iskati.

Tragična svatba Orfeja in Evridike, nenadna smrt drage neveste, njeno vicanje med sencami podzemlja, vse to pri Tersegglavovi dobi podobo nesrečne ljubezni: tema, ki se vleče kot živa bol od začetka do konca zbirke. Ampak, kot Orfej, tudi ona premaguje svojo bol s pesmijo. Celo v peklu trpljenja nastane premirje, medtem ko pesnik igra na svojo liro.

Kot sama pravi v *Eros kai thanatos*: „Ljubezen, pesem, smrt in vse trpljenje / tebi in meni bodo v odrešenje.“

Prava poezija — v klasičnem pomenu — je tista, ki utemeljuje nov pogled na svet in uvaja nov red v družbo. Kot ontofanija razodeva in utemeljuje pristen odnos do stvari. Pravi umetnik pričuje o svoji dobi, njegova beseda se krije z njegovim življenjem, z njegovo krvjo. V tem je zadnji nauk Orfejevega mita: bakhante so ga raztrgale — iz ljubo-sumja — in njegova duša se je končno pridružila duši svoje drage.

V Plovbi avtorica takole izpove ta občutek: „Čim bolj se približuje mi obzorje, / tem lažje je odsluženo plovilo, / podkrovje se je skoraj že spraznilo, / dokaj balasta je požrlo morje.“ V tem pomenu pri Terseglavovi ni besedne inflacije, tega, česar se boji Rebula pri današnjih „pesnikih“: pisanja brez življenskega kritja, brez osebnega pričevanja. Sábato pravi: Escribir en grande simplemente es. Ali Rilke v Sonetih Orfeju: Gesang ist Dasein (peti pomeni tu-bit).

Poezija utemeljuje našo bit — eksistenco. Poezija ne more biti le besedno igračkanje, čeprav tudi s tem eksperimentira. Z muzikalično besedo moremo dati poseben pomen, zven in sijaj stvarim in dogodkom. V tem je moč besede, ki pričuje. Pomenskost in smiselnost našega življenja v dobri meri zavisita od ubesedenja.

Tako kot v poeziji najdemo sestop v podzemlje — v tartarus — ki je prispodoba življenske stiske in tesnobe, istotako lirika išče pot v svet resnične sreče — v izgubljeni raj —, v svet vizije Resnice, Lepote in Dobrete. V pričujoči zbirki se proti koncu poezija preljuje v molitev. Pesniški habitus je avtorico popeljal preko harmonije in resnice v religiozni svet.

ESTACIÓN

Estas tardes son un sauce.
 Estas tardes
 están llenas de tiempo,
 navegan
 en el mar muerto de las ramas desnudas.

Estas tardes
 son como un lastimero sonido de flauta
 y cuando la noche se insinúa
 se deslizan por entre los techos
 como quien cierra los ojos
 y parte.

RETRATO

Cada día me parezco más a mi padre.
 Trabajamos en la misma fábrica
 y lo cierto es que nunca se han visto
 manos tan idénticas como las nuestras.

Recuerdo cuando de noche mi padre subía al techo
 con un mapa del cielo
 y estudiaba la ubicación de las estrellas
 mientras el vecindario dormía.

No resultó ser un genio.

Sólo escribió algunos poemas,
 aunque ya los ha abandonado ahora.

Lo que quizás nunca abandonará son
 las flores del jardín de nuestra casa.

Allí, en la más temprana primavera
 florecen unos diez narcisos

que mi padre plantó en su admiración por Wordsworth,
 el poeta que cantó a los narcisos.

Mi padre nunca ha querido alejarse mucho de casa,
sólo ha ido lejos por un día, para ver el mar.

Pero ha cruzado el Atlántico
después de la guerra
para nunca volver a su hogar natal.

CUANDO TE VAYAS

Cuando te vayas
habrá una noche muy oscura
y yo me quebraré en mil pedazos
como cada piedra
de una torre que se desmorona,
como cada partícula
de un átomo que estalla.
Cuando te vayas
ya nada estará en su sitio,
ya nada será real,
todo lo que antes significaba algo
perderá su sentido
y no habrá un sólo día de mi existencia
que encuentre sosiego,
porque tú me diste la vida
y te la llevarás contigo
cuando te vayas.

POPRAVEK

V prejšnji številki (XXIV., 3-4) so žal izpadle opombe v črtici Maksa Osojnika Veter iz Sahare.

1. = steber pri vrtnih vratih;
2. = lesena ograja pri krušni glinasti peči;
3. = podajanje zelenih in cvetličnih vršičkov;
4. = oselnik, izvotljen kravji rog, v katerem se namaka brusni kamen;
5. = msgr. Valentin Stückler (glej knjigo: „Duhovnik med okupacijo in revolucijo! Izdala DSM v Celovcu.);
6. = Gorjanec! Gorjanec, ali ti ni težko / oditi z domačih krajev. . .